

Zempléni Múzsá

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT XIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM 2014. TAVASZ

Lapunk Tanácsadó Testületének új tagjai

Hoppál Mihály DSc, néprajzkutató, az MTA Néprajzi Kutatóintézete tudományos tanácsadója. 1942-ben született Kassán. A sárospataki Rákóczi Gimnáziumban érettségizett, majd a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen néprajz, muzeológia és magyar nyelv és irodalom szakos oklevelet szerzett. 1972-ben bölcsészdoktor, 1990-ben az irodalomtudomány (néprajz) kandidátusa, 2006-ben az MTA doktora lett. Kutatási területe a samanizmus hagyományos és modern formái, az etnoszemiotika, a mitológiakutatás, a népi gyógyászat. 1967-től dolgozik az MTA Néprajzi Kutatóintézetben, ahol a tudományos ranglétrát végigjárva 2003–2009-ben igazgató. Párhuzamosan 1998–2010 között az Európai Folklor Intézet igazgatója. Számos országos és nemzetközi tudományos testület tagja és tisztségviselője, egyebek mellett a Magyar Vallástudományi Társaság és az International Society for Shamanistic Research elnöke volt. Több száz publikációja között húsznál több önálló kötet, ötvenet meghaladó magyar és idegen nyelvű szerkesztett mű, továbbá folyóirat-szerkesztések, tanulmányok, közlemények, recenziók, néprajzi filmek találhatók.

Marczi Mariann DLA, zongoraművész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Billentyűs és Akkordikus Hangszerek Tanszékének adjunktusa. 1977-ben született Budapesten. A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumában érettségizett, majd a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen szerzett oklevelet. Közben egy tanévig a berlini Hanns Eisler Hochschule für Musik hallgatója volt. A Zeneakadémia Doktori Iskolájában 2008-ban DLA-fokozatot szerzett, disszertációját Ligeti György zongoraetűdjeiből írta. Magyarországon koncerttermeiben és Európa csaknem valamennyi országában fellépett, számos hazai és nemzetközi verseny díjnyertese, rendszeresen szerepel fesztiválokon. Felvételei készültek a Magyar Rádióban, a Magyar Televízióban, a Duna Televízióban, az osztrák rádióban és a németországi Bayerischer Rundfunknál.

Nyiri Péter irodalomtörténész, muzeológus, a Petőfi Irodalmi Múzeum főosztályaként Széphalomban működő Magyar Nyelv Múzeuma intézményvezetője. 1980-ban született Fehérgyarmaton. Ugyanitt érettségizett, majd a Debreceni Egyetemen magyar nyelv és irodalom, a Miskolci Egyetemen német nyelv és irodalom szakos diplomát szerzett. A Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában abszolutóriumot kapott. Kutatási területei: Jókai Mór regényművészete, Kazinczy és a nyelvújítás, nyelvművelés (nyelvművelődés), anyanyelvi ismeretterjesztés, irodalmi és nyelvészeti muzeológia és múzeum-pedagógia. A megnyitása, 2008 áprilisa óta dolgozik a széphalmi nyelvmúzeumban. Több tudományos társaság tagja és tisztségviselője. Publikációi között tanulmányok, szerkesztett művek, esszék, előadások, sőt meseregény is található.

Pocsainé Eperjesi Eszter PhD, református lelkész, néprajzkutató, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Múzeumának igazgatója. 1955-ben született Szilvásváradon. Lelkészi tanulmányait a Debreceni Református Teológiai Akadémián végezte, másoddiplomáját a Debreceni Egyetem néprajz szakán kapta. 1980 óta dolgozik jelenlegi munkahelyén. Kutatási témája a református egyházművészet és a vallási néprajz. Doktori fokozatát a 16–17. századi református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásairól írott disszertációjával szerezte a Debreceni Egyetemen. Két könyve jelent meg, számos folyóiratban publikál, a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának titkára és rendszeres előadója. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia óraadó oktatója.

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

- tanulmányi ösztöndíjak gimnáziumi tanulók és teológus hallgatók részére
- kutatói és PhD-ösztöndíjak folyósítása
- kulturális és sportprogramok, iskolai rendezvények támogatása
- iskolai kiadványok (pl. Refírka, Tablók könyve) támogatása

Tegyen velünk együtt az öregdiákok és a Kollégium kapcsolatának erősítéséért!

- öregdiák honlap fejlesztése (www.patakidiak.hu – keresse meg régi diáktársait fényképek, tablók, címtár segítségével és tájékozódjon az iskola jelenlegi helyzetéről!)
- Öregdiák Vendégház üzemeltetése (Bertalan-ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40., tel: 06-20-324-0432)
- öregdiákok céladományainak, hagyatékainak kezelése

Segítse velünk együtt a "pataki szellemiség" megmaradását!

- saját kiadványok készítése (pl. anekdotakincs, Pataki diákok az 1956-os forradalomban stb.)
- vezetőképző tábor szervezése gimnáziumi diákvezetőknek
- részvétel a Kollégium igazgatótanácsának munkájában

Kérjük, támogassa Ön is a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt, amelynek Alapító Okirat szerinti célja, hogy szellemi és anyagi alapokat gyűjtsön a Sárospataki Református Kollégium kiemelkedő szintű működéséhez, amellyel a közel öt évszázados intézmény továbbra is a magyar reformátusság, az egész magyarság, az európaiság, valamint az egyetemes emberiség ügyét szolgálja.

Kuratóriumunk minden tagja pataki öregdiák. Közhasznúsági jelentéseink nyilvánosak, az interneten megtekinthetők.

Kérjük, keressen Ön is bennünket, hogy segíthessünk!

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf. 72.

E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk

Honlap: <http://www.srka.hu>

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

HONVÉD TÁNCSZÍNHÁZ

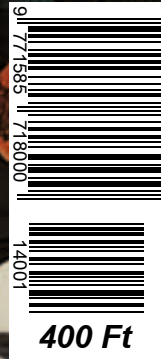
NAPSZÉDÍTŐ | PÁVA-VARIÁCIÓK

BEMUTATÓ:
2014. MÁRCIUS 24.
19 ÓRA
THÁLIA SZÍNHÁZ

RENDEZŐ-KOREOGRÁFUS:
ZSURÁFSZKY ZOLTÁN
KOSSUTH-DÍJAS, KIVÁLÓ MŰVÉSZ

KÖVETKEZŐ ELŐADÁS:
2014. MÁJUS 17. 19 ÓRA
MŰVÉSZETEK PALOTÁJA FESZTIVÁL SZÍNHÁZ

A HONVÉD EGYÜTTES, A BUDAPESTI TAVASZI FESZTIVÁL
ÉS A NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ KÖZÖS PRODUKCIÓJA

TÁMOGATÓ:

HONVÉD
EGYÜTTES

14
Nemzeti Táncszínház

NEMZETI
TÁNCSZÍNHÁZ

HUNGARIAN
CULTURE

nka

Éles Csaba

A természeti és a társadalmi esztétikum példakörei Eötvös József életművében

Eötvös Józsefet – mielőtt még erőteljesen a közélet és a tudományok felé fordult volna, majd azzal párhuzamosan is – eredendően mély, általánosan emberi és lélektani, erkölcsi és *esztétikai érzékenység* jellemezte. Szenzibilitása leírható egyfelől a németekével és a franciákéval rokon kései szentimentalizmusként és kortárs romantikusként; másfelől alkotói, közvetítői és befogadói mentalitásként. Kiemelendő, hogy ez az irodalomtól a politikáig és a politológiáig ívelő-cirkuláló szellemi pálya és világ – mutatis mutandis – több ponton is érdekes és érdemleges hasonlóságokat mutat mindenekelőtt Erdélyi János, illetve Szemere Bertalan gondolkodásával. Eötvös valóban kiemelkedően sokrétű, értékes és időtálló szellemi örökségét születésének (1813. szeptember 3.) kétszázadik évfordulóján több aspektusból is megközelíthetjük, rendszerezhetjük, elemezhetjük és értékelhetjük. Életművét ezúttal esztétikai szempontból „szűrjük meg”, hogy azt méltóképpen megvilágíthassuk. Hol van nagyobb szükség ugyanis a föntebb kiemelt „érzékenységre”, mint az esztétikum, a művészetek világában? Ki tehetné meg ezt termékenyebben, aki egyszerre alkotott költőként, darabszerzőként és főként regényíróként; s mindezek mellett mindig mint esztéta is elmélkedett?

A puszta szépségeitől a természeti esztétikum vigasztaló szerepéig

Az esztétikum objektíve a természetben jelent meg először, de szubjektíve csak a művészeteket megalkotó és befogadó emberben születhetett meg és tudatosodhatott. Egyrészt azért, mert a művészetek általában véve formálják esztétikai fogékonyságunkat; másrészt azért, mert konkrétan ábrázolják is a természet szépségeit: fenségességét, illendjét vagy tragikumát stb. Sőt, ha a korszellem megköveteli és a mű eszmeisége megengedi, akkor a legnagyobb és a kezűket „a kor ütőerén” tartó művészek társadalmi-politikai jelentőséggel bíró szimbólummá emelik föl a természetet. Különös jelentőségre tett szert ez a Rousseau örökségét hordozó európai romantika és a magyarországi reformfolyamatok korában – tehát a 19. század első felében.

Így áll ez Eötvös József *A falu jegyzője* című, 1845-ben megjelent kiemelkedő epikai alkotása esetében is. Az már külön a regény szemszögéből szimbolikus, hogy a művet a természeti esztétikum részletesebb leírása keretezi. Vándory Boldizsár, Tiszarét református lelkésze, önmagának is ellentmondva a rész és egész gazdagságának kérdésében, végül az előbbi mellett teszi le a voksát. „A sík, melynek unalmas egyenlősége felett szemeid elfáradnak, közelebből nézve annyi termékenységet, annyi egyes szépségeket mutat, hogy szinte elfeledted, mennyire szegénynek látszott az egész.” (FJ, 33.o.¹) A nyitódialógusnak erre a mondatára utal vissza a szerző egyes szám első személyben,

1 tudomány és társadalom

regénye záró soraiban. A tengerhez hasonlatos rónaság gyönyörűsége – amelyet nyári nappalokon a délibábok, éjjelente pedig a pásztortüzek tovább színeznek – fölülmúlja Európa legmagasabb hegységét is.

„Ha a nap szürke határod fölött csendesen fölmerül s ragyogó sugárait egész felszínen akadály nélkül egyszerre elönti, vagy a délibáb a dél forró hevében árnyatlan téreid fölött tavakat fest, mintha a szomjúzó föld a tenger árajairól álmodoznék, melyek azt egykor takarták; vagy ha az éj sötét nyugalma borult el a messze határ fölött, s míg fönn csak a csillagok, lenn itt-ott egy páasztortüz világít, a földön végetlen csend terül el, úgy, hogy a vándor a magas fűvön átsuhogó esti szellőt hallhatá, nem tölté-e ily pillanatokban leírhatlan érzemény kebelét? Érzemény, melyet a magas Alpok főséges csudái közt nem talált, s mely búsabb talán, de nagyszerűebb, mint te nagyszerűebb vagy e föld minden bérceinél, honom korlátlan rónasága, te párja a végetlen tengernek, zöld s határtalan, mint ő, hol a szív szabadabban dobog s szemünk nem talál korlátokat.” (FJ, 740.)

Ez a poétikus próza, jelesül *A falu jegyzője* három utolsó bekezdése, színvonalában – ha mértékében nem is – méltó szépirodalmi rokona a kortárs Petőfi Sándor természetkultuszának: közelebről a magyar pusztá apoteózisát formába öntő tájköltészetének. Eötvös ezen a téren feltétlenül megközelíti Petőfit, s ez a jelenleginél jóval nagyobb közismertséget érdemel. Ahogy „*A természet vadvirága*” vagyis Petőfi – mondjuk 1844 júliusa (*Az Alföld*) és 1848 júniusa (*Kiskunság*) között – nyelvezetével az igazi magyar rónaságot megteremtette, az a maga nemében természetesen egyedülálló. Azonban ahogyan Eötvös a vármegyei visszaélésekkel és maradisággal szembeszálló regényét befejezi, az Petőfi pusztá-verseihez hasonlóan szintén elkötelezett és progresszív – leszámítva a költemények forradalmi életét. Az Eötvös révén láttatott rónaságban a magyar nép ereje és reménye rejlik, viruló jövője rejtőzködik.

„Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaságunk! Reményzölden, de pusztán állsz, arra teremtve, hogy termékenységeddel áldást árasszál magad körül, de még kopáran. Az erők, melyekkel Isten megáldott, még szunnyadoznak, s az ezernyi évek, melyek fölötted átvo-nultak, nem láttak dicsőségben; de az erő, rejtve bár, még él kebledben, a gaz maga, mely határodon oly dúsan felnő, hirdeti termékenységedet, s szívem mondja, közelg az idő, hol virulni fogsz. Virulni te, szép rónaságunk, s virulni a nép, mely egy ezred óta síkodat lakja. Boldog, ki e napot elérheti! Boldog, ki legalább azon öntudattal vigasztalhatja magát, hogy minden tehetségével e szebb idő előkészítésére dolgozott.” (FJ, 740–741.) Térjünk vissza megint a regény elejére, de rárimelés helyett a remény ellenpontozásaként. Abból a bevezető beszélgetésből, amelyből Vándory szavait már átvettük, most Tiszarét falu jegyzőjének sajnálkozását hallhatjuk ki. Tengelyi Jónás még harminc év múltán is földerül, ha Heidelberg környékének hegyeire, szőlőire, várának romjaira visszaemlékezik; de „...ha ezt vidékünk véghetlen unalmasságával összehasonlítom, sírhatnám a sors óriási igazságtalansága felett, mely emberi lényeknek ily sivatagot adhata lakhelyül.” (FJ, 32.) A nép és országa milyenségének és megismerésének párhuzama később a szerző szájából is megismétlődik. „A komorság, mely a magyar népet jellemzi, azonban meggyőződésem szerint, történetén s jelen állásán kívül még vidékünk szomorú jellemének tulajdonítható. Ki az, ki e hon rónáin végigtekintve meg tudná tartani vidámságát? Az őserdő, mely e tájakat talán egykor eltakará, rég kivágotott, s az áthatlan növényfátyol, mellyel e föld szűz testét egykor takarta, az ember fejszéje alatt eltűnt, de helyette csak pusztaságot találunk.” (FJ, 308.) A komor nép és a szomorú rónaság nem szülhet és

tükrözhet mást, csak belső és külső lepusztultságot; ahol a remény illuzórikus, s csak a reménytelenség a reális.

Ide kapcsolódik Eötvösnek egy bő másfél évtizeddel későbbi megfigyelése és meggyőződése, hogy egykori őseink, honfitársaink hazaszeretete elsősorban nem a földjéhez, hanem a nemzetéhez való ragaszkodás. Ez az oka, hogy nálunk a lokális vagy – népiesen szólva – az ún. „falutorony patriotizmus alig található”. „A magyar nem földjéhez: ő nemzetéhez ragaszkodik, s ez oka, hogy nálunk a helyi, az úgynevezett falutornyának patriotizmusa alig található; s mégis azon érzelem, mely az egész népet egy nagy egészévé összefűzi, erősebb, mint bármily más európai nemzetnél. Hisz az érzéketlen bércet s rónaságot ki szerethetné úgy, mint az, ki érzelmeit viszonzhatja. Az-e oka ennek, mert keletről jövének, s miként őseink, más vándor népek módjára, nem egyes helyiségekhez, hanem fajkhoz való ragaszkodásuk által váltak nemzetté: úgy mi is megtartottuk jellemünket és érzéseiket ebben is; vagy talán az, mert a magyar másfél századig török járom alatt görnyedt, s hazájában, melynek felét nemzete s ellenségei bírták, magát otthonosnak nem érezheté, nem tudom, de annyi bizonyos, hogy ezen érzés a mai napig sem változtatta meg természetét, s hogy az egységnek érzete, mely népünk minden osztályait áthatja, s annyi viszály és csapás után a hazát fenntartá, éppen ennek köszönhető.” (NE, 609–610.) Nem elhanyagolható azonban, hogy Eötvös ezt nem közvetlenül jelenti ki, hanem az 1861-ben megjelent *Novella* című elbeszélésében Szűcs István szájába adja.

Az eddigieket összefoglalandó és részben újból hangsúlyozandó, megállapíthatjuk, hogy ahogyan Eötvös a természetet – jelesül a pusztát – látja és látásmódját kifejezi, az méltó párhuzama a szépprózában Petőfi hasonló világú-témájú poézisének. Előrevetítője és a maga módján hitelesítője is egyrészt annak a *népiségnek* (nem a népiességnek!), tehát a nép iránti írói és közéleti elkötelezettségnek – nota bene: a néppel való sorsközösség írástudói vállalásának – amelyet majd az eötvösi irodalomszemléletről szóló tanulmányunkban fogunk kifejteni. Másfelől ugyanez a „prolongálás” vonatkozik Eötvösnek a népiességre, a nemzeti önismeretre, továbbá a hazaszeretetről szóló gondolkodására is. A természeti esztétikumról így bizonyítható be, hogy korántsem valamiféle félreeső kis téma, hanem azt vizsgálván csakhamar közel kerülhetünk elsősorban társadalmi kérdésekhez.

Eötvös és más szerzők okán, valamint ki-ki a maga tapasztalatai nyomán joggal jelentheti ki, hogy a természet szépségei mintegy „gyógyírként” hatnak lelki szomorúságainkra, fájdalomainkra. A természet esztétikuma tehát vigasztal – ámde hogyan? S előtte még egy kérdés: egyáltalában mi is az a vigasz(talás) mint folyamat? Nem könnyű bárkit is mélyebben megvigasztalni, de még nehezebb önmagunkat. Nagyon pontosan fölismerte ezt néhány évvel korábban (1839–41) Gusztáv, *A karthausi főhöse*: „... az ember ezer vigasztaló okot talál mindenkinek, csak magának nem.” (KVD, 239.) Ebben segíthet bennünket a természet és a művészetek. Mindkettő alkotás, amelyek továbbmutatnak a legnagyobb és közvetett közös Alkotó, Gondviselő és „talentumokat” ajándékozó felé – vagyis megint egy másik tanulmányban részletesebben tárgyalandó vallás és hit kérdésköréhez.

Most azonban maradunk még a természeti esztétikum vigasztaló szerepénél, visszatérve a „hogyan” kérdéséhez. Eötvös választát bővebben szintén *A falu jegyzője* két mondatában találhatjuk meg. „A természet bájai nagy bajainkat nem felejtetik el velünk, de elveszik keserűségüket. A szenvedélyes bánat helyett, melyet emberek között vagy szóbankba zárkozva éreznék, szelíd szomorúság tölti lelkünket; úgy látszik, mintha az egész

1 tudomány és társadalom

természet részt venne fájdalunkban, mintha minden csillag sajnálkozva nézne le reánk; a nagy láthatáron körültekintve érezzük egész parányiságunkat, s önszerencsétlenségünk kisebbnek látszik, midőn eszünkbe jut, mily kevés s mily mulékony egész létünk.” (FJ, 727.) A természet vigasztaló ereje azonban nem hatol mélyre, s még mulékony is. Átmenetileg tompítja és enyhíti, ellensúlyozza és föloldja fájdalunk keserűségét; úgy kicsinyítve le bajainkat, hogy „parányivá” tesz bennünket is.

Eötvösnek az előbb említett „mulékonyssággal” kapcsolatos megfigyelése, hogy „...a vigasztalás s nyugalom, melyet a természet szépségeinek köszönünk, nem tart soká...” (MO, 268.), már nem nagy társadalmi, hanem két esztendővel későbbi, talán még kiemelkedőbb történelmi könyvéből való. (Ez az 1847-ben megjelent ún. „Dózsa-regény”, pontos címén a *Magyarország 1514-ben.*) Szűk száz oldallal előtte azonban – visszaidézve *A karthausi szerzőjének* artistikusan szentimentalista stílusát – olyan elismerést kap tőle a természet, melyet még a művészetek is a szó szoros értelmében megirigyelhetnek. Két szép mondatának értelme röviden ugyanis ez: *A természet szépsége maradandó – a művészeté viszont múlandó.* „A tiszta ég sötétkék ívekben boltozott a táj fölött, csillagok ragyogtak, s a berekben énekhez fogott a csalogány. Azon énekhez, amelynek fájdalmas hangjai a szívnek oly jólesnek, melyet az ember ezredek előtt gyönyörrel hallott, s gyönyörrel fog hallani ezredek után, midőn a művészet legszebb dalai feledékenységre merültek: mert csak az, mi a természettől jő, marad fenn örökké.” (MO, 177.)

Az ég tehát szép tisztán, de szép lehet felhőkkel telehintve is. Gyönyörködhetünk – írja Eötvös negyedik, még befejezett regényében (*A nővérek*, 1857) – a felhők „csudálatos formáin s a nap sugáraiban ragyogó szélein”; a felhőkben, amelyek szépek, „de csak a távolban”. (NE, 157–158.) A felhők sok írók leírásra ihlettek már; a legnagyobbak közül gondoljunk csak a Monte Ventoso fennsíkára fölgyalogló Petrarcarára,² Goethére (*Levelek Svájcból*), Lev Tolsztojra (*Háború és béke*) vagy Hermann Hessére (*Peter Camenzind*).

Ha a természeti esztétikum eötvösi ábrázolásának primer párhuzamaként utaltunk Petőfi verseire, akkor értelmezését illetően nem odázhatjuk későbbre az Erdélyi Jánosét. Gazdagon kiterjedt filozófiai és esztétikai, irodalomkritikusi és közírói életműve egyedül részünkről legalább két-három tanulmányt, esszét érdemelne. Egyfelől az idő: kétszáz éve, 1814. április 1-jén született – másfelől a tér okán. Élete és munkássága ugyanis, Magyarországon maradván – elsősorban Pest-Buda, de egy kevésbé Debrecen mellett is – számos szálon, hosszú tanuló- és tanári évekkal kötődik Sárospatakhoz.³ Átformálva a közmondást: amit egy jelentős életművel kapcsolatban megtehetsz egy éppen íródi munka keretei között, azt ne halaszd egy megírandóba. És most itt kínálkozik előttünk ez a „keret”, mert Erdélyi – Eötvös és Petőfi kortársaként, sőt őket még kissé meg is előzve – egyszerre egy költő és egy esztéta már említett érzékenységgel mélyen belelátott mind a magyar pusztá, mind az észak-németalföldi tenger titkaiba.

Az első akkor történt, amikor Erdélyi János 1842-ben, Debrecenbe igyekezőn, a Hortobágyon kocsizott át. „Az a nagyság, mely a szem előtt feltárul, sőt kimegy annak határaitól, s mintegy a végtelenségbe foly el, lehetetlen, hogy a fenséges érzetét fel ne támassza kebelünkben. ... A pusztá szépségei nem csörgő patak, nem fülmile csattogása, hanem az a nagy rendtelenség, melyet mintha két viaskodó isten hagyott volna maga után, mindent földig rombolva le.” A második „titoktárás” meg akkor, amikor tudós példaképünk Németországból Amszterdamba utazott. „Ki tengert nem látott – írta haza 1844. augusztus 4-én –, sokkal tartozik szemének, míg azt örökre behúnyná. Szeretném, ha

nagyobb volna a hab, vagy tükörsima feleletű a tenger. Amúgy látnám a természet erejét, így annak szelíd gyöngédségét, vagy inkább: látnám a szenvedélyt és a nyugalmat ősz alakjában. Szeretnék oly messzire utazni tengeren, hogy megúnjam azt, ekkor talán ki volnának vágyaim elégtve.”⁴

A női szépségtől a szónoklat erejéig

A természeti és társadalmi esztétikum széles közérdeklődésre számot tartó határterülete az emberi szépség; mert alapját ugyan az előbbi teremti meg, de „munkáját” az utóbbi fejezi be (kiteljesíti, finomítja stb.). Eötvös ezt a maga érzelmi értelemben is főnemesi módján úgy fejezte ki, hogy Magyarország és Erdély legértékesebb „természeti kincsei” az asszonyok és leányok. (NE, 837–838.) A 19. század első és második harmada bizonyosan az a kor, amikor az emberi szépség ábrázolása és vizsgálata – jórészt – a női szépségre szorítkozik. (Azért akkoriban ábrázolták természetesen a férfiszépséget is; de visszafogottan, a szó szorosabb és átvitt értelmében is csak felöltöztetve.) Előrebozsátandó, hogy Eötvös négy gondolatfutama a női szépségről két könyvében olvasható: az egyik a történelmi (1847), a másik a tíz évvel későbbi nevelési (1857) regénye. A két műben szerepel egy-egy olyan férfi (Ártándi Tamás és Káldory Adorján), akik két-két nő különböző súlypontú (erotikus, szerelmi, erkölcsi, szellemi vagy társadalmi érdekű) vonzásában élik az életüket. Előbbi akaratlanul vagy egyoldalúan „vetelkedő” női párosa Szaleresi Klári és Telegdi Frusina – utóbbié pedig Vámosy Irma és Ormosy Margit. (Ezeknek a sajátos szerelmi háromszögeknek a szereplői – egymást váltogatva – egy irodalmi színház pódiumára is fölkerülhetnek, az anakronizmus ódiama nélkül.)

„Termete nem vala oly karcsú, mint Frusináé; de ki Klári gömbölyű karjait, e hollófürtök alatt kifehérlő vállat s dagadó keblet látá, melyeket szobrász márványból kerekdedebben sohasem faragott volna ki: az e bájló lény előtt az ideál-szépségről könnyen megfedekezett. Frusina szemeinek tekintete szelídebb s andalgóbb vala, mint szép vetélytársáé; de benne nem oly eleven lángok égtek, benne fenségesebb, de nem annyi dolgok valának kimondva; képének vonásai szabályosabbak voltak, de a gödörkék, melyeket a szépség anygala Klári piros arcaiba nyomott, s melyekben a férfiszem mintegy örvényekben elmerült, mondhatatlan bájt adának a polgárleány egész ábrázatának – szóval, Klári szépsége inkább szólt az érzékekhez; e karok arra valának alkotva, hogy öleljenek; e duzzadó ajkak, hogy csókoljanak...” (MO, 168.) Így állította egymással szembe a Dózsa-regény szerzője egyfelől az eszményi, a szabályos (Telegdi István leánya) – másfelől az érzéki és éppen ezért szabálytalan (Szaleresi Ambrus lánya) női szépségtípust.

A *nővérek* már nélkülöz ilyen jellegű összehasonlítást: Eötvös ugyanis kizárólag Irma külső megjelenésére koncentrál. (Mintegy kompenzálásként viszont sokkal többet megtudhatunk Margit belső világáról, gondolati csapongásairól, érzelmi-lelki hullámveréseiről.) „Irma szép vala. Egyike azon szépségeknek, melyeket márvány és ecset vissza nem adhat, mert nem szabályosságuk, hanem az érzés és szenvedély változó kifejezése, éppen az élet az, miben bájló hatalmuk fekszik. – Voltak napok, midőn aki Irmát látá, alig foghatá meg a hatást, melyet az csaknem minden férfira gyakorolt. Első tekintetre legföllebb termete s a sötét haj és szem, mely arcának halványságát még inkább kiemelé, tűntek fel. De ha a beszélgetés véletlenül oly tárgyra fordult, mely őt érdeklé, ha oly valaki lépett a szobába, ki iránt vonzalmat érzett: egy szó, mely szívéhez hatott, egy véletlenül támadt

1 tudomány és társadalom

gondolat, s arca egyszerre megváltozott. Mint a tó, melynek tükörén a viruló partok s az ég távol csillagai egy képpé egyesülnek, s melynek sima felszínén a leggyengébb szellő sem lejthet át nyom nélkül: ilyen vala ez arc, szép, főképp azáltal, mit visszaadott, mit kifejezett.” (NE, 173–174.)

Az arc változékonysága – verbális értelemben vett némaságában is – a női szépség vonzerejének egyik alapvető titka. Ez a titokzatosság egyszerre fedeződik föl és fokozódik is beszéd közben; kiegészülve különféle gesztusokkal, a testtartás nonverbális nyelvezetével vagy jelrendszerével. Mindezt nem elegendő csak nézni: érezni is kell. „Vannak asszonyok, kiknél csak szemre van szükségünk, kiknek vonásai, a művészet által a szépség eszményképeként felállított vonaloknak annyira megfelelnek, hogy szépségüket csaknem tudományosan bebizonyíthatjuk; Irma azok közé tartozott, kiknek szépségét nemcsak látni, de érezni kell, de kik éppen azért mindenkire nagyobb hatást tesznek. Ki vele csak találkozott, hidegen maradhatott; ki vele beszélt, az csaknem kivétel nélkül bevallá, hogy soha érdekesebb nőt nem látott.” (NE, 174.) Természetesen korántsem mellékes, hogy az a beszélgetés közömbös kérdésekről szenttelenül folyik – avagy szenvedélyesség bujkál, vonzódás vibrál benne. Ezen a ponton Eötvös végre kimondja a női szépséggel kapcsolatban legfőbb következtetését. *A nőnek egész szépsége csak a szerelem által nyilvánul.* „Ó, a keleti közmondás, hogy Zulejka szépségét csak Juszuf szemével láthatni, nagy igazságot mond ki. A nőnek egész szépsége csak a szerelem által nyilvánul. Mint a virágzó fa, melyet a vész megingat, egész körét messze elborítja virágaival: úgy a szépség gazdag kincseit, melyeket a természet a nőnek adott, csak az ismeri egészen, ki őt a szenvedély pillanataiban láthatta.” (NE, 174.)

Mielőtt továbbvinnénk gondolatmenetünket, maradjunk még egy kissé általában az arc filozófiai problémájánál. Ismert Hegelnek – mint a racionalista világszemlélet legrendszerezettebb gondolkodójának – azon híres tézise, amely szerint: *Aki ésszerűen néz a világra, arra a világ is ésszerűen néz vissza. A falu jegyzője* című regénynek is van egy toposza Vándory Boldizsár közvetítésével, amelynek teljesen hasonló a logikai menete: *Aki derűsen néz a világra, arra a világ is derűsen néz vissza.* Következtetésünket kontrollálандó, idézzük ide azonban Eötvös szavait is. „Ki a jelennek jó oldalát föl tudja találni, múltjában is elég olyasra fog akadni, mi őt vidám életnézetében megerősíti. Annak, ki vidám arccal néz az élet folyójára, sima tükörén vidám arc mosolyg elébe, s a föld minden helyén öröm hangzik vissza bérceiről, ha örömhangozat küldél feléjük.” (FJ, 33.)

Eötvös az emberi arc kapcsán is bizonyosságát adja, hogy függetlenül és humanista módon gondolkozó szabad szellem. Elutasítja ugyanis – már megjelenésének korában – a még sokáig divatos frenológiát (Gall) és a vele rokon arcmorfológiát (Lavater) – helyettük az empátikus lélektani fiziognómiát preferálva. „Nem vagyok barátja Lavater tanának, sőt midőn e világon annyi ok van, mi az embert embertársai ellen igazságtalanná teszi, szinte félek e tudománytól, mely bizonyos alakú orrt, szemet vagy szájat egyes rossz tulajdonságok bizonyos jelének hirdetve, a szerencsétlent, kinek a természettől épp ily alakú arcvonalak jutottak, minden vétke nélkül az emberek gyanúskodásainak teszi ki; de van valami az emberi arc kifejezésében mégis, egy leírhatatlan, de mindenikünkre egyiránt ható kifejezés, mi bizodalomra vonz, vagy visszataszít, szeretetet vagy borzalmat gerjeszt már első tekintetre is.” (FJ, 225.)

Az esztétikai befogadás élményvilágairól szóló könyvünk⁵ utolsó előtti fejezetében a társadalmi esztétikummal vagy a mindennapi élet szépségeinek megnyilvánulásaival foglal-

koztunk. A problémakör gyakorlatilag olyannyira szerteágazóan parttalan, hogy ez a rész csak különböző elemek laza láncolataként jelenhetett meg. A gondolati építkezés egyik „mozaikja” az a *szónoklat*, amelynek máig mintaadó aranykora Magyarországon – legalábbis módszertani értelemben – a 19. század második negyedének reformfolyamata. Különösen az az 1840-es évtized, amikor Széchenyi István – politikai nézetkülönbségeik ellenére – elismerően szólt Kossuthról; amikor Hector Berlioz – magyar nyelvünket nem értő francia létére – csodálattal írt Deákról.

Közéleti pályafutása során (1839-től 1870-ig) Eötvös József is számos lényeglátó és gondolatgazdag, kiválóan megkomponált és nagyhatású szónoklatot (politikai, ünnepi és emlékbeszédet) tartott. Értő fülekkel bíró kortárs hallgatói és méltatói a legnagyobbakhoz – sőt esetenként föléjük is – emelték Eötvöst, a szónokot. Gyulai Pál és Toldy Ferenc, Lónyay Menyhért és Csengery Antal azért tehették ezt, mert beszédeiből kihallották a kiemelkedő költőt és író, a közéleti személyiséget és a gondolkodót. Azt a filozófiai szintű nagy bölcselőt, akinek témaköreire különböző tanulmányokkal-esszéekkel kívánunk visszatérni; ám akit most mint a szónoklat esztétáját, a retorika teoretikusát szeretnénk fölmutatni.

Eötvös szemében a 19. század egyszerre az egyesülés és a szabadság korszaka (1865, AP, 608.); és szépsége ezeknek, különösen pedig „a szabadság következménye” (1870, AP, 789.). Ha ez így van, akkor ez a kor megköveteli, a szabadság pedig megérdemli, hogy érvényesülése érdekében szép és tartalmas szónoklatokat tartsanak. Olyanokat tehát, amelyek megfelelő tartalmú és formájú válaszokat adnak a közérdekűen aktuális kérdésekre. A magyar nemzeti újjászületés és szellemi szabadság első nagy élharcosa – Kazinczyt követően – Kölcsey Ferenc. Az a Kölcsey, akit Eötvös – még Széchenyit megelőzően – iránymutató eszményképének, tanítómesterének tekintett (de mások is, például az emlékirataiban Pulszky Ferenc⁶). Akiről *A falu jegyzője* című, 1845-ben megjelent társadalmi regényében megformálta a hajlíthatatlan erkölcsi tartású Völgyesy alakját; s akiről 1839-ben megtartotta első, evokatív erejű, sitergően sikeres, sokáig emlegetett emlékbeszédét.

Ebben szerepel néhány olyan sor, amely mélyen rávilágít Kölcsey szónoki hatásának erejének titkára. Ha az országgyűlési követ „szavánál kebletek megindult, ha beszéde előbb nyugodt tisztaságban haladva, mindig hangosabb s erősebb hullámokban áradt el, míg végre mint a bérci folyam, mely szikláról sziklára rohanva minden ellenállást legyőz, szíveteket ellentállhatlanul magával ragadá: erős, ellentállhatlan meggyőződése vala az, mi szónoklatának e varázshatalmát adá. (...) Kölcsey bízott a jövőben, s éppen mert bízott, mert szavát soha hiúság vagy nagyravagyás, hanem mindig a legtisztább honszeretetet s meggyőződés hangoztatá, azért vala oly erős, oly ellenállhatatlan e szó.” (AP, 74.) Kölcsey-emlékbeszédét követően negyedszázaddal, 1864-ben Eötvös Kazinczy Gábort is méltatta mint szónokot. Rámutatott a Kisfaludy Társaság alig egy évvel korábban elhunyt tagja fölszólalásainak lényegére. Hallgatóságából „mindenkit egyiránt elragadott, mert minden szó kedélyének mélyéből eredt, mert minden gondolat csak szívének meggyőződését fejezte ki, s szónoklata magában egyesíté mindazt, mi ellenállhatlan hatást gyakorol mindenikünkre, magas eszméket és nemes érzéseket...” (AP, 320.)

Eötvös 1839-ben előrevetítette, hogy olyan szónokká szeretne válni, mint Kölcsey; 1864-ben pedig – Kazinczy Gáborról szólván – önmaga beszédeit is jellemezte közvetve. A kiemelkedő szónokot nem elsősorban eszköztára (szókincse, szerkesztési tehetsége,

1 tudomány és társadalom

hangtechnikája, gesztusai stb.), hanem eszmei értékei (meggyőződése, elvhűsége, szilárd hite stb.) teszik igazán emlékezetessé és maradandóan mintaszerűvé. Ez utóbbi értékek azok, amelyek még bizonyos mértékű „modorosságot” is megengednek neki. Ezért meri Eötvös példaképül ajánlani Catót a politikai retorika terén: nála Karthágó lerombolása volt – nálunk (1866-ban) az alkotmány helyreállítása legyen a beszédek mindig visszatérő refrénje. (AP, 637.)

Két évvel később Eötvös egy szemléletes metaforában találta meg „szónoklattanának” tömör összegzését. A jó szónoklat eszerint olyan, mint a tűz: egyszerre izzít föl (azaz lelkesít) és világosít meg (tehát megindokolva, kételyeket kizárva mutat utat). De azért ne hagyjuk szó szerint sem idézetlenül szerzőnk 1868-ban papírra vetett, aforisztikus gondolatát. „Minden szónoklat csak akkor jó, ha azt tűzhez hasonlítjuk, mely midőn melegít, egyszersmind világosságot terjeszt.” (VG, 749.) Régióta munkálhatott kétszáz éves ünnepeltünkben a hatásos szónoklatnak ez a „tűzesen izzó” hasonlata. Bő húsz évvel korábban ugyanis a következő metaforás mondattal jellemezte Mészáros Lőrinc Rákos mezején megtartott beszédét. „Mint az olvasztókemence megnyitásával az olvadt érc: úgy ömlött el a beszéd e lángoló kebel mélyéből, nemcsak magával ragadva, de lángokba borítva mindent maga körül.” (MO, 357.) Ugyanebben a könyvében, száz oldallal előbb nyilvánítja ki a Völgyesyre, illetőleg Kőlcseyre emlékeztető reményteljes meggyőződését, miszerint a „nemesebb érzemény, mely több emberek jelenlétében mondatott ki, mindég hatással van a hallgatókra; egyeseknek rossz szándékai, szenvedélyeink s néha szerencsétlen körülmények e hatást sokszor eredménytelenekké teszik; de a nemesebb érzemény, melyet Isten minden emberi kebelbe teremtett, nem engedi, hogy a jobbak szavai legalább első pillanatban meg ne hallgattassanak...” (MO, 255.)

Egy nagyszerű szónoklat szinte csodatételekre képes, de dőreség lenne nem érzékelni a korlátait. Egy megfelelően elmondott beszéd fölszítja, és le is tudja lohasztani ugyan a sokaság indulatait; ám csak akkor, ha abból saját rejtettebb és erősebb érdekeinek szószólóját hallja ki. Mészáros Lőrinc, a Temesvár alatti táborozás végén, „elkövetett mindent, hogy lecsillapítsa e vészt, de máskor oly hatalmas szava nyom nélkül hangzott most el a sokaság fölött, mely, ha keblében valamely érzemény rejlik, mint Kapisztrán példája mutatja, ha a szónok idegen nyelven mondja is el beszédét, lelkesedésre fakad, s egy Demosthenesnek ellentáll, ha szónoklatában nem saját érzelmeinek igazolását találja. Vészek között a szó messze hat, de csak azon irányban, melyben azt a vihar magával viszi, ellene nem.” (MO, 608–609.) Mindezekhez hozzácsatolható még egy-egy mellékesebb adalék a szónok elfogultságával, és a szónoki tehetség társasági „csapdájával” kapcsolatban. (NE, 79. és 808.)

*

A fentiekben láthattuk, hogy Eötvös – a pusztáról, a női szépségről és a szónoklatról szólván – érdekes és tanulságos adalékokat kínál a természeti, illetve a társadalmi esztétikum megjelenése és befogadása vizsgálóinak. Az irodalom esztétikájával foglalkozó gondolatai a most földolgozottakhoz képest még számosabbak; ezért azok rendszerezése és elemzése egy különálló nagyobb tanulmányt igényel. Hiányérzetünk azokkal a művészeti esztétikumokkal kapcsolatban jelentkezik, amelyek a már megírtak és még megírandók között helyezendők el: ezek a zene, a tánc, a színház; továbbá az építészet, a szobrászat, a festészet és a grafikai műfajok. Igaz ugyan, hogy Kazinczy Ferencről kezdve Gyulai Pálig (majd kiegyensúlyozottabb arányokban utána is) a magyar esztétikai

gondolkodás meghatározó médiuma az irodalom. De éppen a „széphalmi szent” életművében, majd őt követően a reformkor több kiemelkedő irodalmáránál izgalmas és értékes szemelvények lelhetők föl a társművészetekről. A képzőművészetek és a színház, a zene vagy a tánc kapcsán utalhatunk például Bajza Józsefre és Szemere Bertalanra; esztétikai – és általában filozófiai – gondolkodóként azonban mindenkit megelőzve Erdélyi Jánosra. Erdélyi 1842 és 1846 között írt – a természeti esztétikum esetében főtebb már megidézett – magyarországi és nyugat-európai úti leveleiben és naplóiban olyan gondolatokat is megfogalmazott, amelyek őt a tánc, a zene és a képzőművészetek komoly értőjeként jelzik. Szeretnénk, ha születésének kétszázadik évfordulója alkalmat kínálna esztétikai szemléletének korszerű értékelésére.

Ugyanakkor Eötvös József terjedelmes életművének vastkos köteteiben is föllelhetők az irodalom társművészeire vonatkozó töredékek; de ezek olyannyira szilánkszerűek vagy forgácsfélék, illetve többnyire oly kevésbé kifejezetten esztétikaiak, hogy ezekből még egy tanulmányrészlet sem formálható meg. Tartalmukban azonban nem érdektelenek, és tanulmányunk függelékébe – most csak jelzésszerűen – be is illeszthetők. Ide tartozik az, amelyben Eötvös párhuzamot vont önmaga és Liszt Ferenc életpályája között 1864-ben. (VG, 632., 637.) Hősünk – Erdélyitől és Szemerétől, Széchenyitől vagy Wesselényitől eltérően – nem írt útirajzokat, nem vezetett útinaplót; de építészeti élményeit mégis megörökítette. Tette ezt szépiróként: leírásokként beépítve ifjúkori regénye, *A karthausi cselekményébe*. Így kapott szerepet Nîmes, Róma, Velence és általában Itália. (KVD, 235., 243., 249.) Más helyen általában az építészetre és az iparművészetre, a középkorra és a neogótika kritikájára terjedt ki a figyelme. (NE, 335–339.) Ezek a szövegrészletek sokkal inkább Eötvös művelődéstörténeti, mintsem esztétikai szemléletét illusztrálnák. Székely Bertalannak 1862. február 16-án keltezett, tiszteletadó levele úgyszintén, amely szűkebben művészetpolitikánk történetéhez tartozik. Eötvös szorgalmazza benne a decentralizált, megyénkénti múzeumi nemzeti művelődést és nemzetnevelést – a történeti tárgyú festészet révén. (LK, 347–348.)

Jegyzetek

¹ *Tanulmányunkban Eötvös József műveire az alábbi címléírások szerint megadott kezdőbetűs rövidítés és oldalszám alapján hivatkozunk:*

AP: *Arcképek és programok. Magyar Helikon, Budapest, 1975.*

FJ: *A falu jegyzője. Magyar Helikon, Budapest, 1974.*

KN: *Kultúra és nevelés. Magyar Helikon, Budapest, 1976.*

KVD: *A karthausi. Versek. Drámák. Magyar Helikon, Budapest, 1973.*

LK: *Levelek. Magyar Helikon, Budapest, 1976.*

MO: *Magyarország 1514-ben. Magyar Helikon, Budapest, 1972.*

NE: *A nővérek. Elbeszélések. Magyar Helikon, Budapest, 1973.*

RH: *Reform és hazafiság I-III. k. Magyar Helikon, Budapest, 1978.*

UE: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I-II. kötet, Magyar Helikon, Budapest, 1981.*

VG: *Vallomások és gondolatok. Magyar Helikon, Budapest, 1977.*

1 tudomány és társadalom

² Éles Csaba: *Ember és esztétikum. Az esztétikai befogadás élményvilágai.* Napkút Kiadó, Budapest, 2007. 211. o.

³ Vö.: Dobay Béla: *Erdélyi János és kora = Zempléni Múzsza, VIII. évf. 4. szám, 2008. tél, 87–93. o.*

⁴ Erdélyi János: *Úti levelek, naplók.* Madách Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Pozsony–Budapest, 1985. 42–43. és 175. o.

⁵ Éles Csaba, *i. m.*

⁶ Pulszky Ferenc: *Életem és korom.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. I. kötet, 107–108. o.

Boldogság 69:09

Egey Emese

Nem mind szlovák, ami tót

A mai Magyarország térképén hat „Tót” előtagú településnevet találunk (Tótkomlós, Tótszentgyörgy, Tótszentmárton, Tótszerdahely, Tótújfalu, Tótvázsony.) A történelmi Magyarország területén természetesen ennél jóval többet, közel harmincat.¹

Csak olyan népnévből lett helységnév, amely nép eredetileg vagy betelepítés-beköltözés révén nem egy tömbben, hanem a magyarság közé ékelődve, szórványként jelent meg.² Esetünkben ezért gyakori, hogy ugyanaz a név a „Tót” előtag nélkül adott környék egy másik, magyar lakosságú falvának neve vagy éppen a megkülönböztetés érdekében ott a „Magyar” előtag. A 17. század előtt nem ritka, hogy maga a földrajzi név alapalakja szerepelt csak és a nemzetiségre-népcsoportra utaló kiegészítés csak később tapadt a településhez (pl. Tótszentmárton 1696 előtt Szentmárton volt). Vannak olyan falvak is, amelyek első okleveles említése már a mai névalak korabeli változatát őrizte meg, ilyen a Veszprém megyei Tótvázsony.³

Ha megnézzük, merre találhatóak ezek a községek, kiderül, hogy egyesek igen távol esnek egymástól, például a Békés megyei Tótkomlós, a Zala megyei Tótszerdahely, a Zólyom megyei Tótpelsőc, az Arad megyei Tótvárad.⁴ Hányatott történelmünket ismerve, nem lenne meglepő, ha talán nem is a természetes népmozgások, hanem a nagy vérvesztéssel járó háborúk, a tatárjárás vagy a török hódítás utáni tudatos betelepítések következményeként ugyanazt az etnikumot találnánk egészen más vidékeken. Ha azonban megvizsgáljuk ezeknek a településeknek és kiváltképpen lakosságuknak a történetét, kiderül, hogy nem mindig a szlovákok jelenlétéről, hanem többféle nemzetiség megletelepedéséről van szó.

A „Tót” előtagú falvak jelentős részét ugyanis nem szlovákok, hanem horvátok, szlovének lakták-lakják. „A tót eredetileg a szlávokat *általában* jelölte, majd pedig a magukat szlávoknak nevező népcsoportok (szlovének, szlávónok, szlovákok) megnevezésévé vált. További jelentésszűkülés eredményeképpen alakult ki a szó mai, csupán a szlovákokra vonatkozó értelme.”⁵ Gondoljunk csak Szlovákia szlovák nevére: Slovensko, amely szintén ezt az eredetet tükrözi. A különböző népek magukat gyakorta csak „embernek, valamely törzs tagjának” nevezték, a számukra érthetetlen nyelvet beszélő szomszéd népeket pedig „dadogónak, hadarónak, némának”.⁶

A Dráva és a Száva közti terület, illetve a Száva-menti részek neve ma Szlavónia, ám ennek a vidéknek a középkori magyar neve Tótország volt.⁷ Vas megye délnyugati csücskének, a Vend-vidéknek a dualizmus előtti elnevezése, a Tótság, szintén erre utal.⁸ Ezt támasztja alá az olyan dél-dunántúli településnevek sora is, mint pl. a Zala megyei Tótszerdahely, Tótszentmárton, a Somogy megyei Tótújfalu, Tótszentpál, amelyeket nem szlovákok, hanem horvátok laktak, akiket a török kiűzése után telepítettek ide az elnép-

1 tudomány és társadalom

telenedett falvak lakosságának pótlására. Nyilván akad kivétel is, ilyen a szintén somogyi Tótszentgyörgy, ahova „felvidéki tótok”, azaz szlovákok települtek. A helytörténet-írás még a 20. század elején is totként említi a délszláv etnikumot és az előbbi megkülönböztető kiegészítést használja a szlovákokra.⁹ Előfordul az is, hogy a betelepülők szülőföldjét, egy kisebb tájegységet nevez meg azonosításukra, így pl. szepességi tótok.

Hasonlóan szembeötlő a *Tót(h)* családnév elterjedtsége is Kárpát-medence szerte, olyan területeken is, ahol a szlovákság nem található meg.

Nem a *tót* szavunk átértelmeződése az egyetlen példa a magyarországi népnevek jelentésváltozására. Például az *olasz* és a vele azonos származású *oláh* szavunk horvát-szerb-szlovén-bolgár eredetű, a germán *walah/walh* („idegen, kelta”) alakra visszavezethető; eredetileg „román, latin, olasz”, vagy akár „görög keleti” jelentésekben volt használatos.¹⁰

Hazánk egyik, az 1993. évi LXXVII. törvény hatályba lépése óta önálló nemzetiségként elismert népcsoportja a ruszin etnikum. A 13. századtól a Kárpátok vonulatain belül megjelenő közösség sok megpróbáltatást megélt: az idők során azok az államok, amelyek területén előfordultak (a hajdani Magyar Királyság, a Lengyel Királyság, a Galíciai fejedelemség, az Osztrák–Magyar Monarchia, később ezek utódállamai, Csehszlovákia, majd a Szovjetunió, illetve Szlovákia, Ukrajna) nem mindig tekintették, olykor ma sem tekintik őket önálló etnikumnak, hanem hol oroszoknak, hol ukránnak. A történeti források jó néhány elnevezéssel illetik őket: oroszoknak, ruténeknek, kisoroszoknak, magyar-oroszoknak, kárpátoroszoknak, ruszácoknak, ruszinyácoknak, rusznyácoknak, uhro-ruszinoknak. Ők maguk a 19. századtól a rusznák és a ruszin népvétet használják.¹¹

Magyarország területén egyes 19. századi népszámlálási összeírásokban a ruszinok totként voltak feltüntetve,¹² amelynek egyenes következménye lett az 1945 utáni téves, de hivatalossá vált nézet, miszerint ők szlovákok. Nagy valószínűséggel ennek a tévedésnek nem csupán egyetlen oka van, nevezetesen, hogy a hivatkozott népszámlálási statisztikában említett térségek némelyikében, így pl. a Zemplén vármegyei Hegyközben, a kiegészítés után erősödött a szlovák nyelv térhódítása, nagyobb presztízse és a helyi nyelvvaltozatok közelsége miatt,¹³ hanem a fent említett nyelvészeti tény ismeretének hiánya is, vagyis, hogy a *tót* népnév eredetileg – amikor ezek a régi összeírások is készültek – nem csak a mai szlovákságot jelentette. Ezért kell vitába szállnunk azon nézettel, amely szerint a magyarországi ruszinok önként választották a szlovák identitást 1945 után, mondván, ha nem lehetnek ruszinok, lesznek egy másik, közeli szláv nép tagjai.¹⁴

Tamás Edit történész-muzeológus szerint a Zemplén megyei komlóskai ruszinok körében az 1945 utáni csehszlovák–magyar lakosságcsere (szintén a téves és sok évtizedes etnikai besorolás következménye), a szlovákiai rokoni kapcsolatok, az emlékezet-megőrizte Sáros megyei és felső-zempléni származás miatt 1990 után két évtized kellett ahhoz, mire sikerült ezt az összemosott ruszin-szlovák tudatot levetkőzni.¹⁵

A kérdést tovább árnyalja a nyelvi hovatartozás. Nyelvészetiileg a ruszint a keleti szláv nyelvek közé szokás sorolni, jelentős szlovák, magyar, lengyel eredetű szókinccsel, valamint a szókészlet speciális, az ószláv liturgikus szövegekből eredeztethető, illetve saját nyelvjárási rétegével. Egyesek önálló, ún. közép-szláv etnikumként és nyelvként tekintenek rájuk.¹⁶

Amint azt minden kisebbség esetében, különösen a szórványban élőknel megfigyelhetjük, az utóbbi évtizedekben politikai, szociológiai, demográfiai okokból felgyorsult az

asszimiláció, a nyelvvesztés, átmeneti esetben a felemás kétnyelvűség kialakulása (az anyanyelv otthoni konyhanyelvvé válik, az államnyelv kiszorítja az oktatásból, a közigazgatásból, az egészségügyből, a közéletből stb.) Nyelvi (és származási) besorolásuknál sokkal biztosabb támpontunk a ruszin népcsoport etnikai meghatározásánál vallási hovatartozásuk. Hasonlóan a moldvai csángókhöz, akik már nem feltétlenül, illetve többnyire már nem a magyar anyanyelv ismeretében, hanem római katolikus voltukban élnek meg magyarságukat, a ruszinok számára egyértelműen a görög katolikus vallás identitásuk egyik legfőbb hordozója. Tehát amikor egy népszámlálási statisztikában azt látjuk, hogy eredetileg – vagyis a 13. századot követően – ruszinok lakta vidék adott településén a görög katolikus „szlovákok/magyarok” aránya akár 90% fölött van, biztosra vehetjük, hogy ott ruszinokról van szó, még akkor is, ha a nyelvvesztés, az asszimiláció miatt Magyarországon már magyar vagy pl. a szlovákiai Eperjes környékén már szlovák anyanyelvűek.

Jegyzetek

¹ Írásomban nem foglalkozom azokkal a településnevekkel, amelyekben a „tót” kifejezés nem előtagként van jelen (pl. Lengyeltóti, Tahitótfalu stb.).

² Kálmán Béla: *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1989.⁴ 148. o.

³ Tótvázsony község honlapján az első említés 1082-es; a török után ide német telepések érkeztek, de a név megmaradt.

⁴ Az 1920 előtti megyehatárokat figyelembe véve.

⁵ *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Főszerk.: Zaicz Gábor. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006. 856. o.

⁶ Pl. a szláv nyelvekben és ennek révén a magyarban is: német „neme = néma”, míg ők maguk a „slovo = szó, beszéd” szó alapján azok, akikkel szót lehet érteni. Vö.: Kálmán Béla, i.m. 121. o.

⁷ *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 650; 681–682. o.

⁸ Benczik Gyula: *Tótság és Órség. Két Vas megyei tájnév keletkezéstörténetéről*. = *Vasi Szemle*, 2010. 6. szám, 662–669. o.

⁹ Reiszig Ede: *Somogy vármegye községei*. In: *Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk.: Csánki Dezső. Budapest, é.n.; www.mek.oszk.hu/09500/09536

¹⁰ *Etimológiai szótár*, i.m. 585–586. o.

¹¹ A ruszinság négy különféle származtatását, az etnogenezisére vonatkozó eszméket és téveszméket S. Benedek András összegezte kutatásaiban. Vö.: S. Benedek András: *Eszmék és téveszmék. A ruszin etnogenezis története*. = *Kisebbségkutatás*, 2000. 4. szám, 645–657. o.

¹² Tamás Edit: *Bevezető gondolatok*. In: *Acta Regionis Rurum 4. Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, 2010. 8. o.*; Tamás Edit: *Dél-zempléni nemzetiségek a statisztikák tükrében*. In: *Dimenziók 2. Miskolc, 1994. 49–66. o.*

¹³ Popovics Tibor Miklós: *A magyarországi ruszinok identitásmegőrzési törekvései*. In: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Szerk.: Sisák Gábor. MTA Kisebbségkutatási Műhely – Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 202–215. o.

1 tudomány és társadalom

¹⁴ Hattinger-Klebasko Gábor: *A ruszinok*. In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*, 1. kötet. Szerk.: Eperjessy Ernő. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1996. 167–176. o.

¹⁵ Tamás Edit: *Bevezető gondolatok*, i.m. 10–13. o.

¹⁶ Popovics Tibor Miklós, i.m.; S. Benedek András: i.m. 656. o.

Szenvedélyem, Velence

Kamarás István

Lelkipásztorkodás a református egyházközségekben

Lukáts Andrásnak és Lukátsné Orovicz Piroskának

A nyolcvanas évek végén és a rendszerváltás idején készült felmérések után¹ 1997-98-ban 125 plébániára és 60 filiára kiterjedt kutatás keretében vizsgáltam a katolikus egyházközségi lelkipásztorkodást, és írtam erről „jelentést”.² Azóta is folyamatosan gyűjtöm a katolikus lelkipásztorkodásra vonatkozó tényanyagot (elsősorban tanítványaim által készített esettanulmányokat)³, csaknem évtizede pedig a protestáns (elsősorban református) gyülekezeti lelkipásztorkodásra is kiterjedt kutatási tevékenységem.

A református gyülekezeti lelkipásztorkodásról szóló „jelentésem” elsősorban a tanítványaim⁴ által zömmel 2001 és 2007 között készült esettanulmányokra épül, amely 38 gyülekezet gyakorlatából, hitéletéből próbál megállapításokat tenni az „országos” helyzetre. A gyülekezetek⁵ között van egészen kicsi és egészen nagy, fővárosi és vidéki (az ország minden tájáról), református és katolikus vidéken működő, hagyományörző és újjító, és mint a „látteletekből” kiderült: elfogyó, vegetáló, stabil középszert képviselő, felfelé kapaszkodó, virágzó, ellenpéldának és példának nevezhető.

Az ilyenfajta kutatások sokkal inkább magam, munkatársaim és a meginterjúvoltak személyes tapasztalataira, vélekedéseire és véleményére épülnek, mint kemény adatokra.⁶ Ezekből az eléggé szubjektív, eléggé részleges „történetekből” próbáltam meg hiteles narratívát szöni. Az egyes egyházközségeken belül akarva-akaratlan szűk és némiképpen egyoldalú lett az adatközlők tábora, akik közül néhányak (elsősorban a lelkészek) eléggé szubjektív véleménye talán túlon túl is nagy hangsúllyal szerepelt, és az sem zárható, hogy a legendák is színezik hitelességre törekvő történetemet. Így ezek a egyházközség-képek – miként a jelen tanulmányé is – valódiságukat, hitelességüket, reprezentativitásukat tekintve valahol az „ez van” és az „ilyen is van” közé helyezhetők.⁷ Amikor a katolikus egyházközségi lelkipásztorkodással vetem össze a reformátust, akkor elsősorban az 1997-98-as vizsgálódást veszem alapul, ami azt jelenti, hogy egy valamivel régebbi katolikus képet a valamivel újabb reformátussal.

A hitélet alakulása

„Mi az oka annak, hogy a plébániái lelkipásztorkodás területén számos új fejlemény el-lenére sem mutatkozik olyan fellendülés mint a katolikus oktatás, a katolikus karitás és a katolikus egyesületi tevékenység területén?”, tettem föl a kérdést a katolikus egyházközségi lelkipásztorkodás kutatásának megkezdése előtt, és azt a hipotetikus előzetes választ adtam, hogy „tény, hogy a rendszerváltás előtt még – nyilvánosan vagy rejtve

1 tudomány és társadalom

– a plébánián folyó tevékenységek egy részét regionális vagy országos »profi« vallási szervezetek vették át, ám ebből még nem következik az, hogy ezek és/vagy ezekhez hasonló tevékenységek legalább is részben nem maradhatnának továbbra is a plébániai közösségi élet szerves „életelemei”.⁸

(*A hívek létszáma, összetétele*) A 125 katolikus egyházközség egyharmadában az öt-taniak úgy tapasztalták, hogy a rendszerváltás óta növekedett a vallásukat rendszeresen gyakorló hívek száma, másik harmadában csökkenést tapasztaltak, ötödükben nem változott, hetedükben 1989–91-ben megemelkedett, majd néhány év múlva (legtöbbször 1994-től észlelték) ismét csökkenni kezdett a vasárnap rendszeresen misére járó hívek száma. Nagyjából hasonló kép alakult ki számomra a református „mezőn” is. Abban is van hasonlóság, hogy a létszámukban növekvő egyházközségek között a kisebb falvakban működőktől a nagyobb városokig mindenféle egyházközséget találhatunk, és abban is, hogy a gyerekek és szüleik, a fiatalok és a közép-korosztálybeliek, kevesebb helyen az értelmiségiek, vezető beosztásúak és a pedagógusok alkotják elsősorban a növekményt. És mindkét „mezőn” ott, ahol valamiféle paradigma-váltás következett be az egyházközség életében egy-egy karizmatikus személyiségű pap vagy (a reformátusoknál ritkábban) csoport működésének következtében. Csökkenő létszámú egyházközségeket is ugyanúgy lehet találni mindkét „mezőn” kisebb falvakban, mint nagyobb városokban.

A vasárnapi istentiszteleten résztvevők aránya nagy eltérést mutat mindkét egyházban, a potenciális hívek aránya átlagosan a katolikusok körében⁹ 15%, a reformátusoknál – a gyermek-istentiszteleteket figyelmen kívül hagyva – 13%. A regisztrált református hívek aránya a településen számba vett reformátusokhoz képest rendkívüli mértékben szóródik: 10-től 90%-ig (az átlag 30–40% körül); ugyanígy szóródik a rendszeresen istentiszteletet látogatók aránya a regisztráltakhoz képest: 10-től 55%-ig (az átlag 20–25% körül). Tipikusan református hitéletet jellemző adat, hogy a nagyobb ünnepeken átlagosan kétszörösére emelkedik a hívek száma.

A vizsgált katolikus egyházközségek 54%-ában a rendszeresen misére járók többsége 60 éven felüli és nő, és csak 11%-ában van képviselve minden korosztály. 22%-ában az idősök mellett – szüleik és a szüleik korosztályának távollétében – szép számmal jelennek meg gyerekek. A református egyházközségekben meglehetősen hasonló a helyzet. Abban is, hogy a cigányok csak a keresztelest meg a temetést, esetleg az egyházi esküvőt igénylik, a „magyarok” istentiszteletére nemigen járnak.

(*A hitélet jellege*) A hitélet milyenségét (végig kerülöm a „minőség” kifejezést) illetően elsősorban háromféle megállapításra támaszkodom: A) Ahogyan az egyházközségből látják. Ez esetben munkatársaim leggyakrabban a lelkész(ek) véleményét regisztrálták, néhány esetben rajta kívül másokét is „begyűjtötték”. B) Ahogyan tanítványaim a vallás-szociológiai kurzusomon tanult szempontokat, kategóriákat az általuk vizsgált gyülekezetre alkalmazták. C) Hívő, gyakorló református munkatársaim az esetek nagyobb részében ebben (olykor csak ebben) a szerepükben is véleményt mondtak.

Amit a katolikus „mezőn” tapasztaltunk nagyjából igaz a „szomszéd rétjére” is: eléggé sok egyházközségben a hívek döntő többsége számára a hitélet a vasárnapi misére járásra korlátozódik, a gyerekek egy részénél pedig a hittanra járásra, már amennyire ez a tevékenység (önmagában) hitéletnek számítható egyáltalán. A gyengélkedő hitéletet jól

jelzi a keresztkedés, elsődözés, bérálás házasságkötés után lemorzsolódók nagyon nagy (60-95%-os) aránya. Többségük persze igazából nem is tartozott az egyházközség rendszeresen vallásgyakorló tagságába, inkább csak rövid időre „meglátogatta” az egyházközséget. A „kibérmálkozás” református megfelelője a „kikonfirmálás” vagy „lekonfirmálás”.¹⁰ Mindkét egyházban tapasztalható, hogy a rendszerváltás után megmutatózó mennyiségi növekedés felhígulással, minőségi csökkenéssel járt együtt. „Ma már azt a helyzetet éljük, hogy a nagymamák sem tudják, hogy »merre nyílik a templom ajtó«, és akkor mit várhatunk a szülőktől? Nem egy anyukától hallottam, hogy a gyerek nem akar hittanra járni, és ő ebbe nem akar beleszólni. Döntsön a gyerek. (Persze a gyerek, azt sem tudja, hogy mi az, hogy hittanóra, mert még egy órára sem ment bel!)”, írja írásomra reflektálva egy dunántúli református lelkész.

Természetesen nem igazán könnyű megállapítani, hogy igazából milyen minőségű a hitélet ott, ahol még eléggé sokan járnak templomba, ahol még „igénylik a szentségeket”. Ugyanakkor nem csak olyan egyházközségeket jellemeztek átlagosnál mélyebb hitélettel, ahol még mindig tele a templom, hanem olyanokat is, ahol ugyan jelentősen csökkent a hívek száma, de megmaradtak a „jó minőségű”, „mélyen vallásos”, „vallásukat megélt”, „hitvalló”, „felébredt” hívek.

A katolikus egyházban a gyónás kivételével a többi szentség¹¹ esetén csaknem valamennyi egyházközségben tapasztaltuk, hogy 1989–91 körül megugrott arányuk, majd az ezt követő években visszaesett, több helyen jelentős mértékben. Egészen hasonló tendenciákat tapasztaltunk a vizsgált református egyházközségekben is. Ez egyfelől azzal magyarázható, hogy a visszatérő hívek akkor rendezték elmaradásaikat, másfelől azzal is, hogy mind régebbi, mind az újdonsült hívek buzgalma ilyen-olyan okok miatt egyre lankadt.

A katolikus egyházközségek többségét a következő öt kategóriába lehetett besorolni: A) Gyenge szinten vegetáló és/vagy romló hitélet.¹² Többségük pap nélküli plébánia vagy filia. B) Az átlagosról leromló hitélet; elsősorban olyan kisebb településeken, ahol már „elfáradt” a hagyományos vallásosság. C) Átlagos, rutinszerű, viszonylag stabil hitélet, amely egyaránt honos falun és városon. Ez a leggyakoribb típus, amely sok esetben olajozott üzemmódban működik. D) Átlagos, rutinszerű, de a fejlődés jeleit felmutató hitélet, amely az előbbinél ritkábbak, inkább városi környezetben fordulnak elő. Ezek a helyeken a hívek egy még kicsi, de növekvő csoportja nem csak a szentségek fogyasztásában buzgó, hanem közösségépítésben is részt vesz. E) Intenzív, virágzó hitélet dinamikusan fejlődő egyházközségi kontextusban, ahol fontos szerepet kapnak a plébániai és a lelkeségi mozgalmakhoz tartozó kisközösségek, papjaik többsége lelkeségi mozgalomhoz tartozó és/vagy karizmatikus, kreatív, animáló személyiség. Mindezek a típusok, ha valamelyest eltérő arányban és némiképpen eltérő jellegzetességekkel a református „mezőn” is megtalálhatók.

Az A-típusú, leromló hitéletű református egyházközséget bemutatója így jellemzi: „Azért nem járnak templomba, mert ebből nem származik egzisztenciális hasznuk”. Az átlagosról leromló hitélettel jellemezhető egyházközségekről (B-típus) ilyenek olvashatók az esettanulmányban: „Elfáradt a hagyományos vallásosság. Mélyen vallásos hívő a lelkesen kívül alig van”. Az átlagos, szokás-vallásossággal jellemezhető „üzemszerű” hitélet (C-típus) példaként említett egyházközségeket az esettanulmány írók így jellemzik: „Langymeleg a hitélet, bár ezt tartják a hagyományosan református megyeszékhely egyik leglátogatottabb gyülekezetnek”, „Kulturprotestantizmus, ami kimerül az istentisztelet látogatásban. Van ugyan egy bibliás hittel élő kör, de ők már 75-90 évesek. A többieknél

1 tudomány és társadalom

hiányos vallási ismeretek, a fiatalabbak pedig már az énekeket sem ismerik”. Ennek egyik altípusa, amikor az elszűrődő rutinvallásosság keretén belül felbukkan ugyan – egy kisebbség által képviselve – a megújulás vágya, igénye, de egyelőre marad minden a régi-ben: „Itt is jellemző a lekonfirmálás, és az is, hogy sokan kimennek úrvacsoraosztás előtt; akik pedig (például a karizmatikusok) változásokat szeretnének, a peremre szorulnak”. Az egészében még átlagos, de már megújulás jeleit felmutató D- típusú gyülekezetek így jellemzik munkatársaim: „A vallásosság típusainak széles skálája mutatkozik a zárkózottságtól az extatikusáig, de a derű, vidámság és felszabadult öröm a leginkább jellemző. A vallási tudás és a vallásgyakorlás is nagyon heterogén. Ma már itt sem mindenkinek felel meg a hagyományos vallásosság, ezért is elfogadott cél bizonyos mértékű modernizálás, például a fiatalok számára vonzó gyülekezet, énekes-zenés alkalmak”. A közép- és idősebb generáció nehezen szabadul a népegyházi jellemzőktől. Rendszeresen járnak istentiszteletre, imádkoznak, de kevésbé hitvallás-készek. A fiatalokból álló kiscsoportok tagsága azonban már kutatója és felhasználója hitének és vallásának: beszélgetnek, olvasnak, vitáznak. A színes és intenzív hitélettel jellemezhető gyülekezetben (E-típus) „az egyházhoz tartozás több ember gondolkodásában is megmutatkozik. Tevékenyen részt vesznek szervezésben, bonyolításban. Élő hitű gyülekezet, együtt népegyházi és hitvallói színezet”. Erős közösség-élmény, átlagosnál több vallási ismeret jellemzi ezt a gyülekezetet, ahol négy év alatt több felnőtt-, mint gyerek-konfirmáció volt. A hívek zöme Biblia-olvasó, még teológiai könyvek is vannak. Fontos az is, hogy itt jóval kevesebb a „kánaáni” beszéd és erőltetett viselkedésforma, mint másutt.

Az írásomra reflektáló református lelkészek egyike felhívta figyelmemet arra, hogy „a hitéletre befolyással bír az a tény is, hogy az adott település mennyire van elzárt, vagy esetlegesen központi helyen. Egy elzárt, nagyobb várostól távol lévő gyülekezet sok esetben aktívabb, mint egy frekvenciát helyen lévő, mert ott a hívek jobban érzik a maguk felelősségét, tudják, hogy magukon kívül másra nem számíthatnak. Sok esetben az ilyen elzárt, iskolától- óvodától, orvostól megfosztott településen az egyházközség az utolsó közösségi fórum. Más esetekben, például az Ormánságban sorra halnak ki a világtól elzárt és elöregedő gyülekezetek.”

Természetesen nem lehet és nem is érdemes minden vizsgált esetet erőszakkal a mindénáron való tipizálás kényszerzubonyába erőltetni. Már csak azért sem, mert egy kicsi mintában még egyedi, rendhagyó eset egy nagyobb mintában vagy a jövőben lehet egy tipikus tendencia képviselője. Katolikus berkekben eléggé gyakori, református körökben feltehetően ritkább, de talán korántsem egyedi az ilyenfajta hitélet: „Egy részük komoly bibliaismerettel, de a nagyobb részük eléggé sajátos hitvilággal rendelkezik, mely nem feltétlenül egyezik református hitünk alaptételeivel. Például a minket segítő kicsi Jézus, istenke és olyan mágikus hiedelmek, mint a „Majd az Isten megfizet neki”«, fohászkodás a fekete macska rontása ellen.” Végül természetesen református berkekben is előfordul, hogy egy-egy egészen rendhagyó lelkész megpróbál paradigmát váltani,¹³ amely olyannyira felforgatta az addigi hitéletet, hogy még az előző, rutinszerű hagyományosra sem sikerült visszaállítani.

(*Vallásosság-változatok*) Mindkét egyházra jellemző, hogy már alig-alig akad olyan egyházközség, amelynek a vallásossága homogén lenne, amelyben nem lennének eléggé jól elkülöníthető rétegek, csoportok, irányzatok, áramlatok. Ezek pontos feltérképezésé-

hez egyik kutatásban sem volt elég idő, eszköz és szellemi kapacitás, mégis úgy vélem, hogy még valami érdemleges is kiolvasható munkatársaim és az általuk megkérdezettek (elsősorban a lelkészek) megfigyeléseiből. Arra a kérdésre, hogy vallásosságuk szerint milyen kategóriákba sorolnák a vizsgált egyházközségek híveit leggyakrabban a templomban vasárnaponként és csak a nagyobb ünnepeken megfordulókat említették, vagy ennek finomabb változatát: A) heti templomba járók, B) laza szállal kötődők, C) kíváncsiságból résztvevő nem hívők, D) katolikus házastársak, akik inkább ide járnak, mint saját templomukba. Közlebből érinti a vallásosság jellegét a népegyházi és a hitvallói vallásosság megkülönböztetése, és még ennél is jobban az a tipizáció, melyet egy dunántúli nagyközségre alkalmaztak: A) mélyen hívő, B) hitvalló, C) maga módján vallásos, D) istenkereső és odázgató, E) nem hívők, mégis valamiképpen a gyülekezethez tartozók. Egy hagyományosan kálvinista nagyváros egyik gyülekezetének híveit így jellemezték: „Az ébredési időkből itt maradtak, akik a múltat többre becsülik a jelennél, és várják a jövőbeli ébredést, akik tevékenyen részt vesznek minden gyülekezeti alkalmon. Olyan idősök, akiknek később vált fontossá az istennel való kapcsolatuk rendbe tétele, akik nagy figyelemmel hallgatják a prédikációt. A 30-50-es korosztály, akiknek egyik részét szüleik hozták ide, másikat pedig életük egy-egy kudarcának feloldhatatlansága, megoldatlansága. Az ifjúsági alkalmakat elhagyva sima templombajáróvá válnak. A csupán ünnepekre betérők.” Egy dunántúli megyeszékhely rendszeres vallásgyakorlói így jellemzik: „Van az érdemi tagság, a Nőszövetség, a Bibliaiskola és más bibliaórák látogatói. Van egy bibliai hittel élő kör, de ők már 75-90 évesek, és van a nagy többség a csupán istentiszteletet látogató kulturprotestánsok.” Az egyik szatmári falu gyülekezetében az ottaniakat jól ismerő református munkatársam „csendességükbe bezárkózó, istentiszteletre nem járó” híveket is felrajzolt „térképére”. Több helyen szerepeltetnek a rendszerváltás után visszatérő, majd újra elmaradó, „átmeneti” híveket. Úgy vélem, ezek a kategóriák rendszerbe szedve jól használhatók lesznek egy jövőbeli átfogó és alapos vizsgálódásban. Ilyen vagy ezekhez eléggé hasonló kategóriák a katolikus „mezőn” is megtalálhatók.¹⁴ Talán a leglényegesebb megkülönböztető jegye a katolikus vallásosságnak a vallási elitnek ma már egyre nagyobb részét képező, a hagyományos vallási elitet létszámában és súlyával is felülmúló különböző lelkiségi mozgalmak tagsága és holdudvara.

A vezetés

(*Lelkészek*) A lelkészek nemcsak nemük, családi állapotuk, személyiségük, lelkiségük, habitusok, életpályájuk szerint, hanem pozíciójuk és szerepük szerint is eléggé sokfélék: egy vagy több gyülekezet lelkészei, lelkészek és segédlelkészek; fő állású és mellékállású „fő”- és segédlelkészek; egyedül vagy párban, egyedül (vagy csupán lelkésspárral) vagy csapatban szolgálók. Vannak olyan „családi vállalkozások” (lelkész házaspárok, a lelkész és segédlelkész gyermekei), amelyek nemigen fogadnak be „laikus” elemet.

„A papok között akkora a különbség, mint a teológia és a geológia között: ég és föld”, ironizál egy katolikus hívő. Vizsgálódásomban igazolódott tapasztalata. Az egyik végletet a még a tridenti szellemben uralkodó nagyúr (akinek, igaz, alig van már kin uralkodnia) foglal helyen (a „plébániai trónuson”) a másik, aki egy közösség tagjának érkezik új plébániájára, ahová magával hozza azt a két intézetből magához vett beteget, akit már öt éve maga ápol, előző közössége segítségével.

1 tudomány és társadalom

Bár a református „mezőn” egyik véglettel sem találkoztam, másféle eltérés is megfigyelhető a katolikus és a református berkekben. Először is a katolikusoknál eléggé jellemző paphiány¹⁵ nem tapasztalható a reformátusoknál. Ugyanakkor nem érzékelhető eléggé a vezetésben a református presbiteri elv, a paritás elve, amely csak kevés helyen válik a közösségiség és a „demokratikus” vezetés generálójává, katalizátorává.

A katolikus papok körében időbeli elfoglaltságukat tekintve tízszeres eltérések is előfordulnak akár a liturgiára időben, akár az oktatásra, akár a felkészülésre, akár a közösség-szervezésre, de még az imára fordított idő tekintetében is. Bár érzékelhető ez a jelenség a református „mezőn” is, nem annyira jellemző, mint a katolikus berkekben. A református lelkészek esetében a liturgia természetesen jóval kevesebb időt igényel, a család viszont jelentős időt vesz el, ugyanakkor a református „mezőn” gyakoribb a segédlelkész, mint a katolikus „mezőn” a „kiveszőfélben lévő” káplán. Abból a tényből, hogy az igehirdetés kiemelkedően fontos helyet foglal el a református lelkész szereptárában, még nem következik az, hogy a református lelkészek közül mindenki jóval több időt fordít az igehirdetésre való felkészülésre, mint a katolikus papok.¹⁶

A katolikus papok körében visszatérő tapasztalat – bár e téren éppen az utóbbi évtizedben tapasztalható valamelyes, biztató irányú elmozdulás -, hogy a szemináriumban nem készítették föl igazából a gyakorlatra: sem a hitoktatásra, sem a hívekkel való kommunikációra, sem a közösségépítésre. Nem rendelkeznek megfelelő pszichológiai, szociológiai és pedagógiai ismeretekkel és ezek alkalmazására való készségekkel. Úgy tűnik, hogy nincsen ez egészen másképpen a református lelkészek körében sem. A római katolikus papnövendékeket még mindig nem készítik föl megfelelőképpen a cölebsz életformára (és ebből súlyos, olykor tragikus problémák adódnak), ezzel szemben a görögkatolikus felkészítésben hangsúlyosan jelen van a házasságra való felkészítés. Izgalmas kérdés számomra, hogy mi lehet a helyzet ebben a tekintetben a leendő református lelkészek felkészítésében. Akár katolikus berkekben, eléggé nagy eltérések tapasztalhatók református körökben a lelkészek „nyelvismeretét” illetően. Jól érzékelteti ezt a szellemes protestáns terminus, a „kánaáni nyelven való beszélés”. A legtöbb helyen különböző nyelveken értő hívek különféle rétegeivel kell számolni a lelkészeknek. Két különböző dologról van szó: a retorikai képességeken kívül a szociolingvisztikai értelemben való nyelveken beszélésről. Van, ahol mindkettővel baj van, például: „A fiatal, más közegből (a fővárosból) érkező lelkész nem képes a hívek megszólítására, mozgósítására. Homiliája teológiaiailag korrek, de hiányzik belőle az a plusz.” És az ellenkezője: „Kitűnő igehirdető, lelki vezető, pszichológus, menedzser. Minden korosztállyal megérteti magát.”

Természetesen a történetük, a hagyományaik, a tagságuk társadalmi és vallásosság szerinti összetétele és más tényezők szerint eltérő arculatú egyházközösségek bizonyos mértékig más és másféle vezetést igényelnek. Másféle irányítási eljárást igényelnek a különféle helyzetek is. Másfélét azok a közösségek is, ahol több vezetésre alkalmas tag is akad, s másilyent, ahol elvárják a papi dirigálást.

A katolikus hívek többsége a plébános egyeduralmát, egyszemélyi vezetését tapasztalja. Akadnak parancsolásra, vezetésre alkalmatlan papok, akik „mindenki csinálja azt, amihez ért” és hasonló jelszavakkal kiengedik kezükből az ügyeket, s demokrácia helyett káosz jellemzi a plébániát. Ma már jó néhány példa akad az ugyan nem kifejezetten demokratikus, de a bölcs és rugalmas vezetésre. Számos plébánián a plébános tudatosan próbál nyitni a demokratikus vezetés (még ha ezt nem is nevezi így) irányába szakértők, a

képviselő testület és a közösségek bevonásával. Akad már néhány olyan egyházközség-közösség, melyeket szociológiai értelemben demokratikusan irányítottak tekinthetünk, amelyek legfőbb sajátossága a szeretet jegyében történő érdekegyeztetés, ami persze egyáltalán nem zárja ki a szakszerűséget.

Az, hogy sok helyütt szinte mindent a pap végez, vagy azért van, mert nem igényli a segítséget, vagy azért, mert bevonna ugyan a lelkipásztori munkába (is) híveket, de nincs kit, vagy pedig azért, mert bevonna ugyan világiakat, de a hagyományos vallásosságú vagy a fogyasztói mentalitású hívek ezért vagy azért nem válaszolnak a hívásra. Sok esetben – ez a leggyakoribb – a pap teljesen nincs egyedül, de csak egy kis csoport áll mellette, amely lehet fizetett munkatársakból álló csoport, a pap klikkje vagy a papot kezében tartó klikk, egy igazi, egyszerre lelki és munkaközösség. A valóban demokratikusan működő egyházközségek egyik változatában a különböző munkacsoportok és/vagy a mag-közösség igyekszik minél többeket bevonni. A másik változatban a képviselőtestület nem csak képviseli és munkájába be is vonja a híveket. A harmadikban az egyházközség kisközösségekre épül.

Az esettanulmányok alapján úgy látom, hogy a református „mező” ebben a tekintetben valamivel zöldebb, hiszen a 38 egyházközség közül kilencben kívül-belül (vagyis hívek és a kutató is) kifejezetten demokratikusnak, nyolcban pedig kifejezetten antidemokratikusnak érzik a vezetést, a többiek a kettő között szóródnak. A demokratikus légkörű gyülekezetek lelkészeit így látják: „mindenkit ismer, segítőkész”, „bárki számíthat rájuk”,¹⁷ „hajlékony, a csoportmunkát szereti”, „lendületes, próbálja elosztani a feladatot”; a nem demokratikus légkörű gyülekezetekét pedig így: „nem képes a hívek megszólítására, mozgósítására”, „távolságtartó, zárkózott, kemény”, „jó vezető, jó szervező, de sokszor egyedül dönt, nem demokratikusan”, „mindent a három lelkész csinál, pedig a gyülekezet tagjai között vannak hitoktató és vallásnár diplomával rendelkezők”, „minden dolog a lelkész belegyezésével történik. Általában tökéletesen szakszerű, amit csinál, de nem demokratikus”, „jellemző rá az információ és hatalom központosítása”. A legtöbb esetben ilyen és ehhez hasonló esetekkel találkozhatunk, mint például egy szabolcsi nagyközségben: „a lelkész nyitott, szívesen veszi az ötleteket, ahol nem mozog otthonosan, átengedi a megvalósítást, de csak azoknak, akik nem veszélyeztetik tekintélyét”.

(*Presbitériumok*) Természetesen jogosan feltehető a kérdés, mennyiben tekinthető egy gyülekezet működése demokratikusnak, ahol a presbitérium összetétele egyáltalán nem tükrözi a hívek nemi, életkori, társadalmi, vallásossági összetételét. A rendszerváltozás időpontjához képest a katolikus plébániákon lassú változás tapasztalható: a képviselő testületek aktívabbak, többféle ügybe és érdemibb döntésekbe kapcsolják be őket, tagságuk fiatalodik, és lassan növekszik a nők aránya. E vonatkozásban azonban még rendkívül nagyok a különbségek: még mindig vannak nők és fiatalok nélküli testületek, vannak formálisan létező, de nem működő testületek miközben a plébános másokra (fiatalokra, szakemberek, közösségekre) támaszkodva vezeti a plébániát, és vannak már állandóan munkában lévő és akár hetente üléselő, közösségként működő testületek. Vannak még szép számmal olyaok, olyan testületek, amelyek lelkesen lehordják a plébánia padlásáról a galambpiszkot (vagy azért, mert csak erre kéri fel őket, vagy mert csak erre alkalmasak), és akadnak már szép számmal olyanok is, akik nem csak a lelkipásztori koncepció végrehajtásában, de kidolgozásában is részt vesznek. Tapasz-

1 tudomány és társadalom

talataim alapján mindez szinte szóról szóra igaznak tűnik a vizsgált református presbitériumokra is, amelyek tizedében nem volt nő, felében negyede sem, s csak hatodában haladta meg a 40%-ot a nők aránya. A negyven éven aluliak aránya ugyan nem volt sokkal alacsonyabb, mint a hívek körében, de az aktívabb, feladatot vállaló, a jövőre orientált 40 évesnél fiatalabbak aránya az esetek kétharmadában 0 és 20% között volt. Úgy vélem, nem egyedi eset a Budapest-környéki agglomerációs kisváros felerészben fiatalokból álló gyülekezeté, ahol az egyházköztség ügyeiről egy olyan presbitérium dönt, amelynek többsége 60 évesnél idősebb.

Nagy eltérések vannak a presbitériumi munka intenzitásában, a presbitérium egyházközségi súlyát és szerepét illetően (mennyire formális vagy érdemi, mennyire kezdeményező vagy végrehajtó, mennyire „lelki” vagy csak technikai, mennyire kompetens (szakszerű). Vannak évente csak néhányszor, havonta és még gyakrabban tanácskozó (vagy éppen csak „ülésező”) testületek. Vannak olyanok, amelyek különféle munkabizottságokat működtetnek, és olyanok, akik minden fontosabb ügyet megtárgyalnak. Vannak egyes feladatokra (műszaki, kommunikációs, karitatív, missziós), „szakosodott” presbitériumok: egyesek elsősorban csak tataroznak, mások főképpen csak a diakóniai munkát végzik. Jó néhány helyen már egyenesen anakronisztikus képződmény a presbitérium: „Nagyrészt nyugdíjas parasztemberek, nők alig. Nincs tekintélyük, legtöbbször nem is értik meg, mit szeretne a lelkész, s ha meg is szavazzák, másnapra elfelejtik”. Jó néhány helyen elsősorban csak a presbitérii vérvonalhoz tartozó „vének” lehetnek presbiterek, betelepülők és fiatalok semmiképpen sem. A katolikus „mezőn” nem igen tapasztaltam azt, ami református „berkekben” több esetben is: a presbitérium lelki gondozását, lelki továbbképzését. Némely presbitériumok új szereppel és funkcióval bővülnek, elmozdulnak az imacsoport, a hittancsoport, vallási kisközösség irányába. Ez azért is fontos fejlemény, mert eléggé sok református egyházközsége jellemző az, hogy „kevés az olyan presbiter, aki hitben, erkölcsben, szolgálatkészségben munkatársa tudna lenni a lelkésznek. E téren meg kell jegyezni, hogy a hagyományosan férfiakból álló presbitériumok kezdenek elnöiesedni. Mert sok esetben nincs erre alkalmas férfi. A nők sokkal szolgálatkészebbnek bizonyulnak. Sokszor azért adunk hálát, hogy a presbitérium nem kerékkötője a dolgoknak. Sajnos arra is van példa, hogy a presbitérium egyenesen gátolja a lelkész munkáját.”

Nemigen adható sem a katolikus, sem a református „mezőn” egyértelmű válasz arra, hogy hogyan helyezhető el a klerikusok és a világiak között a presbitérium; szociológiai értelemben, hiszen teológiai értelemben utóbbi is a királyi papság halmazába tartozik. Néhol nagyon közel a „szent pólushoz”, néhol eléggé vagy nagyon távol, hiszen jó néhány helyen a formálisan működő, bólogató jánosokból álló presbitérium sokkal kisebb szerepet játszik a gyülekezet életében, mint a lelkész közvetlen munkatársai, akik más körökhöz tartoznak: hitoktatók, különböző munkacsoportok és gyülekezeti közösségek vezetői (vagy vezető személyiségei), teológusi képzettséggel rendelkező világiak. Aszalós János a katolikus egyházközségeken a pap és a világiak kapcsolatát tekintve ötféle viszonyt megfelelő ötféle szerepet különböztet meg a világiak között: A) a paphoz közel álló hatalmi elit, B) a pásztor és a nyáj közé iktatott „terelő puli” szerep, C) merőben formális, szolgáló szerep, D) kezdeményező szerep, E) konfrontálódó szerep.¹⁸ Mindezeket a „laikus-szerepeket” a református „mezőn” készült esettanulmányokban is megtaláltam.

A lelkipásztorkodás területei

(*Liturgia*) Egy katolikus egyházközségben gyakoribb a liturgikus esemény: napi szentmise, litánia, több szentség „kiszolgáltatás”, több ünnep, többféle alkalmi (hétköznapi) szertartás (különbféle áldások). E téren a katolikus „mezőn” kettős tendencia figyelhető meg: egyfelől a papok számának erőteljes fogyása következtében az egy papra jutó misék számának növekedése egyértelműen a liturgia ihlettségének és színvonalának a rovására megy, másfelől a plébániák életébe bekapcsolódó lelkiségi mozgalmakat képviselő kisközösségek általában gazdagítják az egyházközségek liturgikus kultúráját. A református „mezőn” egyik tendencia sem jellemző. Többé-kevésbé jellemző viszont az, amit a katolikus homiliákról állapítottunk meg: a homiliák jellege, nyelve és színvonala meglehetősen különböző. Igen ritka az olyan pap, aki egyszerre képes az értelmiségieket és az egyszerű híveket megszólítani. Nagyon kevesen vannak, azok, akik a gyerekek, a csak felületesen vallásos fiatalok vagy az értelmiségiek nyelvét beszélik. Mind az értelmiségi hívek, mind pedig tizen-huszonéves fiatalok jelentős része papjaik beszédeit unalmasnak, primitívnek, túl kegyesnek vagy kioktatónak érzi. Rajtuk kívül mások is életidegennek, az ő világuktól távolinak érzik a hozzájuk „papos nyelven” szóló papok beszédét. A református igehirdetők egy részére is igaz, amit P. Zulehner a katolikusokról állapít meg: „Az egyetemes üdvösségpessimizmus szellemében beszélnek. Sok szó esik a bűnről, az örök kárhozatról, alig valami az irgalomról, a szolgálatról, a világiak aktuális feladatairól és problémáiról, a közös küldetésről. Örömhír helyett dörgedelem és fenyegetés, ráadásul ez is alacsony színvonalon.”¹⁹

A 38 esettanulmány alapján a vasár- és ünnepnap i stentiszteleteken kívül a leggyakoribb liturgia a gyermek istentisztelet²⁰ volt (amely inkább a nagyobb és városi gyülekezetekre jellemző), egy-két esetben szerepelt ifjúsági istentisztelet, házi istentisztelet, zenés áhítat,²¹ úrvacsora előtti bűnbánati istentisztelet, nemzedékek istentisztelete és asztal körüli rendhagyó úrvacsora. Néhány helyen szorgalmazzák, hogy a gyerekek is részt vegyenek a „felöltt” liturgián. Egy megyeszékhely egyik gyülekezetében az istentisztelet első tíz perce után válnak szét a gyerekek és a felnőttek.

A vizsgáltak közül a legtöbb egyházközségben csak az „előírt” ünnepi úrvacsorákat tartják meg, egy-két helyen havi rendszerességgel adnak-vesznek úrvacsorát.

(*Énekkar*) Munkatársaim a katolikus egyházközségek 85%-ában találtak valamiféle énekkart, a nagyobb ünnepekre összeálló alkalmi alkalmi professzionálisnak mondható (rendszeresen fellépő) együttesekig. Egészen hasonló tapasztaltuk a református „mezőn” is. Ugyancsak hasonló megállapítás, hogy az énekkar néhány helyen egyben az egyházközség egyik – a vallási elitet is, baráti társaságot is jelentő – közössége is, és egyben az egyházközség kulturális tevékenységének egyik (több helyütt egyetlen) ágense.

(*Hitoktatás*) Az iskolai hitoktatás (amelynek érdemi vizsgálata nem állt módunkban) a legtöbb esetben alapvetően „hit-oktatás” (még pontosabban: az adott felekezet vallási ismereteinek oktatása). A gyülekezeti hitoktatás különböző összetételű képződményeket jelent. A sokféle („gyülekezeti”, „felöltt”, ifjúsági”, „presbiteri” „konfirmandus”, „házi” és „asszony”) bibliaórák jellege és funkciója is eléggé eltérő. Bizonyos helyeken egymás mellett van gyülekezeti bibliaóra és hittan. Azonos, egészen hasonló vagy eléggé eltérő

1 tudomány és társadalom

„műfajt” jelezhet a „bibliacsoporth”, „bibliakör”, a „bibliaiskola”, a „bibliaóra”, a „bibliatanulmányozó csoport”, „bibliaismereti tanfolyam” aszerint, hogy mennyiben jelent oktatást, a lelkeségi-kegyességi életet, kisközösség méretű, többfunkciós baráti társaságot. Némely ifjúsági bibliakör tevékenysége eléggé hasonló a katolikus bázisközösségekéhez. Az ilyen megállapítások, amelyek szerint „nálunk nincs ifjúsági hittan, csak két ifi csoport”, nem zárja ki, hogy az ifjúsági csoport egyik funkciója ne lenne éppen a hitbéli ismeretek elmélyítése.

Bár a rendszerváltás után mindkét „mezőn” megnő a hittanosok száma és aránya korcsoportjukban, a legtöbb helyen a növekedés hamar megáll, s jó néhány helyen mindkettő csökkenni kezd. Ugyancsak jellemző mindkét „mezőre”, hogy a hittanosok száma és arányuk a megfelelő hívő korosztályokban rendkívüli mértékben eltérhet egyházközségenként, és az eltérés oka egyaránt lehet a különféle társadalmi-kulturális „terep” és a különböző jellegű, minőségű és határfokú hitoktatás. Néhol a hívőknek csak 2-3, máshol 10-15%-át teszik ki a hittanosok. Olykor az általános iskolásoknak mindössze 10-30, máskor meg 70-90%-át. Az 5-8. osztályosok körében mindkét egyházban gyakori a rendszertelen óralátogatás és erős a lemorzsolódás, és még erőteljesebb a korfirmáció/bérmálás után, és a középiskolások nagyságrenddel kisebb (csak 1-10%-os) arányban járnak hittanra, mint az általános iskolások.²²

Természetesen nagyon különbözik egyházközségenként a hitoktatás struktúrája és minősége is. Van olyan egyházközség, ahol akár tíz korcsoportban hitoktatnak, máshol egyetlen összevont gyerekcsoport van. Számos helyen nincs ifjúsági hittan, még kevésbé megoldott a felnőttek hitoktatása, s összességében alulmúlja a náluk fiatalabbakét. Az ifjúsági- és felnőtt-hittan kedvezőbben alakulhat nagyobb – főleg egyetemi – városokban, ahol más, nem egyszer hatékonyabb plébánián kívüli katekézis-struktúrák is működnek. Ma még mindkét „mezőn” jó néhány helyen - elsősorban a kisebb falvakban - csak lelkész oktat; nem is mindig azért, mert nem lenne segítség, hanem mert nem tűr meg maga mellett világiakat, de a kisebb helyeken is csak egy-két „laikus” (amúgy pedagógiában professzionális) hitoktató működik a lelkész mellett. A nagyközségek jelentős részében és a városokban már „laikusok” alkotják a hitoktatók többségét, lényegében átvették a papoktól a hitoktatást. Ez a tendencia a katolikusoknál azért erősebb, mert kevesebb a pap, és több a hitoktatás mellett az egyéb papi feladat.

A mai hazai hitoktatásról általában el lehet mondani, hogy nagyjából és egészében üzemel. Más kérdés, hogy milyen határfokkal. Egy magas rangú pártvezető a hetvenes évek közepén nagy bátran ekképpen fakadt ki: „a marxista-leninista oktatás és ismeretterjesztés olyan határfokkal működik, mint a legelső gőzgépek”. Úgy vélem, a hitoktatás terén valamivel azért jobb a helyzet, de - különösen az iskolai hitoktatás terén - nem jelentős mértékben. Elég csak arra gondolni, hogy a hittanosok egy része meg sem jelenik az egyházközségi hitéletben, nem is beszélve a bérmálkozásról és konfirmálásról.

Mindkét „mezőn” elég sokan - lelkészek és világiak egyaránt - úgy érzik, hogy az iskolai hitoktatás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A barátságos, meghitt, otthonos plébániái termékhez képest az iskolai környezet jóval mostohább, a nulladik, és a 6-7-8. órában a gyerekek még vagy már fáradtak.

A hittanárok felkészültségének és a hitoktatás tartalmának és módszereinek vizsgálata nem feladata ennek a tanulmánynak, csak annyiban tartozik ide, amennyiben az iskolai hittanórán is az egyházközség jelenik meg. Márpedig többek szerint ez a hitoktatás „taka-

réklángos”, „előregedett”, „életidegen”, „hiányzik a gyakorlati alkalmazás”. Ezek a jelzők és megállapítások mindkét egyházban előfordulnak.

(*Diakónia*) A legtöbb katolikus egyházközségben a karitásztevékenység ma még leginkább beteglátogatás, másutt szegények és rászoruló hívek segélyezése, pedig a karitászt Tomka Miklós szerint²³ nemcsak a szükség enyhítése, hanem társadalmi önszegély is. Amikor a 400 plébániai karitászt közelmúltban történő létrejöttén örvendezik, egyben szomorkodik is feltéve a kérdést: „Hogyan lehetséges, hogy csak ennyi van? Van-e elég élő szeretet, eltökélttség a rászorulóknak segítségére és képviselésére. Ezen a lelkipásztorkodás területén a református mező valamivel zöldebb, mint a katolikus. Zöldebb, de még nem rózsás. A fejlődő tendencia nem töretlen, erre utalnak ilyen megfigyelések: „Ma már kimerül a vasárnapi pénzzadománnyal”, „a diakónia keresi a helyét”, „a lelkész betegsége miatt a beteglátogatás megszűnt”. A pénzzadomány mellett eléggé elterjedt a beteglátogatás, a lepramisszió, a rászorultak támogatása, a tészta-, lekvár- és savanyúságkészítés (egyházi iskolák és más intézmények, nyári táborok és más rendezvények számára). A 38 egyházközség között nem egy volt, ahol „főhivatású” diakónus²⁴ működött, több helyen volt (vagy a közeli tervek között szerepelt) öregek otthona, napközi otthona. Ennél is több helyen támogattak határon túli gyülekezeteket. A gyülekezetek többségében még csak néhány diakóniai tevékenység szerepelt, de akadt jó néhány, ahol akár tucatnyi is előfordult. Ezekben a helyeken találkoztunk iszákosmentő misszióval, börtönmisszióval, drog-prevencióval, fogyatékosok ápolásával és foglalkoztatásával. A diakóniai munkadandárját a nőszövetség helyi csoportjai és az asszonykörök végzik (az esetek jelentős részében mint többfunkciós csoport), de már jelentős az ifjúsági csoportok diakóniai tevékenységükből fakadó „hozzáadott értéke” is, ami megint csak református specifikum.

(*Közösség-építés*) Hartung Ferenc vámosmikolai plébános szerint a katolikus „szolgáltató egyház, ebből hiányzik a testvériség, a közösség”.²⁵ Tomka Miklós előbb megerősíti, majd árnyalja ezeket az megállapításokat: „Az egyházközség legtöbbször nem annyira élő közösség, mint azt hívei szeretnék. Csak nagyon töredékesen felel meg saját ideáljainak. De a templom hetente összehoz néhány szóra embereket, akik egyébként nem kerülnének össze. A vallásgyakorlat, az erkölcs és egy sajátos kultúra hétről hétre tudatosodik. A gyülekezet közös ünnepei közösségteremtő és erősítő alakzatok, a rendszeres találkozások légkörében hamarabb megfogalmazódik az egymásért való felelősség, mint egyébként.”²⁶ Úgy vélem az igazság valahol a két megállapítás között van. A vasárnapi „gyülekezés” akkor lehet közösségteremtő, ha nem atomok, hanem legalább vegyületek találkoznak, és nem csak találkoznak, hanem keverednek, ötvöződnek össze vasárnaponként. Ehhez azonban a testvériség és közösségiség légköre is szükséges. Úgy vélem, ezek a „gyakorló” református olvasóim számára is elfogadható gondolatok.

A vizsgált katolikus plébániák harmadában a rózsafüzér társulaton kívül még nincsen más igazi közösség, és a legtöbb rózsafüzér társulat sem működik igazi közösségként.²⁷ Vanak közöttük olyan egyházközségek, amelyekben már próbálkoztak különböző csoportok létrehozásával, abban a reményben, hogy közösséggé nővik ki magukat, de ezek nem gyökereztek meg, s még csoportként is elhaltak. Másutt a plébános nem támogatta a hívek közösség-kezdeményezését, ezért ezek vagy elhaltak vagy kivonultak a plébániáról. Ilyen feltűnően közösség-hiányos plébániák a kis falvaktól a nagyvárosokig mindenfaj-

1 tudomány és társadalom

ta társadalmi környezetben megtalálhatók.²⁸ A másik harmadhoz a valamiféle közösségi étellel jellemezhető plébániák tartoznak. Ezekben különféle csoportok, közösségek – társaságok, klubok, fórumok – találhatók. Többükben – és ez katolikus specifikum – egy-két lelkeségi mozgalom is képviselteti magát pár csoporttal, de ezek még nem határozzák meg a plébánia szellemiségét. Gyakran felülről szervezik meg (általában a papok) ezeket a csoportokat, amelyek egy része akadozva vagy rutinszerűen működik, s ha jól is működik, akkor is inkább csak végrehajtó szerepben. A csoportok és közösségek ezeken a plébániákon a híveknek csak töredékét (általában az elitjét) fogják át, s eléggé elszigetelten működnek. Ez a típus városon gyakoribb, mint falun. Életerős közösségi étellel jellemezhetőek azok a plébániák – ezek még nagyon kevesen vannak –, ahol egymást átszövő, és a hívek jelentősebb részére ható közösségek vannak, vagy azok, amelyek kifejezetten közösségekre épülnek. Ezeket akkor is áthatja egy sajátos lelkiség, ha maga az egyházközség nem került közvetlenül a lelkeségi mozgalom hatása alá. Jellemző jegye ezeknek a plébániáknak az, hogy a csoportok, és a közösségek állandóan működnek, gyakran jönnek össze, gyakran kezdeményeznek és hatékonyak. További jellemzőjük az, hogy a közösségek nem egyfunkciójú csoportok, hanem működésükben többféle feladatot hatja át, gazdagítja, erősíti egymást. Mindezeket a jelenségeket a református „mezőn” is regisztrálhattam.

A református „mezőn” átlagosan három-négy csoportot, közösséget találtunk. A hittanon, a különböző bibliaórákon, a konfirmáció-előkészítőn kívül az ifjúsági csoport volt a leggyakoribb, s ha hozzájuk vesszük a fiatal felnőtt, fiatal házaspáros csoportokat és a páros köröket is, akkor az általunk vizsgált egyházközségek kétötödében él – természetesen különböző módon és intenzitással – ilyen közösség. A következő leggyakoribb jelenség (az egyházközségek harmadában) a nők különböző közösségei (nőszövetségi, nőgyeleti csoport, asszonykör, kismamakör, nagymamakör, kézimunkakör), ezekben hol a diakónia, hol az ima, hol az egymás segítése (tapasztalatcsere), hol a tartalmas és egyben kellemes együttlét a domináns elem, és az esetek nagyobb részében többfunkciós közösségek. Ugyancsak az egyházközségek harmadában működik folyamatosan olyan énekkar, mely egyben élő közösség is. Ezekon kívül már csak mint ritkább vagy egyedüli eseteket találtam imacsoprotot, szenvedélybetegek körét, cserkész-egységet, Bethánia-szövetség mozgalomhoz tartozó csoportot, a Keresztyén Postások Egyesületét.

Az egyik nagyvárosban így jellemzi munkatársam a gyülekezetet: „erős identitás, de igazán közösségi megnyilvánulás nincs. Idegenül ülnek egymás mellett a templomban”. Az egyházközségi közösségépítés eszköztára a református „mezőn” sem túl gazdag. Az ilyen és az ehhez hasonló megállapítások, mint „a lelkészeknek csak az úgynevezett templomos gyülekezeti tagokkal van kapcsolatuk” eléggé sokat sejtet mind az egyházközség közösségi életéről mint „belmissziójáról”. Leggyakoribb eszközök (mint a katolikus „mezőn” is) az egyházközségi kirándulás és (mint református specifikum) a szeretetvendégség. Mindkettő – az első szűkebb, a második szélesebb körben – a Mérei Ferenc által olyan fontosnak tartott együttes élmény generálója lehet. Ritkábbak a gyülekezeti napok (családi délelőtt és hasonló), a családlátogatás és a gyülekezeti lapok, gyakoribbak az istentiszteletekhez kapcsolódó közösségi programok. Eléggé ritka ezen a „mezőn” is a „külmiszió”, amelyekre a vizsgált egyházközségekben a hívogatás, a nyitott nap, az utcai evangelizálás és a lemorzsolódó tagok felkeresésének formájában találtunk példákat, de csak egy-két esetben.

Fontosnak tartom megemlíteni egy katolikus „presbiter” (ott képviselőtestületi tag) megáldását, amely szerint egy plébánia akkor képes hatékonyan működni, ha civil értelemben is közösség, amely képes a társadalmi feszültségeket és problémákat is feldolgozni. Másképpen fogalmazva: a közösségekből felépülő egyházközség egyben a társadalom egyik fontos alapegysége, a gyülekezeten belüli közösségek nem csak egyházuk hanem az egész társadalom sejtjei, méghozzá gyakran egészség és egészség őrző, javító (bacilusfelfaló) sejtjei.

(Ifjúsági pasztoráció) A hitoktatás és a közösségépítés helyzetéből nagyjából következtetni lehet az ifjúság pasztoráció helyzetére is. Ahol nincsen vagy alig van ilyenfajta tevékenység, vagy azért nincs, mert nincsenek fiatalok, vagy azért, mert nincs alkalmas animátor. Ahol létezik – akár a katolikus „mezőn” – rendkívül eltérő volumenű, minőségű és minőségű tevékenységeket és különböző szervezeti formákat találunk. Van olyan gyülekezet – már azok között, ahol egyáltalán van ilyen tevékenység -, ahol csak egyetlen tevékenység-forma működik, amelyek közül a leggyakoribb az „ifjúsági bibliaóra”, „ifjúsági bibliakör”, „ifjúsági csoport”, „ifjúsági óra” elnevezésű tevékenység, amelynek tartalma eléggé különböző lehet. Másutt egymás mellett több, de rendszert még nem alkotó tevékenység-forma működik. Ezek között (az általunk vizsgált gyülekezetekben) az ifjúsági csoportokon kívül szerepelt még ifjúsági istentisztelet, ifjúsági csendes nap, nyári tábor, szórakoztató és kulturális programok, diakóniai tevékenység, Erre a típusra – akár a katolikus berkekben – általában az jellemző, hogy erősen függ a mindenkori lelkészettől; vagy úgy, hogy ő indítja és tartja fenn az ifjúsági munkát, vagy úgy, hogy ő az, aki engedi az öntevékenységet, s távoztával megáll vagy elszegényedik az élet. Ma még eléggé ritka az olyan gyülekezet, ahol a sokszínű ifjúsági pasztoráció szerves részét képezi a plébániai közösségi életnek. A vizsgált gyülekezetek nagyobb részében az ifjúsági csoportok 18-25 évesekből rekrutálódnak, s ritkábban a középiskolások köréből. Nem egyedi eset a következő történet: „1991 nyarán 105 konfirmandus egy hetet töltött el az Emmausban. Az eredmény nagy ébredés és egy 40-50 fős ifjúsági bibliakör. A református gimnáziumba járók egy része hamarosan elmaradt, a szakiskolások és szaközépkolások nem tudtak gyökeret verni. Mára 10 főre csökkent.” Találtunk több olyan nagyobb várost, ahol már évek óta nem sikerült középiskolás csoportot létrehozni vagy megtartani. Igaz, ennek egyik oka az volt, hogy ez a korosztály a református középiskolában járt „gimi-ifi”-re. Egy megyeszékhelyen az ifjúsági csoport tagjainak többsége teológus hallgató, pedig ott patinás „világi egyetem” is működik. A katolikus „mezőn” is létezik az egyházi iskolák „ifjúság-elszívó” hatása, ott azonban ezt valamennyire ellensúlyozzák a plébániai keretekben (vagy ott is) működő lelkiségi mozgalmakhoz tartozó közösségek.

A „feltérképezett” ifjúsági csoportoknak csak kisebb része legalább hetenként találkozik,²⁹ többfunkciós, kezdeményező, a gyülekezet életében meghatározó szerepet játszó közösség, akiknek tagjai ezt a csoportot a család után elsődleges közösségüknek tartják, referencia-csoportnak, életviláguk szerves részének. Egyik részük még csak ott tart, hogy a szokásos összejövetelén kívül kirándulást, nyári tábort és más programokat is szervez magának, másik részük már ott, hogy tevékenységük másokra is irányul: diakóniai (beteglátogatás, táboroztatás), hitoktatói, egyházközségi kulturális és liturgikus tevékenységet is végeznek. Ezek a közösségek akkor is otthonuknak érzik az egyházközséget, ha még nem áll rendelkezésükre ifjúsági otthon, ifjúsági pinceklub vagy konditerem.

1 tudomány és társadalom

Az ifjúsági pasztorációnak fontos része (sok helyen csak lenne) az ifjúság körében végzett missziós tevékenység, erre azonban alig találtuk példát. E kevesek egyikeként az egyik megyeszékhelyen működő gyülekezet kondicionáló és játéktérmet működtet missziós céllal, amelyet a gyülekezet alkalmi után használhatnak. Ezzel olyan fiatalokat sikerült „odaszéldíteni”, akiknek szülei nem fordultak meg a gyülekezetben.

(*Kultúráközvetítés*) Ebben a tekintetben is óriási különbségek tapasztalhatók minkét „mezőn” A liturgián és a hitoktatáson kívüli kultúráközvetítés – ott is, itt is – számos egyházközségben kimerül az egyházi lapok és könyvek terjesztésében. Az egyházközségek egy részében ezen kívül saját ének- (esetleg zene-)karuk és orgonistáik vagy vendégszerplő énekesek és zenészek koncertjei jelentik a kulturális kínálatot. A vizsgált református gyülekezetekben ezeken kívül³⁰ még képzőművészeti kiállításokat, ismeretterjesztő és tudományos előadásokat, szervezett színházlátogatást, testformáló- és gyógytornát, a városi lapban megjelenő írásokat regisztráltunk.³¹ Eléggé ritka a református „mezőn” népi hagyományok őrzése, ápolása. Sok helyen már csak az ülésrend, úrvacsorarend, a harangozásrend, a diktálással éneklés maradt. Egy-két helyen talákoztunk csak karácsonyi misztériumjátékkal, betlehemezéssel.

Kapcsolatok

(*Részvétel a helyi társadalom építésében*) Ez a folyamat már mindkét „mezőn” – féltékenyen, óvatosan, vagy éppen vakmerően – a rendszerváltás előtt elkezdődött, és itt-ott már akkor komoly sikereket ért el. A rendszerváltás után lényegesen kedvezőbbé váltak a külső feltételek, a belsők (a még erőteljesen jelenlévő, mindkét – világi és egyházi – fél részéről tapasztalható gyanakvó, előítéletes beállítódás) azonban sokkal lassabban váltanak át kedvező irányba. Sok kérdés tisztázatlan még: belül megerősödni vagy másokkal kooperálni? Identitásunkat kockáztatva elvegyülni vagy saját színeinkben megjelenni? Versenyezni vagy kooperálni? Misszionálni vagy dialogizálni? Megszentelni a profán világot vagy profanizálódni általa? Megszólalni vagy csak meghallgatni? Csak tájékozódni vagy tájékoztatni? Beengedni a világot a gyülekezetbe vagy kirajzani onnan? Téríteni vagy térítés nélkül segíteni? Aktívan részt venni a helyi közéletben plébániai mezben is vagy csak magánemberként? Kulturprotestánsként vagy keresztény misszionáriusként? Miközben az egyházközségek többségének „felelősei” úgy látják, hogy jó a kapcsolat, ezek a kérdések általában megválaszolatlanok maradnak.

A katolikus egyházközségek és a helyi társadalom kapcsolatában négyféle gyakorlatot tapasztaltunk: A) az házközség azért nem vesz részt a helyi társadalom építésében, mert viszonya a település vezetésével, intézményeivel „rossz”, „hűvös” vagy „békésen távolságtartó”.³² B) a részvétel meglehetősen formális és csak egy-két területre, akcióra szorítkozik.³³ C) a vezetéssel való jó viszony ellenére alig van érdemi együttműködés.³⁴ D) az egyházközség érdemben részt vesz a helyi társadalom építésében.³⁵ E négy típus közül tipikusnak a harmadik tekinthető, a vizsgált 38 eset alapján. A jó viszony gyakorta udvarias gesztusokban merül ki, sokszor az adott politikai kurzushoz kapcsolódó vagy minden kurzusra kiterjedő érdekkapcsolat, vagy pedig a két szervezet (az egyházközség és a település) vezetésének nagy mértékű átfedéséből adódik (amikor a presbitérium és az önkormányzati vezetés nagy mértékben fedi egymást).

(*Kapcsolat más egyházakkal*) A „más egyházak” - akár a katolikus „mezőn” - szinte kizárólagosan más felekezeteket jelent, azok közül is elsősorban a „testvéregyházakat”, amelyek református viszonylatban a katolikusok és az evangélikusok, két esetben a baptisták. A „hitbéli szomszédokkal” való bármilyen együttműködésről vagy bármilyen ökumenikus megnyilvánulásról nem sok szó esik ezekben akár a katolikus, akár a református esettanulmányokban. A legtöbb egyházköztségben a „kötelezően”, rutinosan letudott egyetemes imahéten kívül semmi érdemleges nem történik.³⁶ Igazi, érdemi együttműködést csak a vizsgált esetek hetedében találtunk. Az egyházközségek harmadában jónak minősítették a kapcsolatot, de nem tudtak beszámolni érdemleges együttműködésről, mélyebb, szorosabb kapcsolatról; másik harmadában „semleges” „diplomatikus” vagy „se hideg, se meleg” a viszonyulás, vagy pedig az egyik felekezettel jó, a másikkal nem; minden ötödikben pedig hideg vagy éppen ellenséges.

Az elhidegülés és ellenségeskedés fő oka az erősödő verseny az „üdvjavak” kínálatában,³⁷ a rivalizálás, a „tisztességtelen verseny”, a potenciális vagy tényleges hívek egymás előli „elhalászása”, „levadásztatása”. Eléggé ritka, de tapasztalatom szerint nem egyedi az egyik dunántúli kisvárosban előforduló eset, ahol a katolikus pap egy amerikai szekta tagjainak kollektív öngyilkossága kapcsán³⁸ kijelentette, hogy „a protestánsok szektások”. Erről felháborodott katolikus hívők értesítették a református lelkészt, aki magyarázatot kért a katolikus paptól, s miután nem kapott választ, elhidegült a kapcsolat. Gyakoribb változat, amikor az egyik felekezet lelkésze direkt vagy indirekt módon jelzi, hogy az ő felekezetük az egyenlők között mégis csak az első.

Egy-két helyen a jelentős százalékban vegyes házasságban személyes (családi) ökumenikus tapasztalati és az egymás gyülekezetébe járás képezi a megélt és gyakorolt ökumené empirikus alapját. Az eléggé ritka érdemi együttműködés általunk regisztrált formái a következők voltak: kölcsönös meghívások nagyobb ünnepek és események alkalmával, más felekezetű vendégelődők rendezvényeken, rendszeresen szolgál a gyülekezetben más (protestáns) felekezet lelkésze, adventi ökumenikus teaest.

Stratégiák és eredmények

A még meg nem valósult vágyakat, ötleteket, utópiákat, terveket, koncepciókat és stratégiákat is az egyházközségi munka eredményeinek tekintem, hiányukat, meglétüket és tartalmukat pedig az egyházközségi munka minősége fontos mutatóinak. Ellenvetés lehetne az, hogy a vágyak és ötletek, de még a tervek is csak szép szavak, s csak a tettek számítanak, főképpen egy szociológiai kutatásában. Csakhogy egyfelől ezek is szociológiai tények, másfelől elsősorban azokban az egyházközségekben volt kidolgozottabb a jövőkép, ahol „kidolgozottabb” volt a jelen. Itt is érvényesül – amit különféle szociológiai-szociográfiai kutatásaimban rendre tapasztaltam – az „akinek adatai”-elv.

(*Elképzelések az egyházközségi lelkipásztorkodás megújítására*) „Mi itt papíron szinkatolikus községekben és városrészekben dolgozunk, de sehol sem nő a hívek száma, sehol sem éri el az 50%-ot a Tízparancsolat szerint élők száma. A 20-50 éves korosztályok szinte egyöntetűen természetesnek tartják a lopást és a hazugságot, megengedhetőnek az abortuszt és a válást, és gyakorló katolikusaink között is pusztít az alkohol. Hogyan nézzük ezt mi, lelkipásztorok? Mint a kótlóstyúk, aki alá kacsatojást tettek, és a kikelt

1 tudomány és társadalom

kiskacsák az első alkalommal belerohannak a vízbe, a kotlós pedig a parton totyogva, kétségbeesett kotkodácsolással nézi a vízi hancúrt. Értetlenül bámulunk plébániánk ablakán, fejünket csóváljuk a bűnös világ fiainak örült ricsaján, és fogalmunk sincsen, mit lehetne csinálni.” Tíz évvel ezelőtt próbálta e szavakkal felrázni esperesi kerülete papjait Binded Ferenc, a katolikus karizmatikus mozgalom helyi csoportjai által életre kapott és virágzásnak indult katolikus egyházközség plébánosa, miután megtapasztalta paptársai tanácstalanságát, a víziók, koncepciók, stratégiák, tervek, ötletek feltűnő hiányát vagy hiányosságait.³⁹

A katolikus „mezőn” a 2003–2005-ös években szép számmal akadtak jövőkép nélküli plébániák. Voltak olyanok, ahol az eléggé ellentétes elképzelésekből nem állt össze egységes koncepció. A valamiféle stratégiával rendelkező plébániák elképzeléseinek fő eleme az ifjúsági pasztoráció volt, ez azonban vagy túlságosan elvont maradt, vagy csupán egy-egy részleges ötletként jelent meg. Csak néhányukban jelent meg egyértelműen a közösségépítés. Egyébként a bármilyen jellegű közösség-építést megelőzve a templom-építés és -felújítás volt a második leggyakoribb stratégiai elem, a harmadik pedig a lelki élet elmélyítése, de felerészben csak általánosságok szintjén. Alig akadt olyan átfogó stratégia, amelyben szerves egységben volt az utópia és a reális célkitűzés. Eléggé feltűnően hiányoztak ezekből a katolikus pasztorációs elképzelésekből a karitás, a liturgia, a hívekkel való kommunikáció, az ökumenika, a misszió és a katekézis megújítása.

A református gyülekezeti jövőképek eléggé hasonlóaknak bizonyultak. Itt négy stratégiai elem emelkedett ki - nagyjából azonos mértékben - a csak egy-két esetben előforduló többiek közül: az építkezés, a közösségépítés, az ifjúsági pasztoráció és a diakónia. A szeretetszolgálat ilyen erőteljesen megjelenése a jövőképekben református specifikum. Jól jellemzi ezeket a stratégiákat, hogy a négy elem közül akárcsak három is a vizsgált egyházközségek felében sem fordult elő, vagy eléggé dimenzió-szegényes, kevésbé átfogó elképzeléseknek tekinthetők ezek. A református „mezőn” ritkábban előforduló stratégia-elemek: a misszió, a hitélet erősítése és modernizálása, kultúráközvetítés. A diakóniai elképzelések között szerepel cigánymisszió, vakmisszió, gyülekezeti szeretetotthon, szociális falu, diakónusok beállítása; a missziós tervek között a templomba járás megkedveltetése jótékonyági koncertekkel, énekes-zenés alkalmak fiatalok számára, volt konfirmandusok felkeresése, filmkör; a kultúráközvetítési ötletek között pedig hangverseny, filmklub,⁴⁰ olvasósarok, kiállítások, skanzen, kávéház.

(Eredményesség) Egy egyházközség eredményességéről, minőségéről – bár az egyházközség „szabad szemmel láthatóan” társadalmi szervezet is – csak kellő óvatossággal szólhat a szociológus, akár az istentisztelet vagy az ima hatékonyságáról vagy a hitélet minőségéről, ugyanis a gyülekezet Isten népe, szent közösség, és így jelentős részben transzcendens jelenség is. Kellő óvatossággal (és kutatói alázattal) az egyházközség mint szervezet felfogható a benne kialakuló hitélet (vagyis tartalma, minősége) lehetőségi feltételének, de nem tekinthető okának, csak befolyásoló tényezőnek.

A katolikus „mezőn” folyó kutatások eredményeit összegezve a hitélet szociológiai mutatókkal mérhető mineműségét tekintve öt szintet és hat kategóriát különböztettem meg. Nem kevés helyen találtam gyenge, stagnáló vagy romló hitéletet, ahol kong a templom, ahol a vallásosság eléggé üres forma, ahol változásra nem is lehet számítani, elsősorban elhaló, kis falvakban, általában papok nélküli plébániákon vagy filiákban. Bár a reformá-

tus egyházban lényegét tekintve nincsen paphiány, de akad eléggé sok szórványgyülekezet, és ezek közül jó néhány ilyen társadalmi terepen működik.

A második szinten az átlagosról leromló hitélettel jellemezhető plébániák tartoznak, ahol, ha továbbra is mindent a plébános csinál, és csak az egyre fogyó rózsafüzér-társulat képviseli a buzgóságot, a lelkiélet hamarosan elszárad. Ezek többsége is olyan kisebb településen működik, ahol már elfáradt a hagyományos vallásosság. „Ilyen is akad nem egy a szomszéd rétjén”. Mindkettőnél jóval gyakoribb mindkét „mezőn” a harmadik szint, az átlagos, viszonylag stabil hitélettel jellemezhető egyházközség falun és városon. Ennek egyik altípusa a rutinszerűn, megbízhatóan működő „egyházközség-üzemek” (mindkét „mezőn” inkább városokban és nagyobb községekben), a másik az élő népi vallásossággal jellemezhető egyházközség, főleg kisebb falvakban, a harmadik altípusa olyan kisebb helyen működő filiák (reformátusoknál) társegyházközségek, amelyek fejlődő, életképes vagy fejlődésnek induló egyházközséghez tartoznak, és onnan nekik is csurran-csöppen valami. Ennél ritkábbak a negyedik szintre sorolhatók egyházközségek mindkét „mezőn”: azok a „mozgásban lévő” egyházközségek, amelyekben a hívek egy vagy több csoportja aktívan részt vesz a közösség építésben és a hitélet „intenzifikálásában”. Az ötödik szintre sorolható gyülekezettel mindkét „mezőn” eléggé keveset találtunk. A katolikus „mezőn” ezek többségében fontos szerepet kapnak a plébániai és a lelkiségi mozgalmakhoz tartozó kisközösségek, papjaik többsége lelkiségi mozgalomhoz tartozó és/vagy karizmatikus, kreatív, animáló személyiség. A reformátusok esetében is olyan közösségeket és papokat találtunk, akiknek habitusa, lelkisége erősen emlékeztet a katolikus „elitére”.⁴¹

Jegyzetek

¹ Kamarás István: *Vallási szervezetek és a művelődés*. In: *Közművelődés a társadalmi változásokban. Magyar Honvédség Közművelődési és Művészeti Főigazgatósága – Honvéd Kulturális Egyesület, Budapest, 1993. 15–21. o.*

² *Amely egyfelől a plébánián működő papokkal és/vagy a hívekkel (köztük világi vezetőikkel) 102 interjú, másfelől a plébániák életét és működését bemutató 36 esettanulmány alapján készült. Kamarás István: Egyházközségeink 1997–98-ban. = Vigilia, 1999. 6. szám, 415–422. o.; Kamarás István: Kis magyar religiográfia. Pro Pannonia Kiadó, Budapest, 2003. 79–140. o.*

³ *Az újabb tényanyaggal kiegészített minta alapján készítettem tanulmányt a veszprémi (katolikus) egyházmegye egyházközségi lelkipásztorkodásáról.*

⁴ *A Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Karán, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán és a Pannon Egyetemen: Ablonczy Zsuzsanna, Bakti Anikó, Bereczki Renáta, Bobvos Gergely, Bogdány Valéria, Budavári Zsófia, Cseke Lilla, Dudás Nóra, Faragó Róbert, Furka Éva, Gál Anikó, Gál Dániel, Gáspár Anita, Gondos Gáborné, Halasi Gábor, Jankó Mónika Dóra, Jónás Szilárd, Kabai Virág, Karli Norbert, Kassai Anita, Kisfaludi Krisztina, Kiss Katalin, Kottyán Zsuzsanna, Kovács László, Kozéki Attila, Kurbel Márk, Mikó Roland, Nagy Andrea, Nagy Réka, Palotai Magdolna, Patakos Ildikó, Polgár Zsófia, Pribék Brigitta, Sándor Lilla, Simon Zsuzsanna, Schneider Hedvig, Szabó Anna,*

1 tudomány és társadalom

Szabó Petra Katalin, Szabó Veronika, Szakács Zsuzsanna, Szalóky Balázs, Szondi Csilla, Szöllősi László, Szűcs Attila, Tóth Éva, Vas Dániel, Vass Attila, Vaszil Dóra. Hálás köszönetem segítségükért.

⁵ Balatonfőkajár, Balatonszabadi, Budapest–Csepel, Budapest–Mátyásföld, Budapest–Rákócscsaba, Buj, Cegléd–Nagytemplom, Csokonyavisonta, Debrecen–Mester utca, Debrecen–Tócoskert, Dunaújváros, Dunavecse, Harkány, Kecskemét, Keszthely, Lakitelek, Litér, Mezőberény, Nagyatád, Nagykovács, Nagyvács, Nemesvámos, Nyírmegygyes, Olaszliszka, Orosháza, Oroszlány, Pomáz–Budakalász–Csobánka, Rohod, Sárkeresztúr, Szigetszentmiklós, Tass, Vaja, Vámosújfalú, Várpalota, Veszprém, Vésztő, Zirc, Zalaegerszeg.

⁶ Bár ahol lehetett, természetesen ilyenekre is szert tettünk.

⁷ Tanulmányomat több református lelkésszel is véleményeztettem, valamennyien reálisnak tartották a kutatásom tükrében kirajzolódó képet.

⁸ Kamarás István: Kis magyar religiógráfia, i. m. 112-113. o.

⁹ Itt, ugye, kötelező a vasárnapi miselátogatás!

¹⁰ Jellemző tanulmány-cím a Református Egyház c. folyóiratban: Kádár Zsolt: Konfirmáció: ahol egyházunk elvérzik. = Református Egyház, 2001. 3. szám, 70–72. o.

¹¹ Keresztelés, első áldozás, bérmálás, házasságkötés.

¹² Ahol „kong a templom”, „a vallásosság üres forma” „változásra nem lehet számítani” „kihalófélben lévő falu vegetáló vallási élettel”, „lassan kihal a hitélet”, „szinte már belepte a pókháló”.

¹³ Egy hagyományos hitéletű gyülekezetben történt, hogy az új lelkész kizárólagosan a csekély számú értelmiség kedvében járva szándékozott gyökeresen újítani.

¹⁴ Még a „kultúrprotestánsnak” megfelelő „kultúrkatolikus is”.

¹⁵ Szinte valamennyi katolikus egyházköztségben a kelletnél kevesebb pap működik.

¹⁶ A gyóntatásra fordított idő lehetne még meghatározó különbözőség, ha nem csappant volna meg az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben a gyónások száma, így ez csak azoktól követel jelentős több időt és energiát, akik olyan területen működnek, ahol még erőteljesen jelen van a sok gyónással is jellemezhető hagyományos vallásosság, vagy pedig ott, ahol a pap az intenzívebb vallási életet élő, zömmel a lelkeségi mozgalmakhoz tartozó vallási elit körében működik.

¹⁷ A lelkész-házaspár.

¹⁸ Aszalós János: Legfontosabb változások a plébániák életében 1989 óta. Budapest, 1998. (kézirat)

¹⁹ Paul Zulehner: Egyház a 21. században. Kálvin Kiadó, Budapest, 2004.

²⁰ Általában a „felnőtt” istentisztelettel párhuzamosan hitoktatók és más gyülekezeti tagok vezetésével, néhány helyett több korcsoportban.

²¹ Ez határeset a liturgiának, a közösségi alkalomnak és a kulturális rendezvénynek.

²² Például Zircen az általános iskolás korosztályhoz tartozók fele jár hittanra, a 14–18 éveseknek csak 1-2%-a.

²³ Tomka Miklós: Egyház és „civil társadalom” = Vigília, 1998. 5. szám, 331–343. o.

²⁴ Ezzel szemben a katolikus diakónusok döntő többsége nem (vagy csak kis részben) végez diakóniai tevékenységet, hanem sokkal inkább lelkipásztori asszisztens.

²⁵ Kamarás István: Kis magyar religiógráfia, i. m. 121. o.

²⁶ Tomka Miklós, i. m.

²⁷ Felvetődhet a kérdés, miért nem számítom ide a képviselőtestületeket. Egyszerűen azért, mert a legtöbb már csak a találkozások ritkasága, a csak formális tevékenységük miatt sem igen nevezhető szociálpszichológiai értelemben közösségnek (ahol közös a cél, az értékek, a nyelv, amely már bizonyos mértékig élet- és élményközösség).

²⁸ A nagyobb városokban a közösségre éhes híveknek lehetősége van olyan plébániára átmenni – ha van ilyen, és a legtöbb esetben van –, ahol közösségre találnak.

²⁹ Vannak – főleg az „öfi” (öreg ifi) csoportok között –, amelyek csak havonta találkoznak.

³⁰ Természetesen számolni kell a hitoktatáshoz és a közösségi együttlétekhez kapcsolódó ilyen-olyan kulturális, kultúraközvetítói tevékenységekkel is.

³¹ A katolikus „mezőn” a koncerteken kívül leggyakoribbak: misztériumjáték és színjáték, könyvtár, politikai szimpózium, pszichológiai szaktanácsadás, táncház, és játszóház, népszokások felelevenítése, gazdasszonyképző tanfolyam, tudományos és ismeretterjesztői előadások, plébániái kultúrház.

³² És ezért általában a másik felet – általában a szocialista és a liberális vezetőket – okolják.

³³ Az egyházközség – főként papjai, cserkészrei és kórusa által – reprezentál a helyi ünnepeken. A hittanos gyerekek részt vesznek karácsonyi műsorokban, a templomban hangversenyeket rendeznek és alapítványi miséket mutatnak be, alkalmasszerűen szerepelnek a városi tévében.

³⁴ Írnak ugyan a helyi újságba, kihasználják a képviselőtestület és az önkormányzati vezető testület részleges átfedését egyes ügyekben, vért adnak, megénekelik a templomi kórust, hangversenyre hívják a lakosokat, a polgármester rendszeres áldozó, de egyéb komoly közös és közérdekű vállalkozás nincs.

³⁵ Azok a plébániák, amelyek négy-öt területen is bekapcsolódnak a város, életébe, amelyek több közös, együtt kitalált rendezvényt szerveznek meg, ahol szoros együttműködik az önkormányzati szociális munka és a karitás, ahol a plébánia kulturális tevékenysége beépül a település kulturális kínálatába és fordítva.

³⁶ Ha csak nem vesszük történelemnek a „szektások” (elsősorban a Jehova Tanúi és a Hit Gyülekezete híveinek) szidását, elítélését.

³⁷ „Sajnos a rendszerváltás óta erős felekezeti-gazdagodás figyelhető meg városunkban, ezért az ökumené jelenleg nem működik”, hallottuk az egyik dunántúli város egyházközségében.

³⁸ A texasi kisvárosban működő davidianus szektáról van szó, róluk terjedt el ez az – azóta egyértelműen cáfolt – álhír. Nem követtek el öngyilkosságot, hanem az FBI szakszerűtlen és intoleráns fellépésének lettek ártatlan áldozatai.

³⁹ Kamarás István: Kis magyar religiógráfia, i. m. 137–138. o.

⁴⁰ Ahol bibliai jellegű, vagy többletet nyújtó filmeket nézhetnének meg a fiatalok.

⁴¹ További felhasznált irodalom: Kamarás István: Egyházközségépítők. Egyházfórum Kiadó, Budapest, 1992; Kamarás István: Plébániai lelkipásztorkodás az ezredfordulón (1995–2005) a Veszprémi Főegyházmezejében. = Studia Wespremiensia. X. évf. 2008. 1–2. szám, 129–150. o.

Pusztay János

Tudásalapú társadalom – alulról építve

Ha a tudás hatalom, a nemtudás kizsákmányolhatóság. A tudás megszerzésének különböző szintű kereteit az állam, az egyházak, a gazdasági szféra biztosítja. A bármilyen szintű tudás megszerzése nem egyenlő az iskolába járással, bár attól általában elválaszthatatlan. A mai magyarországi népesség tekintélyesnek mondható része – a különböző fokú, mértékű iskolalátogatás ellenére – tudatlan, potenciális analfabéta. Az egyetemre, főiskolára járó tömeg egy része – magasabb szinten, a felsőoktatási intézmény szintjéhez mérve – tudatlan. Amikor mellőzik a tanulást a közoktatásban vagy a felsőoktatásban résztvevők, nem gondolnak a következményekre, a versenyképesség elvesztésére. S amikor majd beüt a baj, a maguk felelősségére nem gondolva szidják a rendszert. Az alábbiakban néhány, a felsőoktatással, azon belül az állami intézményhálózattal kapcsolatos kérdéssel foglalkozom.

Az elmúlt mintegy fél évszázadban kiterjedt felsőoktatási hálózat épült ki. Minden megyében létrejöttek – legalább kihelyezett – főiskolai karok, főiskolák, egyetemek vagy azok karai. A szétaprózódott hálózat ésszerűsítését szolgálta volna a többszöri nekifutásra sem egyértelműen sikeres, a párhuzamosságokat megszüntetni képtelen integráció. Sommásan megállapítható, hogy az ország demográfiai helyzetéhez képest túl sok a felsőoktatási intézmény. Ezek működése nem finanszírozható tovább. A rendszerváltás utáni időszak kormányai nem merték megtenni a felsőoktatási hálózat átalakítását, s mára a helyzet teljesen ellehetetlenült. A felsőoktatási szférát is sújtották az elvonások – gondolom, elsősorban az IMF-hitel visszafizetéséhez járult így hozzá a terület. Visszaköszönt a szocialista időből is ismert kijárási rendszer: az a víz alá nyomott intézmény, amelynek voltak hatékony kapcsolatai (miniszter, erős befolyással rendelkező országgyűlési képviselő, netán magas politikai pozíciót betöltő hallgató), az időnként néhány másodpercre kiemelhetette fejét a vízből, s kaphatott – átmeneti – túlélést biztosító levegőt. Ám ez így nem mehet tovább. A rendszer gyökeres átalakításra szorul. Ma Magyarországon közel kétszer annyi felsőoktatási intézmény van – csak az állami szféráról beszélek –, mint amennyit az ország elbír (lásd egyebek között a demográfiai helyzetet).

Az átalakítás eredményeképpen lesznek nyertesek és óhatatlanul lesznek vesztesek is. Vesztes lehet egy-egy ma még működő intézmény, de vesztesek lehetnek egész ország-részek is. Az új felsőoktatási hálózat kiépítésekor legalább két szempontot figyelembe kell venni: a regionalitást, valamint azt, hogyan kerülhető el a szellemi elsivatagosodás azokban a régiókban, amelyekben megszűnik a ma még meglévő-vegetáló felsőoktatási intézmény.

Ma Magyarország a felsőoktatási és a kutatói intézményhálózat szempontjából három részre szakadt ország. Budapest önálló entitás a maga kiterjedt felsőoktatási intézmény-

hálózatával, itt működik a legtöbb kutatóintézet, s fajlagosan itt található a legnagyobb arányban a tudományosan minősített szakemberek. Az ország keleti-északkeleti fele – bár elmaradva Budapesttől, mégis – e tekintetben fejlettnak mondható. Gondoljunk a szegedi és a debreceni egyetem potenciáljára, s emellett Miskolcra, illetve az olyan, szakmailag erős főiskolákra, mint Eger vagy Nyíregyháza. Emellett a nagyrégióban még további főiskolák is találhatóak. Messze leszakadva következik a Dunántúl, ahol számszerűen ugyan több az egyetem(nek nevezett intézmény), mint az ország Dunától keletre eső területén, ám azok súlya messze elmarad a keleti országrészétől. Csak jelzésképpen: a Dunántúlon a felsőoktatásban dolgozó tudományosan minősítetteknek valamivel több mint a fele a Pécsi Tudományegyetemen dolgozik, ugyanakkor a Pécssett tevékenykedő tudományos minősítettek nem érik el a szegediek vagy a debreceniek 60%-át. S emellett a Dunától keletre eső nagyrégióban még ott van a dunántúli szemmel nézve jelentős Miskolci Egyetem, s az egykori dunántúli főiskoláknál (pl. a ma a Nyugat-magyarországi Egyetem szerkezetében működő Szombathely) tudományos kapacitás tekintetében erősebb Eger és Nyíregyháza. S még egy szempont: a Dunántúlon nincs egyetlen olyan fajsúlyú kutatóintézet sem, mint Szegeden a biológiai vagy Debrecenben az atommagkutató. Természetesen a Dunától keletre eső nagyrégió sem homogén, vannak fejlettebb és elmaradottabb térségei.

Számos fórumon és több írásomban is foglalkoztam ezzel az egészségtelen szerkezettel. Semmilyen szándék nem tapasztalható a helyzet megváltoztatására sem a felsőoktatás irányításáért felelős minisztériumban, sem az akadémián. Ehelyett az a bibliai mondás látszik uralkodni, miszerint „akinek van, annak adatik, akinek nincs, attól az is elvétetik, amije van”. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy éppen ebben a pontban kell a Biblia tanítását követni.

Az új felsőoktatás-politikának meg kell oldania az intézményhálózat arányos elosztásának kérdését. A Dunántúlon nagyarányú fejlesztésekre van szükség, máskülönben a gazdaságilag ma még fejlett nagyrégió – egy-két város kivételével, mint pl. Győr – óhatatlanul leszakad. A lakosság elvándorlását már ma is láthatjuk; a más régiókban tanuló tehetséges ifjú szakemberek nem térnek vissza szülővárosukba, megyéjükbe, így azok – ahogy azt megfigyelhetjük Szombathely és Vas megye példáján, ahol egy-két évtized alatt mintegy 20 ezerrel csökkent a lakosság amúgy sem magas száma – fizikailag is kiürülhetnek, de legalábbis jelentőségükből erőteljesen veszíthetnek.

A Dunántúl balszerencséje, hogy az amúgy nyugat-magyarországi származású Apponyi Albert gróf, kultuszminiszter a felsőoktatási intézményhálózat kiépítését az akkori Nagy-Magyarország keleti felében kezdte meg, s tervei szerint a Dunántúlra csak később került volna sor, ám a terv megvalósítását megakadályozta az I. világháború és az azt követő trianoni szerződés. A pécsi egyetem létrejött a pozsonyi egyetem – időlegesnek szánt – átköltöztetésének köszönheti létét. A II. világháború utáni kommunista hatalom viszont lefejezte a pécsi egyetemet (is), egyedül a jogi kart hagyva meg, s külön egyetemként az orvosit.

Egy új felsőoktatás-politika kénytelen lesz csökkenteni a központi fenntartású egyetemek, főiskolák számát. Azonnal felmerül azonban a kérdés, mi legyen a megszüntetendő felsőoktatási intézmények székhelyén, mi legyen az elbocsátandó oktatókkal, kutatókkal. Mi lesz a következménye annak, ha egy adott településen, régióban a szellemi központként működő felsőoktatási intézmény egyszer csak megszűnik.

1 tudomány és társadalom

Az intézmények számának csökkentését szolgálta (volna) az integráció. Ésszerűnek látszott, hogy az egy városban működő önálló intézményeket egyesítsék, hiszen azok korábban nem egy esetben ugyanazon intézmény karai voltak (lásd az orvosegyetemek példáját, amelyek közül csak a budapesti őrizte meg mind a mai napig önállóságát, s nem kapcsolták vissza a budapesti tudományegyetem szerkezetébe, amelyből annak idején vétetett). A regionális összevonás teljes mértékben sehol nem vált be. Én kezdettől híve voltam s elvileg vagyok most is az integrációnak, ám látnom kell, hogy számos, elsősorban szubjektív, emberi tényező akadályozza meg annak tisztességes megvalósítását. Az integráció számszakilag ugyan az intézmények számának csökkentését eredményezte, ám a legtöbb helyen semmilyen tartalmi változás nem követte, s a korábbi önálló intézmények vezetői az integráció után is megőrizték – értelmetlenül, s esetleg átkeresztelve – tisztségüket, az integrált intézmények pedig szakmai önállóságukat, legfeljebb gazdaságilag gyöngültek meg a központ „jóvoltából”.

Egy megoldási modell lehet a közösségi felsőoktatási intézmény megteremtése, amiről már kormányzati körökből is lehet hallani.

Szombathelyen 2013 nyarán néhány kollégámmal, barátommal megalapítottuk – a szintén általam még 1999-ben létrehozott Genius Savariensis Alapítvány keretében – a Genius Savariensis Szabadegyetemet. A szabadegyetem mottója: „*az életnek tanulunk.*” A szabadegyetem indításakor azzal a gondolattal fordultam Szombathely polgáraihoz, hogy hazai és külföldi tapasztalataim alapján kialakult meggyőződésem: a tervezhető, fenntartható és a régió hagyományaihoz méltó jövő csak magas színvonalú szellemi háttérrel valósítható meg. Ezt a szellemi háttérrel csak az itt élő és tevékenykedő polgárok, szervezetek és intézmények összefogása képes megteremteni. Ez a háttér talán hozzásegít ahhoz, hogy infrastrukturális, területfejlesztési vagy akár jövedelmi szempontból többnyire csupán közepes vagy annál is rosszabb mutatókkal rendelkező városunk és megyénk elmozdulhasson jelenlegi kedvezőtlen helyzetéből. A *Genius Savariensis Szabadegyetemmel* az a célunk, hogy felkeltsük a folyamatos képzés és önképzés iránti igényt, felismerve, hogy Magyarország az élethosszig tartó tanulás tekintetében ige nagy elmaradásban van az EU többi országához, elsősorban a skandináv államokhoz képest; hozzájáruljunk a sokoldalúan művelt, a szűkebb pátriát is ismerő és arra büszke polgárok képzéséhez. A felsőoktatási rendszer szerint felépített, de modulonként egyénileg összeállítható, bármikor elkezdhető és megszakítható képzés az igényeknek megfelelően felöleli az élet minden területét a bölcsészeti- és társadalomtudományoktól az egészségügyi, gazdasági, műszaki és a mindennapi életvitelhez szükséges ismeretekig. A program részben akkreditált, részben akkreditálandó kurzusokból áll. Az akkreditált kurzusok diplomával, a (még) nem akkreditáltak tanúsítvánnyal/bizonyítvánnyal zárulnak. Megkülönböztetett helyet kap az ún. Savaria-kurzus, amelynek sikeres elvégzése után a résztvevők megkapják a – terveink szerint bizonyos kedvezményekre feljogosító – *Savaria polgára (Civis Savariae)* kártyát. A programok minőségét tudományosan kvalifikált szakemberek garantálják. A *Genius Savariensis Szabadegyetem* tervezi, hogy idővel a megye városaiban kihelyezett tagozatokat hoz létre, egyszersmind ernyőt és szervező erőt kínál a Szombathelyen és Vas megyében működő, ismeretterjesztő tevékenységet is folytató egyesületek számára, hogy a *mindent tudás szabadegyeteme* tegye Szombathelyt és Vas megyét a tudás, a kultúra vonzó és megtartó erejű városává, megyéjévé.

A szabadegyetem első félévében elindítottuk a négy félévre tervezett Savaria-kurzust, amelynek keretében az ókori Savaria megalapításától a mai Szombathelyig mutattuk be a város történetét. Ezen kívül ún. jeles napokon (évfordulókon) felolvasó ülést szerveztünk. A szabadegyetem felkészül arra is, hogy bizonyos felsőoktatási feladatokat is ellásson: további kurzusokat (egészségügy, kultúra) hirdetünk meg a város polgárainak. Nagy meglepetésünkre a Savaria-kurzus állandó hallgatóságának közel fele saját akaratából, azaz külső kényszer nélkül sikerrel le is vizsgázott a félév anyagából. Létrejött a szabadegyetem baráti köre, amely pénzzel is támogatja a kezdeményezést.

A szabadegyetem – eltekintve a Szombathely város önkormányzatának két bizottságától kapott kis mértékű támogatástól – egyelőre lelkesedésből működik. Vagyunk néhányan, akik meg vagyunk győződve arról, hogy a tudás és a tudni akarás is képes összekovácsolni közösségeket, s hogy a társadalom építésének ez lesz a leghatékonyabb módja. Ezt előbb-utóbb a helyi és az országos politikának is fel kell ismernie, s ennek megfelelően támogatnia. Az országban minél több helyen létre kellene hozni – együttműködve az esetleg meglévő és működő népfőiskolákkal – a hasonló intézményeket, így alulról építkezve járulhatunk hozzá egy tudásalapú társadalom megteremtéséhez, növelve – az akár érdek nélkül is – kiművelt emberfők számát. Erre leginkább a hátrányos helyzetű régiókban van óhatatlanul szükség.

A közösségi felsőoktatási intézmények városi fennhatóság alá kerülnek. Gondolom, első sorban közösségi oktatási igényeket elégítenek majd ki, de nem csekély mértékben fognak ellátni felsőoktatási feladatokat is. Legfőképpen azonban közösségalkotó műhelyek lesznek, reményeink szerint az élethosszig tartó tanulás közösségei – ezt máris látjuk a szabadegyetem alig néhány hónapos fennállásának eredményeképpen. S talán ez a legfőbb erénye.

A *Genius Savariensis Szabadegyetem* igyekszik modellként szolgálni a majdani átalakításhoz. Az új típusú intézmények képesek lesznek alkalmazni az állami felsőoktatási intézmények megszűnésével felszabaduló szakembereket, egyszersmind megakadályozzák a városok, kistérségek szellemi kiüresedését. Talán még jobban, mint a jelenleg a befogadó városban még gyakran elefántcsont-toronyként működő felsőoktatási intézmények.

(A felsőoktatás jövőjével kapcsolatban olvasóink figyelmébe ajánljuk Török Imre Válaszúton a magyar felsőoktatás című tanulmányát a Zempléni Múzsza 2013. évi 3. számában.)

A koreográfus

Vörös Nóra interjúja Román Sándorral

Élete a tánc, a ritmus. A Harangozó Gyula-díjas, Erdemes Művész tízévesen – a cigándi táncgyűttes tagjaként – részt vett Kubában a Világifjúsági Találkozón, ahol Fidel Castro előtt léptek fel. Az Állami Balett Intézet felvételijén a legmagasabb pontszámmal került be a neves intézménybe. A néptánc tagozat elvégzése után, 1983 és 1995 között, tagja volt a Honvéd Együttesnek, majd Szolnokra került, ahol a Szigligeti Színház táncársulatának vezetője lett. 2000-ben a Tisza-parti városban megalapította az ExperiDance Productiont. A társulat sikere azóta is töretlen, előadásait méltán nevezik a „ritmus ünnepének”. Román Sándort 2008-ban, pályája és tevékenysége elismeréseként, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével tüntették ki, és ugyanezen évben a közönség a Halhatatlank Társulatának örökös tagjává választotta.

Román Sándor 1965-ben, a Zemplén megyei Cigándon beleszületett a néptánc világába. Szülei tagjai voltak a helyi hagyományörző táncgyűttesnek, így fiúkat is a múlt és az értékek tiszteletére nevelték.

– Szerencsés voltam, mert olyan faluban nőttem fel, ahol működtek az értékrendek. Megtanultam, kit, miért kell tisztelni, és azt is, hogy a generációk közti különbségeket hogyan kell kezelni. A mi faluközösségünkben tisztelet övezte a pedagógust, a Tüzép vezetőt, a kőművest éppúgy, mint az igazgatót vagy az orvost. Mértékletességre és tiszteletre neveltek, szilárd érték- és életrendet kaptam, amely a mai napig él bennem és segíti döntéseimet. Olyan gyökereket kaptam, amelyek nem hagyják, hogy elveszek vagy elbizonytalanodjak.

S hogy miért választotta a foci vagy más fiatalkori hobbi helyett a táncot, arra így emlékszik vissza:

– A bátyám vőfélyt játszott a cigándi lakodalmásban, és nagyon helyes leányzó volt a párja, aki bizony nekem is megtetszett. Mindenképp szerettem volna táncolni vele, ezért beiratkoztam az együttesbe. Innentől kezdve azonban már a néptánc szépsége varázsolta el teljesen. Főként azért, mert olyan pedagógusok neveltek, akik nemcsak a lépések ismeretét adták át, hanem a tánc szeretetét is. Örök érvényű hitvallást kaptunk a cigándi Zemplén Táncgyűttesben Nagy Istvántól, amely aztán az évek során igazi élethivatássá nőtte ki magát.

Román Sándor esetében a tánc iránti szerelemhez tehetség is társult. Már gyermekkorában kitűnt kiváló ritmusérzékelével és tánctudásával. De – mint mondja – nem elég a tehetség, megfelelő szorgalomra is szükség van. E két tényező akkor hat a legtökéletesebben, ha az egésztest a tánc iránti elkötelezettség és szeretet táplálja. És bár a szülei ügyvédnek vagy építésznek szánták, ő mégis végérvényesen a tánc mellett tette le a voksát. Az

Állami Balett Intézet elvégzése után a legnevesebb társulatokkal dolgozott, a Honvéd Együttes mellett a Budapest Táncegyüttesnél és az Állami Népi Együttesnél is. A tanulást később sem hagyta abba, 1992-ben a Magyar Táncművészeti Főiskolán néptánc-pedagógus diplomát szerzett, majd a Színház- és Filmművészeti Főiskolán rendezést tanult. Életét és pályáját meghatározó személyek, mesterek kísérték végig.

– Az első példaképeim a néptánc világból való kollégák, mesterek, akik nagy eredményeket értek el ezen a területen. Később a balettművészetben is megtaláltam azokat a sikeres művészeket, tehetségeket, akik követendő példaként jártak előttem, akik jól működő, világszínvonalú módszereket, rendszereket hoztak létre. Végül, amikor jómagam is szétnézhettem a világban, nemzetközi példaképeim lettek.

Hagyományörző közösségből származva a folklór szeretete életének velejárója. Első munkái – mint a *Nagyapáink tánca* vagy *A kertész álma* – a magyar néptáncstudás legjavát mutatják be. Később mégis ettől eltérő közlésmódot választott munkáiban.

– A balettintézetben Tímár Sándor volt a mesterem, aki a táncmozgalmak megteremtője és a néptánc-pedagógia atyja. Tőle nemcsak a tánc szeretetét kaptuk meg, hanem egyfajta tudatosságot, rendszerben gondolkodást is. Megtanultuk a néptánc anyanyelvét, a legaprólékosabb és legpontosabb módon. Aztán ránk várt a feladat, hogy eldöntsük, mit akarunk kezdeni ezzel a tudással. Novák Ferenc koreográfus révén megismerkedtem a táncszínházi úttal. Döbbenetes élmény volt számomra, amilyen gyorsan megszerettem a tánc színház irányú felhasználását, olyannyira, hogy a már említett „anyanyelv”-tudást is ennek rendeltem alá. Elmentem Szolnokra, hogy a színházi életet és a színházi szakmát megismerjem, megtanuljam. Az ország kimagasló színészeivel, rendezőivel, dramaturgaival találkoztam. Sajátos világ nyílt meg előttem, számtalan lehetőségével együtt.

A Tisza-parti városba Schwajda György hívta. A Szigligeti Színház direktora a kezdetektől hitt benne és támogatta munkáját. Az ő segítségével készült el 2000-ben az *Ezeregyév* című tánc-show is, amely az ExperiDance első, egész estés előadása volt. A produkció színpadra állításának kezdetén Schwajda György nem beszélt mellé, hanem a lényegénél ragadta meg a munkát – emlékszik vissza a rendező-koreográfus.

– Azt mondta kirúg, ha nem csinálok jó darabot. Arra kért, olyan előadást állítsak színpadra, amelyet nemcsak a szakma ért, hanem az egyszerű, színházba járó ember is. Azt mondta, találjam ki, építsem fel azt a közlési formát, amelyet a nagyközönség is jól megért, s amely elér a pénztárostól a vasutasokon át a pedagógusokig.

Színházi szakemberként Schwajda az elejétől fogva érezte, hogy valami különleges, új dolog születik a szolnoki intézményben. Jó igazgatóként pedig az első pillanattól kezdve támogatta is. Schwajda döntését igazolja az ExperiDance 2000. évi megalakulás óta tartó sikertörténete. A társulat *Ezeregyév* című produkciója 2013-ban 500. jubileumi előadását ünnepelte. A jeles dátum alkalmából az ExperiDance egy nap erejéig visszatért Szolnokra. A koreográfus korábban többször nyilatkozta, hogy a Tisza-parti város számára több, mint szimpla állomás. Életének egy része máig ideköti. Szolnok fontos emberi kapcsolatok kialakulásában is szerepet játszott. Itt kezdte meg a máig tartó sikeres együttalkotást Debreczeni Ildikó jelmeztervezővel, itt ismerkedett meg Törőcsik Mari színművésznővel, aki későbbi produkciójukban, a *Revansban*, Lúdas Matyi édesanyját játssza.

Az ExperiDance ma már meghatározó brand, amelyet országszerte elismerés övez. Közeli másfél évtized alatt több mint 1500 teltházas előadással büszkélkedhetnek. Előadásaik nemcsak a ritmus ünnepei, hanem igazi varázslatot teremtenek estéről estére. Egye-

di látvány és stílusviláguk Magyarországon is létrehozta a tánc-show műfaját. A néptáncot felhasználva, abból táplálkozva, és azt új stílusokkal ötvözve a Társulat a tánc nyelvén, szavak nélkül meséli el történeteit. Közlélmódjuk, előadásaik hidat képeznek korok és kultúrák között. A sikerért azonban nekik is meg kellett küzdeniük. A szolnoki közönség ismertsége után ugyanezt a fővárosban is meg kellett szerezniük.

– *Minden másodperc kihívás volt attól kezdve, hogy eljöttünk Szolnokról. Budapest világváros, rengeteg hatás éri az embereket, itt könnyű beleszürköltni a mindennapokba. Valami extrát, igazán különlegeset kell nyújtani ahhoz, hogy felfigyeljenek. Építkezni folyamatosan, dolgozni, ezt tesszük ma is. Újabb és újabb célokat jelölünk ki, amelyeket el akarunk érni.*

Az ExperiDance eredményei elismerésre méltóak. 12 országban egymilliónál is többen látták előadásukat. A magyar táncművelés utazó nagyköveteiként járják a világot, s a magyarság, a magyar értékek üzenetét viszik. Sikerük titkára egyszerű a válasz:

– *Mi úgy fogalmazunk, olyan nyelvezettel, amely könnyen befogadható, érthető a külföldiek is. A magyar néptánc a mi közös nemzeti örökségünk, olyan érték, amelyet idősebb*

Boldogság 69:09

generációk az őket követőkre hagyományoznak. A néptánc évtizedeken, századokon át formálódott, tisztult. Ma már olyan esszenciájával találkozhatunk, amely, ha kellő tisztelettel, bátorsággal és tudatossággal használjuk, rögtön hat. Az egyik legőszintébb közlési, kommunikációs eszköz. Itt aki szeret, az igazán szeret, aki pedig haragszik, az igazán haragszik. Tipikus, alapvető emberi érzelmeket a tánc a lehető legtökéletesebb módon tud megjeleníteni. Nem modoros, nem mesterkél, egyszerű önkifejezési eszköz. Természetesen a néptáncnak is megvannak a technikai hiányosságai. Eredendően ugyanis nem az volt a funkciója, hogy a színpadon megjelenjen, hanem hogy önkifejezést biztosítson az egyénnek. És míg a balett színpadi műfajjá vált, a néptánc nem lett az. A népi együtteseknek is első sorban az volt a feladatuk, hogy reprezentálják a magyar népművészetet, és nem az, hogy színpadi műfajjá fejlesszék a néptáncot. Sokáig egyáltalán nem volt elvárás, hogy a néptánc elbeszélő művészetté váljon.

Eredendően azonban a balett sem volt az. Jean-Georges Noverre 18. századi táncvirtuóznak azonban sikerült ezt elérnie. A francia tánc- és balettművész az akkori művészetek csúcsához, az operához zárkóztatta fel a balettet. Példája és céltudatossága mintaként szolgált Román Sándornak is.

– Nem volt más dolgom, mint olvasni a tánc történetet. Ha a balettművészet ilyen erősen óhajtott valamit, és az sikerült elérnie, akkor a néptáncnak is van esélye bekerülni a színpadi művészetek körébe, de végig kell járnunk a szükséges utat. Keményen dolgoznunk kell ezért. Én a mai napig ezt teszem. Példaképem ebből a szempontból Leonyid Fjodorovics Mjaszin. Ő ugyanúgy épített az összeurópai folklórra, ahogyan mi is tesszük, emellett persze fontosnak tartotta a karakterek megjelenítését is. Ugyanezt a módszert, utat követem én is. Különleges lehetőségnek tartom, hogy egyik nemzetközi munkám során Mjaszin fiával van szerencsém együtt dolgozni.

Román Sándort ma is ugyanaz a lelkesedés és elszántság vezérli, mint a kezdetekkor. Folyamatosan új produkciókon, új ötleteken dolgozik. Legújabb előadásukat a Szenvedélyem, Velencét 2014. január 31-én mutatták be a budapesti RaM Colosseumban. Az itáliai karneválok világát felidéző darabot az olasz rendezővel, Manfred Schweigkoflerrel állították színpadra. Nem ez volt az első koprodukciós előadásuk. Korábban a Steel című darabot is együtt készítették. A Szenvedélyem, Velencét a premier óta teltházzal játsszák, a koreográfus azonban már új előadáshoz gyűjt anyagot. Az idén 14 esztendő társulat előre tekint, és bár egyre nagyobb szabású nemzetközi fellépéseket tervez, mint mondja, mindig is magyar társulat szeretnének maradni, akiknek itt van a hazájuk, hiszen innen kapták a nagyszerű örökséget, amely előadásaik lényege.

– Tizennégy év után veheti át az ember a személyi igazolványát. A mi esetünkben a 14 év azt jelenti, hogy kvázi felnőtt korba értünk. Ma már az ExperiDance Production olyan márkanévvé vált, amelynek lehetősége van nemzetközi szinten megjeleníteni, tárgyalni. Persze ennek a világnak megvan a sajátos szabályrendszere, amelyben mi még újoncként mozgunk. Célunk a jövőben olyan szövetségeseink, olyan együttműködő partnerek megtalálása, akik a felnőtté válásunkhoz pozitívan tudnak hozzájárulni, akik segíteni tudják bekerülésünket a nemzetközi körforgásba. Az ExperiDance márkanév pozitív üzenet a nemzetközi színpadok felé. A jövőben ennek az üzenetnek a rangját kell emelnünk. Ezzel párhuzamosan azt látom, hogy az ExperiDance sosem veszti el magyarságtudatát. Azért sem, mert kihívás magyarként helytállnia a világban. Ilyen eredményre mindenképpen nagyon büszke lennék.

Román Sándor munkái

Színészként: Szörényi Levente: Kőműves Kelemen (Ambrus), Nagy-Novák: A lovagkirály (László táncos alteregója), Móricz Zsigmond: Úri muri (Kudora), Schwajda György: A rátóti legényanya (Béla számár; Béla béka).

Rendezőként: Revans (2003), West Side Story (2009).

Koreográfusként: Nagy-Novák: A lovagkirály (1995), Novák Ferenc: A csodaszarvas (1996), Kodály Zoltán: Háry János (1996), Szörényi Levente: Kőműves Kelemen (1996), MacDermot: Hair (1997, 2010), Szörényi Levente: A kiátkozott (1997), William Shakespeare: A velencei kalmár (1997), Lehár Ferenc: Luxemburg grófja (1997), Carlo Goldoni: A chioggiai csetepaté (1997–1998), Romhányi József: Hamupipőke (1997), Loewe: My Fair Lady (1998), Schwajda György: A rátóti legényanya (1998), Kacsoh Pongrác: János vitéz (1998), Bock: Hegedűs a háztetőn (1999), Offenbach: Hoffmann meséi (1999), Strauss: A cigánybáró (1999), Arisztophanész: Lüsziisztraté (1999), Szirmai Albert: Mágness Miska (1999, 2011), Szörényi Levente: István, a király (2000), Barta Lajos: Szerelem (2000), Szörényi Levente: Veled, Uram! (2000), Leigh: La Mancha lovagja (2000), Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde (2000), Gorkij: Éjjeli menedékhely (2001), Ibsen: Peer Gynt (2002), Székely János: Caligula helytartója (2002), Czomba Imre: Revans (2003), Huszka Jenő: Mária főhadnagy (2004, 2006), Bernstein: West Side Story (2009).

További színházi munkái: A király nevében; Attila – Isten kardja; Balkáni gerle; Bartók; Boldogság 69:09; Elégia; Esszencia; Ezeregyév; A fából faragott királyfi; Fergeteges; Forrás; Frank Sinatra – A hang; A kertész álma – A pokol színei; Klezmer táncszvit; Liliomfi; Magyar évszakok; Magyar koreográfusok estje; Manna; Muskétások, avagy kevés Dumas, sok tánc; Nagypapák tánca; Nagyidai cigányok; Párduc; Passió; Pásztorodal; A pokol színei; Radnóti – Álmodók két felvonásban; Steel – A fém legendája; Szeget szeggel; Szent István – Egy ország születése; Szenvedélyem, Velence; Toldi; Turandot; Vad kelet/Tündérvilág.

Filmjei: Könyörtelen idők (1992) (színész); Nekem lámpást adott kezembe az Úr Pesten (1999) (koreográfus); Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde (2001) (tánc); Sobri (2002) (színész); Szent Iván napja (2003) (koreográfus); A Szent Lőrinc folyó lazacai (2003) (koreográfus); Ólomidő (2005) (színész); Köszönet a szabadság hőseinek (2006) (koreográfus); Tűztánc 2008 (2008) (koreográfus).

Bartók

Szenvedélyem, Velence

Ezeregyév

Fergeteges

Fergeteges

Nagyidai cigányok

Revans

Nagyidai cigányok

Fodor Csaba

Nagy Frigyes és a porosz udvari zenei élet

Az 1740-ben porosz trónra lépő, Hohenzollern-házbeli II. (Nagy) Frigyes 1712. január 24-én született Berlinben. Nagyapja I. Frigyes, 1701-től 1713-ig az első porosz király, jelentős kultúraszervező volt, ő alapította a berlini tudományos és szépművészeti akadémiát és a hallei egyetemet, ugyanakkor uralkodóként komoly államadósságot hagyott hátra. A fiára, I. Frigyes Vilmosra (1713–1740) hárult az ország gazdasági rendbetételének feladata, amelynek vasszigorral eleget is tett, azonban a kultúra annyira távol állt tőle, hogy egész életében egyenruhában járt. I. Frigyes Vilmos a legkevésbé sem nézte jó szemmel az ifjú Frigyes herceg korai érdeklődését a művészetek és ekkor még legfőképp a francia nyelv és kultúra iránt, mivel ez egyáltalán nem illett bele az általa kijelölt szigorú, „porosz” nevelésbe. Attól tartott, hogy fiából erős kezű és határozott vezető helyett piperkőc lesz, ami nem vetne jó fényt a porosz udvar hírnevére. Ezért apja mindvégig igyekezett a verbális és nem ritkán a testi fenyítés eszközeit is bevetve eltántorítani ettől az érdeklődésétől. Ám az ifjú Frigyes édesanyja, Zsófia királynő és idősebb nővére, Wilhelmina segítségével mégis képes volt hozzájutni a számára tiltott könyvekhez, így hamar elsajátította a francia nyelvet és öltözködési szokásokat. A fuvola mint hangszer iránti érdeklődése is ekkor mutatkozott először. Ez feltehetően szintén a francia világgal és egyben a zenéjével való ismerkedésből fakadt. Hétéves korában engedélyt kapott, hogy összhangzattan-generálbasszust és csembaló tanulmányokat kezdjen, mestere a berlini katedrális orgonistája, Gottlieb Hayne volt. Ugyanebben az évben nagy diszkréció keretében fuvolaórákat is vett Jacques Duhan de Jandun házitánítótól. Duhan a későbbiekben is patronálta a herceget, s a király által megbízott feladata volt, hogy a fiú széleskörű ismeretekkel rendelkezzen az élet minden területén. Frigyes kottagyűjtő szenvedélyét is nagyban támogatta, amikor egy berlini bankártól több mint 3000 kötetet szerzett a hercegnek, amelyek a későbbi kotta- és könyvtárának alapjául szolgáltak. Wilhelmina, aki szintén nagy tehetséget mutatott a zene iránt, gyakran csatlakozott az órákhoz és együtt muzsikált öccsével.

I. Frigyes Vilmos uralkodásának kezdetén, a király fényűző életmódjának és második felesége, Zsófia zene iránti hódolásának köszönhetően volt egy időszak, amikor az olasz opera virágzott Berlinben. Az udvarban a maestro di capella – azaz a zenei igazgató – címet Attilio Malachia Ariosti viselte. Ám az olasz opera népszerű korszaka rövidesen véget ért, mert a protestáns egyház támadni kezdte és az „ördög munkájának” nevezte a műfajt. Az ezzel a nézettel mélységesen egyetértő király hamar elbocsátotta az egész zenekart. I. Frigyes Vilmos udvarában megszűnt a zenei élet, éppen azokban az években, amikor Frigyes a gyermekkorát élte.

1728-ban a király Drezdába tartott, és magával vitte fiát is. Az ifjú Frigyes itt hallotta Giovanni Alberto Ristoris *Calandro* című zenés komédiáját – több forrás tévesen utal

arra, hogy ekkor Johann Adolph Hasse *Cleofide*-jét hallotta, ám Hasse csak három év múlva, 1731-ben járt Drezdában –, amely olyannyira megtetszett neki, hogy egy későbbi levelében Ristoristól elkérte a kottát. Frigyes itt találkozhatott először az akkor a drezdai udvarnál szolgáló Johann Joachim Quantzcal, akivel később egész életét végig kísérő kapcsolatba került. Valamint egy, a nővérenek Wilhelminának ugyanezen év januárjában címzett levelében további három zeneszerzőt emelt ki: Pierre-Gabriel Buffardint, Johann Georg Pisendelt és Silvius Leopold Weisst. Buffardin korának legnagyobb fuvolistája volt. J. S. Bach legnehezebb fuvolaszonátáit és lipcsei kantátainak szólisztikus fuvolaszólamait mind neki írta. Frigyesre közvetett hatást gyakorolhatott drezdai találkozásuk alkalmával. A herceg későbbi mestere, Quantz is volt a francia fuvolista tanítványa.

I. Frigyes Vilmos 1730 nyarán Charlottenburgból Rheinsbergbe utazott és Frigyest arra kényszerítette, hogy tartson vele. Ezen feldühödve és az attól való kétségbeesésében, hogy apja ellenszenve a zene és művészetek iránti érdeklődésével szemben továbbra sem enyhült – sőt egészen odáig fajult, hogy Frigyes számára minden ilyen irányú tevékenységet megtiltott –, az ekkor már 18 éves Frigyes 1730. augusztus 4-én Angliába próbált szökni két társával, Keith és Katte hadnagyokkal. A kísérlet kudarcba fulladt, a király Katte hadnagyot Frigyes szeme láttára lefejeztette.

Később a hercegnek hivatali munkába kellett állnia, ahol rádöbbsent, hogy a zene és művészetek iránti vonzalmát magába kell fojtania. Így lassan rendeződött kettejük kapcsolata és egy éven belül a fiú visszanyerte apja bizalmát. 1733-ban feleségül vette a számára elrendelt Erzsébet Krisztina braunschweigi hercegnőt. Eközben irányította a hadsereget, teljesen belemerült az ország kormányzásának dolgaiba, felvéve egy már-már kettős személyiséget. Az apja által elvárt politikus, szívós és határozott trónörökös Frigyes, valamint a poéta, filozófus, zeneszerző és muzsikus Frigyes pszichiátereket lenyűgöző módon férhetett meg egymás mellett. 1735-ben kinevezte Carl Heinrich Graunt udvari zenésznének, és 1736-ra rheinsbergi rezidenciáján 17 fős zenekart szervezett, ahol a kor olyan nagy neveit alkalmazta, mint C. H. és Johann Gottlieb Graun, Franz és Johann Benda. Ebben az évben kezdett levelezésbe a kor híres írójával, Voltaire-rel, amely kapcsolat közel 50 évig tartott. 1740. május 31-én lépett trónra apja, I. Frigyes Vilmos halála után, immáron II. Frigyesként. Ezt követően alig két hónapon belül hozzálátott régóta dédelgetett álmának megvalósításához, a berlini opera felállításához. C. H. Graunt Kapellmeisterré nevezte ki évi 2000 talléros fizetéssel, és Itáliába küldte, hogy énekeseket szerződtessen a porosz udvarhoz. Az épület tervezésével és építtetésével G. W. von Knobelsdorffot, az udvari építész bízta meg. Voltaire-t és Algarottit pedig azzal a feladattal indította útjára, hogy színészeket és táncosokat szerződtessenek Párizsból. Ezen kívül kóristákat, gépészeket és jelmeztervezőket alkalmazott Itáliából. Szintén 1740-ben C. Ph. E. Bach csatlakozott az udvarhoz, mint első számú csembalista. Quantzot elengedték Drezdából, így még ebben az évben ő is Frigyes király szolgálatába állt, szintén nagyon tekintélyes, 2000 talléros – ez egy hangszeres zenésznél nem volt megszokott, Quantz Drezdában évi 250 tallért keresett – éves fizetésért. Ezt a gyakorlatot Frigyes később tovább folytatta, részben mert megtehetette, részben nagyszerű patrónus jellemének köszönhetően, és így a korszak legnagyobb neveivel vette körül magát. 1754-re már közel 50 muzsikus – nem számolva az udvari intermezzók és az opera kórusának énekeseit – állt szolgálatában: 40 hangszeres zenész, 8 szóló énekes. C. H. Graun volt továbbra is a Kapellmeister és az operaszerző, valamint J. F. Agricola az udvari zeneszerző. A szóló

énekesek közül hárman voltak kasztráltak: Giovanni Carestini, Antonio Uberi (Porporino) és Paolo Bedeschi (Paulino). A prima donna Benedetta Molteni – később Agricola feleségeként ismert – volt 1748-ig, amikor is Frigyes megnyerte magának Giovana Astruát. Astrua fizetése 6000 tallér volt, magasabb, mint a politikusok közül egy kabinetminiszteré. Emlékszünk rá, hogy a nagy Quantz is „csak” 2000 tallért keresett, sőt C. Ph. E. Bach, a gáláns stílus egyik vagy talán legnagyobb zeneszerzője, ugyanekkor 300 tallér fizetésre volt szerződve. 1742. december 7-én (10 hónappal a munkálatok befejezése előtt) a türelmetlen király parancsára megnyitotta kapuit a berlini opera. Láthatjuk, hogy Frigyes elszánt és költségekben határokat nem ismerő munkájának köszönhetően majd két és fél év alatt az elképzelésből premier született. Innentől kezdve a hétéves háborúig (1756) minden szezonban két Graun-opera és egy Hasse-bemutató jelentette az évadok műsorának gerincét, intermezzók, pásztorjátékok, serenaták és Schafferspielek mellett. A hangszeres zenének pedig a királyi magánlakosztályok különböző termei adtak otthont, ahol rendszerint Frigyes vagy Quantz volt a szólista, és a műsoron szinte mindig egy általuk komponált versenymű vagy szonáta, kamaramű hangzott el.

Sajnos ennek a zeneileg virágzó korszaknak a sikeres, ámde gyötrelmes hétéves háború vetett véget, mialatt Frigyes lelki alkata lassanként átalakult, és egyre inkább kezdett személyiségének részévé válni a gyermekkorában apja által ráerőszakolt karakter. A zenekari élet is lassan stagnálást mutatott, 1756 márciusától 1764 decemberéig új operát nem mutattak be, s a háború végétől Frigyes haláláig csak a korábbi bemutatók felújításai maradtak műsoron. C. H. Graun 1759-ben meghalt, posztját Johann Friedrich Agricola vette át, ám de kapellmeisteri kinevezés nélkül. Agricola igyekezett az operát újra felvirágoztatni, ezért három saját szerzeményű darabot is színre vitt, ám ezek a király ellenszenvét váltották ki, mert Frigyes a művekben Graun utánzatát vélte felfedezni. 1774-ben elhunyt Agricola, és helyére a címtől vonakodó Carl Friedrich Christian Fasch került – a nagy Johann Friedrich Fasch fia – ám még mindig kapellmeisteri kinevezés nélkül. Fasch 1776-ban távozott, és a következő tíz évben, Frigyes haláláig J. F. Reichardt került erre a posztra, elsőként Graun óta, aki kapellmeisteri címet nyert. Az udvar utolsóként érkezett muzsikusa egy új prima donna volt, aki 1771-ben csatlakozott az udvarhoz. Gertrud Elisabeth Marának sikerült az egyre merevebb királyt kissé megnyhíteni és eloszlatnia a német énekesekkel szembeni előítéleteit és fenntartásait.

A Frigyes udvarában létrejött zenei központ a gáláns zene termékeny bölcsője volt. A kifejezés némi magyarázatra szorul. A művészettörténeti korszakok hagyományos felosztásában a barokk és klasszicizmus között a rokokó található. A zenében azonban ez rendszerint kimarad és a barokk után rögtön a bécsi klasszicizmusról szoktunk beszélni. Pedig Németországban, Angliában, Itáliában és Franciaországban is jelen volt az átmeneti stílus. A zenei rokokó három irányzatot foglalt magában: a Sturm und Drangot, az Empfindsamer stílt és a gáláns stílust. A német gáláns zene egyik jelentős központja, mind a kialakulásának ideje, mind az azt létrehozó zeneszerzők főbb működési területe alapján a porosz királyság, pontosabban Berlin volt. A gáláns szónak több nyelven több jelentése van, a zenében azt az új stílust nevezik így, amely a felvilágosult abszolutizmussal együtt és annak hatására jelent meg. A kor társadalmi és politikai berendezkedése a francia mintát igyekezett követni. Amikor Európában elterjedtek a felvilágosodás eszméi, a politikában reformokat, modernizációt hajtottak végre az uralkodók. Mindez nem hagyta érintetlenül a művészetek világát sem, a központi hatalom nagyszerűségét hirdető

barokk korszak – beleértve a festészetet, építészetet, irodalmat, zenét – kezdte átadni a helyét az új áramlatnak, amelyet végső, kifejtett formájában klasszicizmusnak nevezünk. A barokk zene szoros keretek közé zárt, fenséges stílust képviselt. A gáláns stílus igyekezett ennek az új társadalmi berendezkedésnek megfelelni és – akár a politikában és a gazdaságban – a zenében is egyfajta reformot jelentett. A gáláns stílus legnagyobb német képviselői Carl Philipp Emmanuel Bach, Johann Joachim Quantz és Carl Friedrich Abel voltak. Johann Mattheson német zeneszerző és elismert zenetudós az 1721-ben megjelent *Das forschende Orchestre* című értekezésében beszél a gáláns stílusról. Legnagyobb elméleti munkájában, az 1739-ben Hamburgban kinyomtatott *Der vollkommene Capellmeister*-ben így ír a gáláns zenéről: „a nagy művészetet rejtjük el, erőnek erejével is könnyű zenét kell írunk, dallamokat, melyeket a világ egy küssé valahogy már ismerősnek érez. (...) Az effajta apró gáláns darabok a maguk természetességében sokszor többet érnek hatalmas koncerteknél és hivalkodó ouverture-öknél.”

Nagy Frigyes mellett a zenei élet szempontjából az udvar két kulcsfontosságú személye a már sokszor említett Carl Philipp Emmanuel Bach és Johann Joachim Quantz volt. Bevezetésül e három személy egymáshoz való viszonyáról és szerepéről szövegek.

Nagy Frigyes patrónusi mivoltát és a korszak zenei fejlődésében betöltött szerepét már megismerhettük, azonban mindezek mellett zeneszerzői ambíciókat is érzett magában, amelyhez az udvar zeneszerzőinek tanácsát és iránymutatását kérte. 121 fuvolaszonátát komponált saját maga számára, továbbá négy fuvolaversenyt, egy szimfóniát, egy „March” indulót, számos áriát és egy „Il Re pastore” címet viselő művet. Ám fő tevékenysége mindig is a fuvolajáték volt. Quantz tanítványaként professzionális előadóvá képezte magát, naponta négy órát gyakorolt, ami azért is nagy teljesítmény, mert királyként nem lehetett egyszerű napjainak majd negyedét kedvtelésével töltenie. II. Frigyes napirendjének elhagyhatatlan része volt a fuvola gyakorlás. Hogy a király még alszik, azt reggelente abból tudták, hogy nem zengett fuvolaszótól a lakosztálya. A fennmaradt írásokon kívül leginkább a Quantz és saját maga által szerzett fuvolaszonáták és versenyművek árulkodnak erről, hiszen ezek olyan magas technikai felkészültséget igényelnek, hogy manapság is professzionális előadókat és magas hangszerjátékos szintet kívánnak.

Quantz Drezdában találkozott először az akkor még 16 éves herceggel, és rendszeres fuvolaórákat adott neki, majd 1741-től végleg a szolgálatába állt és a berlini zenei élet egyik kulcsfigurájává vált. A király és Quantz között kölcsönös tisztelet állt fenn, az udvarban egyedül Quantz rendelkezett olyan privilégiumokkal, hogy kritikákkal és megjegyzésekkel illesse a király zenéjét és játékmódját. Frigyes nagyon tisztelte mesterét, és úgy viszonzta tudását, ahogyan csak módja volt rá: bőségesen megfizette minden szolgálatát. A tanításon és a királynak személyesen címzett darabokon kívül Quantz hangszerket is készített, amelyekért a király darabonként külön fizetett. Szintén az udvarban volt lehetősége megírni élete főművét, *Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen* címmel 1752-ben, amely – a Frigyesnek írt tisztelettől és udvariasságtól túlszorduló ajánlást követően – a barokk fuvolajáték alapjaitól kezdve a gáláns zene helyes és stílushű előadásmódján át mindenre kiterjedő, részletes fuvolaiskola.

Carl Philipp Emanuel Bach szintén a korszak egyik meghatározó alakja. Az udvarhoz való szerződötésekor a zenekar nem hivatalosan működött, ezért két évig (vagyis II. Frigyes trónra lépéséig) Bachot nem nevezték ki a ruppini és rheinsbergi zenekar zenészévé. Fizetése – mint már írtam – csembalistaként a legalacsonyabb volt a zenészek között,

ami apjában is ellenszenvet váltott ki. Emanuelt apja kétszer látogatta meg: 1741-ben és 1747-ben. Johann Sebastian Bach második látogatásakor találkozott Nagy Frigyesel is, amelynek a nagyszerű *Musikalisches Opfer* című művét (BWV 1079) köszönhetjük. Bach egy Frigyes által adott témát dolgozott fel, képességeinek és a király felé mutatott tiszteletének és nagylelkűségének demonstrálására. Valószínűleg az *E-dúr fuvolaszonátát* is Frigyesnek írta, de arra nem volt lehetősége, hogy ténylegesen a királynak ajánlhassa ezt a gáláns stílusra hajazó művét.

II. Frigyes Carl Philipp műveit nagyon ritkán játszotta, általában Quantz fuvoladarabjait vagy saját szerzeményeit preferálta, ily módon nem volt képes felismerni az ifjú Bach nagyságát. Az utókor megítélése szerint Carl Philipp nagyobb és jelentősebb zeneszerző volt mint Quantz, ellenben nem volt hajlandó „eladni” zeneszerzői tehetségét. Az ifjabb Bach egyre elégedetlenebb volt az udvarban végzett munkájával és a rendelkezésére álló lehetőségekkel, közben többször pályázott más állásokat. A hétéves háború miatt Frigyes háttérbe szorította a zenét, ezért Carl Philipp tanítványokat vállalt az udvaron belül és kívül. Ezalatt volt ideje elméleti munkáival is foglalkozni, és 1753-ban megjelent *Versuch über die wahre Art des Clavier zu spielen* című művével alapozta meg a hírnevét billentyűs tanárként, amely Quantz fuvolaiskolájával és a három évvel később és néhány száz kilométerrel távolabb megjelent Leopold Mozart hegedűiskolájával együtt a korszak három meghatározó előadói és zeneelméleti alkotásává vált.

1763-ban, a hétéves háború végén a király nem kívánta kárpótolni zenészeit az elmúlt évek alatt elszenvedett nélkülözésekért. Ez csak tetézte a Bach-fiú elégedetlenségét, és több állás sikertelen megpályázása után 1767-ben, amikor Telemann – Carl Philipp Emanuel keresztapja – meghalt, ő került a hamburgi templom zenei igazgató posztjára. II. Frigyes csak hosszas kérvények és kérelmek sora után hajlott első számú csembalistája elbocsátására. Az utóbbi években már nyílt ellenszenvet tápláltak egymás iránt, ám a király mindig is tisztelte és nagyrabecsülte Bach zenei tehetségét.

II. (Nagy) Frigyes politikai tevékenysége mellett olyan zenei központot hozott létre Berlinben, amely az egész korszakra nagy hatást gyakorolt. A porosz állam fejlődése és felemelkedése egész Európát érintette. Frigyes 1740–1786 közötti uralkodása alatt az osztrák örökösödési háborúban megszerezte a Habsburgoktól az iparilag fontos Sziléziát, 1772-ben pedig – Lengyelország első felosztásakor – országához csatolta Nyugat-Poroszországot. Poroszország európai nagyhatalommá lett, hatékony katonai és politikai rendszert alakítva ki. E munka mellett a számára legkedvesebb dolognak, a zenének szentelte ideje nagy részét, helyet kapva ezzel az európai zenetörténetben is.

Felhasznált irodalom

Thomas Carlyle: *History of Frederick II of Prussia, I.* London, Chapman and Hall, 1869.

Egon Fridell: *Az újkori kultúra története IV. Felvilágosodás és forradalom.* Holnap Kiadó, Budapest, 1992.

Ernest Eugene Helm: *Music at the Court of Frederick the Great.* University of Oklahoma Press, Norman, 1960.

Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990.*

Lederer Emma: *Egyetemes művelődéstörténet*. Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1935.

Thomas Mann: *Nagy Frigyes*. Kultúra Könyvkiadó, Budapest, 1925.

Johann Mattheson: *Der Vollkommene Capellmeister*. Hamburg, 1739.

Niederhauser Emil: *Nagy Frigyes*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Pándi Marianne: *A német zene története 1750-ig*. Zeneműkiadó, Budapest, 1963.

Johann Joachim Quantz: *Fuvolaiskola*. Argumentum kiadó, Budapest, 2011.

Szabolcsi Bence: *A zene története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.

Szabolcsi Bence: *Európai virradat*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1961.

The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Macmillan, New York, 2001–2002.
(második kiadás)

Boldogság 69:09

Laczkóné Pálfi Alojzia

Kiss Áron Magyar gyermekjáték- gyűjteményének hatása a zenei nevelésre

A hazai óvodapedagógus- és tanítóképzésben a zenei nevelésre való felkészítés elengedhetetlen feltétele a jó pedagógussá, szakemberré válásnak. A kisgyermek nevelésének fontos területe a zenei nevelés: az érdeklődés felkeltése, az érzékenység (zeneszereket) kialakítása és a képességek fejlesztése. Ehhez nyújtanak segítséget a magyar népi gyermekdalok és mondókák a hozzájuk tartozó mozgásformákkal, valamint a komponált dalok, az európai dallamok és a népdalaink. A kodályi elveken nyugvó zenei neveléshez a kiadványok nyújtanak segítséget; az óvodában a pedagógust elsősorban Forrai Katalin *Ének az óvodában* című könyve, az általános iskolában pedig az ének-zene tankönyvek és más munkák. Szakmai körökben ismert a *Magyar Népzene Tára* első kötete, amely *Gyermekjátékok* címmel valóban tárháza a fellelhető bőséges zenei anyagnak. Itt kell megemlíteni Kiss Áron *Magyar gyermekjáték-gyűjteményét*, amely nyelvezetében a 19. századot varázsolja elének és kitapinthatóan jelen van a *Magyar Népzene Tára* 1951-ben megjelent I. kötetében.

A népdalgyűjtés nem volt új keletű. A 19. század elején már akadtak próbálkozások a magyar nyelv és a magyar népzene megőrzésére. Ekkor írta Csokonai: „Hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a puttonyost...”, nem sokkal később Kölcsey hasonlóra figyelmeztetett: „a való poézis szikráit a köznépi dalokban kell nyomozni.” E téren ígéretes próbálkozások: Erdélyi János: *Népdalok és mondák* (1846–1848); Kriza János: *Vadrózsák*; Arany János népdalgyűjteménye (kántáló dallamok és gyermek réják. (Kodály fontosnak találta, és 1952-ben újra kiadta), de a legnagyobb formátumú az 1891-ben megjelent, Kiss Áron által szerkesztett *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*.

Az 1845-ben Porcsalmán született Kiss Áron a sárospataki református kollégium diákja volt, teológiai, jogi és bölcséleti tanulmányokat folytatott, majd 1874-ben doktorált. A külföldi tanulmányútjain tapasztalt hatására az akkori képzőkben az oktatás színvonalának emelését tűzte ki célul. E terve megvalósításán dolgozott Nagykörsön, a Tanítóképzőben – előbb mint tanár, majd igazgató – és később a Budai Paedagogium élén. A kisgyermek nevelésében a gyermekjátékokra helyezte a hangsúlyt, de nem volt, vagy alig akadt hozzáférhető magyar zenei dalanyag, az idegenből átvett dallamok és sikertelenül magyarított szövegek terjedése pedig aggodalommal töltötte el. Ilyen körülmények hatására emelte fel szavát a magyar gyermekjátékok összegyűjtése és terjesztése érdekében az 1883. évi Országos Tanítógyűlésen: „1. A játékoknak s az esetleg velök járó daloknak a magyar nemzeti nevelés szolgálatában kell állaniok, s ezért a játékokban a magyar jelleg megóvandó. 2. A gyermekek játékaik s ezek dallamai a haza minden vidékén összegyűjtendők.” A *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* előszavában részletesen beszámolt

arról, hogy a gyűjtésben 48 vármegyéből 214 tanító, tanár, munkatárs vett részt. A zenei anyagot Bartalus István és a fiatal Sztankó Béla rendezte sajtó alá, a gyűjtést Kiss Áron válogatta, szerkesztette, s jelentette meg 1891-ben.

„A megtartott anyag elrendezésénél (...) a gyermek fejlődését vettem alapul, azaz úgy soroztam az egyes játékokat egymás után, a mint azok játszásába a gyermek egymás után, vagy egymás mellett belenő” – olvasható az előszóban. A dalok java 6-8 hangterjedelmű, témájukat tekintve növényekről, állatokról szólnak, van közöttük naphívogató, kiszámoló, ezeket követik a különféle táncos játékok, körjátékok, hidas játékok, lakodalmások, valamint ünnepre szólók. A friss anyagok mellett más, korábbi összeállításból is átvett néhányat, a szövegeket gyakran a tájszólás szerint közölte. Sok dalnak csak a szövege maradt ránk – valószínűleg a gyűjtő nem értett a dallam lejegyzéséhez –, mégis e gyűjteménynek köszönhető, hogy számos közkedvelt magyar népi gyermekjátékdal, mondóka vált mindannyiunk közkinccsév, és nem merült a feledés homályába. Ha beletekintünk Kiss Áron könyvébe, felfedezhetjük a jól ismert és ma is gyakran játszott gyermekdalok kottáit: Zsipp, zsupp, kender zsupp – Süss fel, nap – Csigá-bigá told ki szarvadat – Kis kacsá fűrdik – Cickom, cickom – Hajlik a meggyfa – Most jöttem Bécsből és még sorolhatnánk. A közkedvelt dalos játékokat, a számos variánst a lelőhelyet, olykor a gyűjtő nevét megadva közölte. A gyűjteményben akkor megfogalmazott játéktípusok és a hangkészlettel kapcsolatos elvek a mai napig meghatározó jelentőséggel bírnak a mondóka és dalanyag kiválasztásában.

Ezek a gyermekdalok meghihlették zeneszerzőinket is. Csak fel kell lapozni Kodály Zoltán egyeneműkari kötetét vagy Bartók Béla *Gyermekeknek* I. füzetét. Az elemzések során lépten-nyomon felfedezhetjük a Kiss Áron-féle gyűjtemény anyagát; olykor a dallamot, máskor a szövegvariánsokat.

A feljegyzések szerint Kodály Zoltán még fiatal népdalgyűjtőként megismerte Kiss Áron kiadványát. Sok időt töltött a Gyűjtemény aprólékos tanulmányozásával, részben népdalgyűjtő körútjai okán, részben a zenei neveléssel kapcsolatos elvek kialakítása és az óvodától az iskoláig történő bevezetése céljából. Ezt igazolják a tulajdonában lévő Kiss-kötetbe írt feljegyzései is. Kodály sokat is tett azért, hogy a Gyűjteményben lévő dalokat, játékokat minél többen megismerjék. *Visszatekintés* című összegyűjtött írásai rendre ezt az elkötelezettséget tükrözik. *Gyermekek* című, 1929-ben megjelent írásában még a zenei neveléssel kapcsolatos elveit fogalmazta meg, az *Énekes játékok* című 1937-es írásában értékelte-elemezte Kiss Áron gyűjteményét. Más egyéb problémák mellett főleg a szövegekhez tartozó dallamokat hiányolta, mégis fontosnak tartotta, mert a szöveg, dallam, játék hármasság elsőszőr kapott helyet a kiadványban, és mert minden darabja „a magyar gyermek elveszett paradicsomának emlékét őrzi”. A gyermekjátékokkal „a néphagyomány zörget az óvá bezárt ajtaján. (...) Jobb jövőt jelent, ha bebocsátja”, ezért akarta mielőbb „közkinccsé tenni”. A *Zene az óvodában* című írásában pedig a Kiss-féle kiadvány részletes bemutatása mellett a kisgyermek zenei nevelésének célját és feladatait foglalta össze. Ne felejtjük el, hogy ez az előadás elsőszőr 1940-ben hangzott el egy énekotatással kapcsolatos ülésen. Az 1951-ben megjelent *Magyar Népzene Tára* gyermekjátékokat rögzítő I. kötetében – amelyhez az előszót Kodály írta –, a Kiss Áron által szerkesztett anyag nagy része is fellelhető.

Kodály és Bartók az 1900-as évek elején kötött életre szóló barátságot. Mindkettőjüket ugyanaz az eszmeiség hatotta át; a magyar népi hagyományok megőrzését tartották fontosnak. Ezt a munkakapcsolatot Kodály tudatossága irányította. Bartók azt írta egy helyen a népdalról: „...kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fügát vagy Mozart-szonátát.” Egyik 1904-es keltezésű, hűgához írott levelében pedig így fogalmazott: „Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjteni, s a lehető legjobb zongorakísérettel mintegy műdal nivójára emelni...” Bartók, a zongoraművész-zeneszerző, a kezdő zongoristákkal akarta megismertetni ezt a zenei világot, mert fontosnak tartotta a zenei nevelést a lelki és szellemi fejlődés szempontjából. Örömmel fogadta a Rozsnyai Kiadó felkérését könnyű darabok, tananyag komponálására. Összeállított hát egy pedagógiai célzatú gyűjteményt, amelynek minden darabja eredeti népi dallam. A mű teljes címe: *Gyermekeknek – Apró darabok kezdő zongorázóknak (oktávfogás nélkül) magyarországi gyermek- és népdalok felhasználásával.* Ezekben a kis művekben a játékosság, a tempó (gyorsítás-lassítás) és a dinamika, a jobb- és balkézben váltva felbukkanó dallam a kifejező eszköz. Népi gondolkodásmód és hangulat tükröződik bennük vissza. A *Gyermekeknek* sorozat négy füzetéből az első készült a kisebbeknek 1908–09-ben. A 21 dallam mintegy fele (11) népdal és gyermekdal, 10 pedig Kiss Áron gyűjteményéből való.¹ 1945-ben a sorozatot Amerikában átdolgozta. Hogy mikor és hol találkozott Bartók Béla Kiss Áron gyűjteményével, erre vonatkozóan nem találtam feljegyzést, valószínűleg a Kodállal való kapcsolata révén. Tudjuk, hogy Kodály jelentősnek tartotta ezt az anyagot. Bartók 1913-ban maga is értékelte a századfordulós kiadványokat. Kiss Áronról azt írta: „... egész irodalmunk máig egyetlen dallamgyűjteménye...”

Mint írtuk, a *Gyermekeknek* I. füzeteinek keletkezési ideje 1908–09. Kiss Áron pedig 1908-ban halt meg. Milyen különös egyezés a két évszám között! Kiss Áron a 1900-as évek elején már visszavonultan élt, nem valószínű, hogy Bartókkal ismerték egymást.

Kiss Áron, Kodály Zoltán és Bartók Béla mindhárman pedagógiai céllal szóltak a gyermekekhez. Feladatuknak tekintették a magyar népi dallamok összegyűjtését, megőrzését, és eljuttatását a gyermekekhez. Kiss Áron úttörő munkát végzett ebben, hatása szerteágazó. A 20. század két kiváló zeneművésze átvette tőle a stafétabotot, s a gyűjtemény dallamait megőrizve, műveikben továbbörökítették. Az általuk összegyűjtött dallamokat énekeljük a bölcsődében, tanítjuk az óvodában, iskolában, ezeket adják elő az iskolai kórusok, ezeken érlelhetik tudásukat a kezdő zongoristák.²

Jegyzetek

¹ 2. *Süss fel nap, Szent György nap* (forrás: Kiss: 2.,3.); 3. *Elvesztettem páromat* (Kiss: 186.) (a Szegény legény dallama); 4. *Elvesztettem zsebkendőmet* (Kiss: 174.); 5. *Cickom, cickom* (Kiss: 336.); 6. *Hej, tulipán* (Kiss: 220.); 8. *Ej, görbénye* (Kiss: 134.); 9. *Fehér liliumszał* (Kiss: 312.); 10. *Az oláhok* (Kiss: 175.); 11. *Elvesztettem páromat* (Kiss: 186.); 12. *Lánc, lánc, este lánc* (Kiss: 144–145.).

² Részlet a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karán 2013. április 24-én, a Kodály Zoltán Zenepedagógiai Konferencián „Kiss Áron Magyar gyermekjáték-gyűjteményének hatása a 20. század zenei nevelésére” címmel elhangzott előadásból. Az írás teljes terjedelmében a *Parlando c. folyóirat* 2014. évi 1. számában, a www.parlando.hu honlapon olvasható.

Felhasznált irodalom

Bartók Béla és Kodály Zoltán: *Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok* (szerk.: Kerényi György), Budapest, 1951.

Bartók Béla: *Gyermekeknek – Apró darabok kezdő zongorázóknak (oktávfogás nélkül) magyarországi gyermek- és népdalok felhasználásával. I. füzet.* Editio Musica, Budapest, 1971.

Bartók Béla írásai 1. (közreadja: Tallián Tibor), Zeneműkiadó, Budapest, 1989.

Bartók Béla levelei (szerk.: Demjén János), Zeneműkiadó, Budapest, 1976.

Bartók Béla összegyűjtött írásai I. (szerk.: Szöllősy András), Zeneműkiadó, Budapest, 1966.

Bartók breviárium (szerk.: Ujfalussy József), Zeneműkiadó, Budapest, 1974.

Bereczky János – Domokos Mária – Olsvai Imre – Paksa Katalin – Szalai Olga: *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai.* Zeneműkiadó, Budapest, 1984. 5–8; 210. o.

Frank Oszkár: *Bartók és a gyermekek.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény.* Tudománytár. (sorozatszerk.: Gazda István) Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1984. (reprint)

Kodály Zoltán: *Énekes játékok.* In: *uő. Visszatekintés I.* (szerk.: Bónis Ferenc), Zeneműkiadó, Budapest, 1974. 62–63. o.

Kodály Zoltán: *Gyermek- és nőikarok. Jubileumi, bővített kiadás.* Editio Musica, Budapest, 1972.

Kodály Zoltán: *Gyermekkarok.* In: *uő. Visszatekintés I.* (szerk.: Bónis Ferenc), Zeneműkiadó, Budapest, 1974. 38–45. o.

Kodály Zoltán: *Zene az óvodában.* In: *uő. Visszatekintés I.* (szerk.: Bónis Ferenc), Zeneműkiadó, Budapest, 1974. 92–116. o.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő: *Énekes könyv az általános iskola 2. osztálya számára,* Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

Laczkóné Pálfi Alojzia: *A „Kiss-testvérek” (adalékok Kiss Áron és Hegymegi Kiss Kálmán pedagógiai munkásságához). Vesszőparipáink – A Magyar Játéktársaság Közleményei I. Kiss Áron emlékezete.* Kecskemét–Budapest, 1990. 17–20. o.

Kolozsi László

Szálkák – Marczi Mariann lemezéről

Még ha egy zongorista ragaszkodik is a kottában leírtakhoz, akkor is sokféle lehetősége van arra, hogy kifejezze, mit gondol az általa megszólaltatott műről, mit gondol másként, mint az előtte megszólaltatók: változtathat a tempón, változtathat a hangerőn, építhet zenei egységeket, lehet erőteljesebb vagy lágyabb, lehet érzelgős vagy szolid. Mindenesetre munkálkodása során nem az vezet, hogy az adott mű egyetlen lehetséges értelmezését adja. A legtöbb, amire törekedhet, hogy a mű lényegét szólaltassa meg, és azon túl feltárja a saját és a szerző érzelmi indítékait. Vagyis a hallgató szavakba nem fogható érzelmi megindultságát idézze elő.

A kortárs alkotások hallgatója – ha nem gyakorlott –, mivel nem ismeri és nem ismerheti az előadott művet, úgy érezheti egyrészt, hogy kiszolgáltatottabb az előadónak (hiszen tőle kap a műről először képet), másrészt gondolhatja azt is, hogy amit hall, az az eleven és evidens interpretáció (mert az előadó a szerzővel is kapcsolatban állhat).

Recenzens javaslattal áll elő: akik beszerezték Marczi Mariann *Splinters* (magyarán: Szálkák) című lemezét, fogadják meg az előadó tanácsát és a lemezt nyugodt körülmények között, csöndes, zajoktól és hétköznapi körülményektől (a siettető gondoktól, a követelődő feladatoktól) lehetőségeik szerint nagy távolságra eső helyen hallgassák meg, egyedül, elmélyedve, belefeledkezve a zenébe. Együtt maradva az élménnyel. Vagyis együtt maradva a lemezzel az utolsó szerzemény befejeztével is – rövid időre. S érezni fogják, hogy nincs határvonal, nem választható el egymástól klasszikus és kortárs, egyetlen mű sem lett esetleges, ugyanakkor harcosan egyetlen-lehetséges sem. Marczi Mariann előadásában az (is) a fantasztikus, hogy érezni, a leginkább kortársnak nevezett műveknek is egy lehetséges olvasatát adja, nem kényszeríti rá a hallgatót a saját interpretációjára, sokkal fontosabb számára az, hogy mire indítja, mi felé vezet, hova viszi el őt a mű, mik azok az értékek, értesítések, amelyeket megszólaltató hivatott a kompozíció segítségével.

Ha azt nézzük, miként játszik, megállapítható, hogy igen erős a billentése, kimért, a hangoknak jelentős hangsúlyt adó tempót vesz, s alaposan végiggondolta és megfontolta, hol húzzon határokat, melyik művet melyikkel érezzük rokonnak. Mindazt a munkát elvégzi, ami egy zongorista mint interpretátor feladata, de ezen túl is megy, nevezetesen akkor, amikor a játszott művekre mint lélek-anyag hordozókra, mint meditációs objektumokra tekint. Mint olyanokra, amelyeknek hallgatása a transzcendens felé is megindít. Hangsúlyozza is – a szépen szerkesztett booklet egyik szövegében –, hogy számára a transzcendens közvetítése mennyire lényeges, és az a hallgató, aki tanácsait megfogadva elmélyül ebben a lemezben, aki elhagyja és leteszi a hétköznapi nyűgeit, mintha arról hallgatna példázatot, hogy a világ – sokszínűsége ellenére – mégiscsak *egynemű*. Már és amennyiben az Ég felől, a Távlatok felől nézzük.

Ez a szinte csökönyösen sulykolt mondanivaló kihallható ebből a huszadik századi magyar szerzők műveit bemutató – Kodálytól Csapó Gyula szerzeményéig ívelő – anyagból: az interpretátor nem csak a zenében, az elmélyülésben is hisz. Abban, hogy mindaz, ami lenn van, a teremtett világban, nem csak gépek zaja, nem csak a szerelmes szózata, nem csak a parasztasszony sóhaja, de a zongora hangja is: felhallatszik. Felhallatszik az Égbe. Már csak ezért sem mindegy, hogy mit és hogyan közvetít.

A lemezen hallható darabok többsége, még az olyan zaklatottan zakatoló is, mint Ligeti *Fém* című szerzeménye, Marczi Mariann előadásában alkalmas arra, hogy elgondolkozunk dolgainkról, pontosabban arról, nem lenne olyképpen érdemes változtatni, hogy ezt, a felülről bennünket néző tekintetet belekalkuláljuk dolgainkba. Az égi bíró tekintetét.

A Kodály és Bartók művek az elmúlt század elejéről szólnak, a Csapó Gyula, a remek Jeney Zoltán, Ligeti és Kurtág művek a század végéről, tehát vannak köztük olyanok, amelyek a század nagy háborúi és katasztrófái előtt íródtak, és olyanok, amelyek utána. A kor hatását nem is lehet e művekből kivonni. Kurtág György csöndesen búsongó, Ligeti nyitott, érdeklődő fanatikus. Kodály műve telve van életszeretettel, Lajtha László szintúgy. A művek megállnak önmagukban, hallgathatók külön-külön is. Érezhető, majd mindegyiken, hogy Marczi Mariann foglalkozott a szerzeménnyel, a szerző szándékaival, a kifejezendő érzelmekkel, de ezen túl a lemezek egységes hangulata és varázsa van. Mintha történetek lennének e darabokba kódolva, amelyek a megváltoztathatatlanságot – és a megválthatóságot – sugallják. A felelősség fontosságát. A szigorúság, a kemény hangok is ezt támasztják alá.

Egy kortárs művet nem csak lehet, de úgy is kell játszani, mint egy klasszikust. Még ha a futamok nem is olyan ismerősek, mint mondjuk a *Holdfény szonáta* eleje. Marczi Mariann mintha azt akarta volna közölni és közvetíteni, hogy ezekre a kevésbé ismert művekre – a kivétel talán Bartók kompozíciója – az, aki minden hangot meghall, és minden hangot egyformán értékel, legalább annyira figyel, mint az ezerszer elhangzottakra. Kíméletlenül őszinte előadás ez – amelybe az előadó saját állapotát is beleszötte. A kis amerikai kiadó – nekünk, magyaroknak különösen – fontos tettet hajtott végre, amikor a magyar zeneszerzőkre összpontosító lemezt kiadta. A cd-t azóta számos helyen méltatták, a legnagyobb zenekritikusok elismerését is elnyerte. Eredendően magyar zenék hallhatóak rajta – Lajtha és Bartók kompozíciói népzenei eredetűek –, elmélyedésre alkalmas művek. Csöndes órák zenéi. Akkor érdemes hallgatni, amikor egyedül tudunk maradni a hangokkal. Amikor feltűnőbbé válnak a kontúrok. A legnagyobb Hallgató kontúrjai.

(*Marczi Mariann: Splinters. 20th Century Hungarian Works for Piano. Odradek Records, 2013. ODRCD307. ISBN 0855317003073*)

Molnár Illés

Történet nélküli történet

Bálint Endre képei alá

A vihar utolért, megölelt. Megdermedt lépteid alatt.
Márványtengeren jársz, lépések közé ültetsz szavakat.
Hangod magas, a visszhang gyűrűje nem süllyed el.
Valahonnan kőmadarak hullanak papír gyökerekre.
A vihar szemébe néznél, de tekinteted gubancos fonál:
a karcos hold és az eltévedt csillagok közé gabalyodva várja,
hogy egy pengékben végződő testrészt megszabadítsa.
A madár röptére fordítanád fejed, de a hegyek zuhanása,
a kövek ívelése suta és üres. Sosem éri el a fészkek nyugvópontját.
A partra igyekszel, de a forrás agancsos fejeket szegez az égre,
a torkolat fullánkos potrohát puha szoknya takarja.
Csak a márvány mozdulatlan hűvöse oltja a szomjad.
Majd ha leszáll a színek és a hőérzékelők vakfolt-éjszakája,
a szürke füst alól feltörhet a láva, és a benned lappangó
ősi hőmérőből új, cseppfolyós madarak röppenhetnek föl,
hogy a hulló csillagokat felcsipegessék, és a meder alatti
tinta sötétje újraszínezza az itatós lombkoronákat.

Fuga

Mesélnék neked, de olyan üres lett
reggelre a szoba, hogy a terpesztő
csendben hiába szellőztettem éjjel,
egy hang sem jön be az ablakon.
Az ajtó is felköhögte a zárból azt
a kulcscsomót, amit már régen kerestem.

Sétálni indultam: mikor megláttak,
gyanakodva néztek össze a fák:
mennyi ráncot növesztettem a talpam alá,
a gyökerek közé. Összegyűrt ez a kemény,
körkörös út, és a szerteágazva növő
szoros, fakó hajszalósvények.

Ami bennem lassan mozdul,
nem fér ki a számon, körmeim alá
rejtve hordom ki az erdőbe,
dugdосom kaparva és suttogva
a kéreg alá, hogy a nedvességgel
a rostokban szálljon a fény felé.

A sebesség csíkozza a tájat,
és piramissá tesz minden utcát,
teret, síkot. Bármerre is indulsz,
út csak a csúcs felé vezet,
belátás pedig csak a háromszög
súlypontjából nyílik akárhová.

Úgy futok, mint egy dagadó ér,
mégsem érhetek oda, ahová egy futó.
Mesélnék neked, de ebben
a nap, hold, csillagok nélküli fényben
nincsenek árnyékok. Kontrasztok nélkül
beszélni pedig- tudjuk - képtelenség.

Noé

Érzékeny lettél a fényre,
nagyítóval égeted magad,
mégis egyre kisebb maradsz.

Szipkésre szárad a bőröd, lassan porladsz,
de soha nem kapsz lángra, hiába dobálták
rád a sok drága, vízjeles papírlapot.

Fölötted nagy levegőt vesz az ég,
duzzadt a hasa, özönvízzel viselő, és várja,
hogyan lesz-e, aki alááll.

A buszmegállóban elégni tilos.
Engeded, hogy amit belőled az izzás meghagyott,
lomhán hordja szét a város maradéka.

Az üres utcán kirobbanni készülő tűzcsapok,
bőrödön világító vízjel. Ne légy naiv:
errefelé sohasem lesz igazán sötét,

de mielőtt az első csepp útnak indul,
egy gyors mozdulattal az Úr megsimítja
a szélcsend hidegben didergő bőrét.

Kerber Balázs

Azt hittem,

hogy az emlékezet a körülmények
összessége is. Hogy a házakhoz,
arcokhoz, fákhöz hozzájön majd
a seregnyi kis kiegészítés. Milyen
nadrágot viseltem aznap, mit
mondtam ébredés után.

Lesz, ami megtámasztja
majd emlékezetemet, amiből
kibomlik a konkrét kép. De még jó,
ha nem csak egy-egy testmozdulat,
egy-egy izomnyi meghökkenés
marad meg, hanem a házak,
a kontúrok, az arcok. Nincs ebből
hová továbblépni, csak az
emlékkép kis, helyi mozgása marad,
egy nevetés, valakik nevetnek,
vagy azt mondják, van egy rövidebb
út is, vagy: most menjünk be
a boltba. Ez zenél fejemben, mikor
a kanapén ülök, vagy amikor
előttem van egy felhős üvegajtó.

Összenevetünk,

de a következő szó
már a gyomromban akad, zavartan
toporgok, nem tudom, mondani akarsz-e,
mondjak-e még valamit, álldogáljak itt,
vagy somfordáljak kínosan odébb.
Hirtelen napsugarat, fákat, teret akarok,
akarom a lábamon végigfutó hóhullámot,
de már félig elfordultam tőled, szemem
sarkából azért még rád nézek, mert nem
zártam le, nem intéztem el veled
végre valamit. Mosolyod nem bizalmas
közelségünk, hanem mérhetetlen
messzeségünk egy percnyi áthidalásának
jele. Ez így nem pontos; nem
áthidalás ez, csak udvarias vagy,
és mégsem csak az; épp a mosolyod
mögötti értetlen szeretet fáj a legjobban nekem.
Ezért ácsorgok itt tovább, mint akinek
van még erre dolga, még egyszer feléd
pillantok, aztán ténfergek ide-oda perceken át.

Balázs Zoltán

Az álmatlan ember

Alig öt éve kezdődött.

A Hold alacsonyban, egészen közel, a fejünk fölött lebegett. Azoknak, akik nézték, megfordulhatott a fejükben, vajon hogyan is nem esik a fejükre. A nap kétszer kelt fel. Egyszer a Föld mögül, aztán eltűnt a Hold mögött, ahonnan előbújít ismét. És újra megközelítette csendes ereszkedéssel a Föld peremét. Emiatt sokan nem tudták már, mikor van nappal és éjszaka. A napszakokat hiába osztották hivatalosan négy részre az évszakok nevei szerint, az órákat hiába aprózták negyedrészekre, végül a mutatók sebességét már senki nem tudta ésszel követni. Pereg az idő, és pereg a földre csendesen, fényben úszva a Hold homokja.

*

Egymás árnyékába épültek a házak. Mint valami lőrésre áhítózó élőlények, mindenki a napos utcára lép ki. Figyelmes, igazán, hogy egyesek egymásra nyitják ajtóikat és ablakaikat, miközben a szabad tér érzetét kulcsra zárt otthoni magányuk pótolja.

Szabad nap. Lejöttem a városba. Leparkolok, ha úgy érzem, itt most jó. A Duna közelségét szeretem. Kórházba akarnak küldeni egyesek.

Bármikor hívnak, mindegy milyen kedvem van, megyek. Öltöny van rajtam, Ezt még apámtól tanultam. Bármilyen van, fiam, ha ebben ér a halál, ne feledd, mindenkinek ugyanaz a kép jut eszébe majd, amikor rád gondol.

Az öltöny.

Bemegyek, bár arrafele sem kellene járnom. Elég lenne az ügyvezetővel és az ügyvéddel leülni havonta két-három alkalommal, el lehetne élni így száz-kétszáz évet dologtalanul. De én olyan vagyok ebben, mint az apám. Nem szeretem, ha nem vagyok ott. Az alkalmazottak valószínűleg szintén nem szeretnek engem, épp ezért. Még a közvetlen munkatársak is beszélnek a hátam mögött erről.

Én vagyok az álmatlan ember, aki az apjának folytatása.

Elindulok abba az irányba, amerre a vonalak vezetnek. Ugyanaz jár a fejemben, mint öt évvel ezelőtt. Csődöt kezd mondani az igény, hogy frissítsem magam. Mintha a zuhany nem tisztítana többé, csak eláztatna, elnyálkásítana. Pedig úgy dicsérnek, mint aki mindenkit túlél és túlszárnyal. Ezek a folyékony tenyerű barátok és üzlettársak. Caesart üdvözölték így, és búcsúztatták.

Az utcákon záróvonalak, átjárók és biciklisávok. Érdekes néha ez a gyalogos forgalom. Engedély, fény és figyelmeztetés mindenhol. A nap sodrásában el- és előtűnik néhány ember. Most viszont aránytalanul tolakszanak előttem, rendezetlenül, napernyőjükkel, és a homok elleni védekezésre magukkal hordott sállal fejükön, ijesztőek. A troli felső vezetőke, a fák lombozata, ahogy átvágják a fölénk növekvő sötét vonalaikkal és rovátkáikkal az eget, úgy tűnik semmi sem természetesebb annál, hogy idegenül élem meg napjaim.

Felcsaphatnék árnyékrajzolónak. Az aszfaltra vetett árnyékokat bejelölve. Feltüntethetnék egy új apró erezetekből szőtt világot krétával rajzolva át a táblaként hengerített várost.

Ma semmi jele homokszélnek. Tiszták az utcák egy ideje.

Kiröhögnének odabent, ha megtudnák, itt térdelek a Duna-part közelében és firkálgatok, mint egy öt éves. Az új világ, akár egy gyermeké, olyan volna, mellyel meglehet, nem tudna senki és én magam sem tudnék mit kezdeni.

Átfúj a szél egy zacskót az úttesten. Hallani a hangját, ha nem zajos a város, de a város zajos. Az apró hangok jelenlétére ugrok. Mintha játszana a szél, fülemben sistereg. Benne zörög egy méh. Zörög benne kétkedve saját érzékeitől megcsalva. Nem tudja, mitől repül. Repítik, és nem érzi saját súlyát.

Apámnak nem volt ideje hülyéskedni, én meg itt vagyok – én hülye... hogy az általa fektetett alapokon átfomáljam a világot.

De semmi. A konferenciákkal teletűzdelt napok közötti hézagokban csak olyan dolgokra van kedvem, amiket apám sosem engedett volna meg. Teszek egy szívességet, és nincs büntudatom amiatt, hogy apám mindezt soha meg nem engedné nekem.

Itt hagyott, mi dolga volt velem, a halott Davor.

Pedig a nehéz a könnyű gyökere. Ahogy ő mondaná: Itt minden agy és izommunka. Én vagyok. És ha tökök bütyök vagy, te leszel képzelőereje mindennek, ameddig a kezéd elér. Alig múltam öt éves, mikor kioktatott erről. Azt kérdeztem tőle, hogy te varázsló vagy, Davor? Azt mondta, hogy igen. Ez éppen a varázslat. Egy csettintésre, ha épp a csillagok is úgy állnak az égen, mint tegnap, és semmi okuk ellenkezni, egyszer még a világ négy sarkát is összehajthatod.

Halála körül tudtam meg, miért ment el, hagyott ott akkori nevelőnőm, akit annyira szerettem. Hogy a „varázsló” szóval penderítettem ki, elég ügyetlenül, mert dühös lett rá Davor, aki nem akarta, hogy valótlanágokkal töltsen tele a fejem egy jól iskolázott cseléd.

A Dunánál napozók fekszenek. Ilyenkor nyáron bűdös van idekint. A homok néha még jobb. Áthatolhatatlanabb a levegő. Megszűri ugyanúgy a mocskot, akár az eső. Az emberek kifekszenek a koszos rakparti kövekre. Onnan lehetett valaki. Otthagya az ételmaramadékát valaki. Aztán rátalált a méhecske az illatozó, izzadt banánmaradékra.

Én már csak akkor pillantom meg, mikor egy kisebb teherautó szállókésztől a magasba röppen, és apró karikát vet súlypontja a banán és a méh körül rezgő sarkaival.

Nem értheti a méhecske, hogyan repülhet. Valami összetapadt körülötte. Megérint néhány szélvédőt, idefele. A járdához közelít. Nevetek azon, hogy hátha nem ér ide. Miért nevetek, nem tudom. De közben meg sem rezdül az arcom. Célegyenesen ide tart.

Időnként máshogy közlekedek gyalog, mint szoktam, aztán újra változtatok járókelői szokásaimon, attól függően, hogy mennyire vagyok zavarban. Persze, erről senkinek nem lehet fogalma, mennyire foglal le saját életem. Van, hogy mindenkinek a szemébe nézek, vagy nekimegyek, alig tudom kikerülni a szembejövőt. Máskor elképzelhetetlen ilyesmi, mintha a tervezett út elől minden el lenne seperve.

Szerencse, ritkán járok egyedül. Velem van nyakas. Most is itt ólálkodik valahol. A testőr. Persze, az orvos miatt vagyok önálló sétán. Gyengélkedem. Ez már a vége, mondja. Senki nem tud a bajomról rajta kívül. Apám, a törtető, könnyebb volt neki. Kék levéllel hatékonyabban dolgozott, mint én. Pedig ő sohase tiszta. Keverék volt, mint én, csak nem ütött ki, nem látszott rajta. Vörös nedveim fogja vagyok.

Neki könnyű volt eltitkolni. Csak én tudom és el sem mondhatom senkinek. Burok képében magába fogadta ez a társaság. Én meg, bár a fia vagyok, és anyám tiszta, rajtam mégis kiütközött. Ahogy pirosas, időként megnyugtatóbban lilás színben csörgedezik ereimben, mindig attól félek, megsebzem, megszúrom magam valahol, és meglátják rajtam. Vékony, nedvszívó kezelábast hordok a ruha, az öltöny alatt. Nyakig öltözve járok teniszezni. Pedig ez az egyik legalkalmasabb hely a hibára. Vagy egy vacsora. Vagy az ügyetlen titkárnő a levélvágóval. De a nyugalom a mozgás irányítója. És a türelemmel, aminek mértékét nálam a pénz adja, szerencsére nem kell számolni: Kiapadhatatlan.

A járdához közelít a zacskó; a buszmegálló fele szállingózik. Nem jön busz, sem semmi más jármű a megállóba. Mégsem lépek az úttestre, ahol két méterrel odébb egymást kerülgetik az autók.

Köröz újra egyet a műanyag tasak. És ideér. Kinyújtom kezem az úttest felé. Ha lát valaki, hülyének néz. Aztán lassú ereszkedéssel leszáll kézfejemre. Szedd ki belőlem ezt a legyet, recseg rám a zacskó. Erre a méhecske még jobban rázni kezdi magát a nagy műanyag tokban, ahol csapdába esett. Gyanakvóan nézek rá. Hiszen ez egy méhecske, javítom ki. Már felér a vállamra, mikor rettenetes hangon rákezd.

A szemtelenségít, kérlek, segíts, kiáltja. Nagyon erősen recsegett, mocorgott, mert a méhecske még inkább rákezdett a zümmögésre. Még a végén kilyuggat, fogta könyörgőre a zacskó, és záró fóliaszáját jó tágra nyitotta. Leveszem egyik kezemmel a komótosan egyensúlyozó műanyagot és sarkait megcsípem ujjvégeimmel. Megrázom egy kicsit. Már is kipottyant banánostól együtt a kis méhecske.

Csak a banánt ne, kiáltja, add vissza. De nem hallgatok rá, csak mutatom a kezem neki, és érti, hogy nem piszkolom már be jobban magam. Azzal tovább szállt.

Három fiatal tinédzser sétál el mellettem, nem néznek rám, csak a lány, aki az egyik piercinges fiú combközépig lecsúsztatott nadrágövébe kapaszkodik, vagy épp azt tartja. Majdnem rálépnek a méhecskére, de úgy sístereg hirtelen haragjában hogy egyikük fel is ugrik rémültében, aztán pár méterről visszanezét fiú, akinek nem jutott lány, és hátra köp. Kezd kínos lenni itt állnom. Nem ér ennyit az álmodozás. Átmegek a Búraszzigetre. A méhecske ekkor kezdett csak igazán magához térni, és felröppen. Zümmögött kicsit, körüljárt, aztán újra zümmögött. Valószínűleg vidéki lehet, de nem akarom megsérteni. Különben is egy árva hangot nem értek mit akar. Inkább bólogatok. Azt szoktam olyankor. Nem akartam, hogy belém csípjen. Bár megmentettem, ha úgy vesszük, valószínűleg köszönetet akart mondani. Aztán közel repült egész az orrom hegyéig, amitől nagyon ideges lettem, mivel bandzsítanom kellett. Csaknem gúnyt űz belőlem. Odakaptam a tenyeremmel, és gyors léptekkel, elindultam a templom felé, ahol parkoltam. Alighogy beültem az autóba, hiába az árnyék, megcsap a rohadt meleg. Rögtön elnyom az álom. Elkoppanok.

Hajnál van vagy alkonyat, azt erre fele nem nagyon lehet tudni. A Hold állása nagyon furcsán tudja befolyásolja a fényviszonyokat. Vízszintesen nyúl be a fény a térbe, csak forrását nehéz megállapítani. Ránézek az órára, kiszáradt a szám, hirtelen felriadok, bekopog a Nyakas! Az ablakon mutatja, hogy idő van. Intek neki, hogy jó.

Beül a volán mögé, és indít.

Szar mi? Olyan mintha kétszer lenne nappal és este, mondja vigyorogva. Én meg csak elhúzó a szám, ez a vén tücsök több nővel hált, mióta megcsákyázták a holdat, mint

annak előtte egész életében. De intek is egyúttal, hogy az utat nézze, persze csak vigyorg, látja rajtam, tudom, mire gondol. És neki ez elég, eldicsekedte magát.

Rámegyünk a Margit hídra, onnan be a Búraszzigetre. Kérdezi, mi ez a dosszié, felveszi az anyósülésről az orvos kartonját, mondom neki, adja ide, nehezen túrtörtetem magam, ha erről van szó. „Margit szanatórium”, nagy táblákon olvasni.

*

Nem mesélt apám soha erről. Felmenőim nem ismerem. Csak őt. És most egyedül vagyok. Eleinte nem volt baj vele. Figyelmeztetett a doktor, szerinte sokáig el lehet húzni ezt, a levek átömlesztését. Ezért lecsapolta a pirosat, és nullás kéket engedett belém. Fel sem tűnt a különbség.

Volt egy koreográfia, amit pontosan be kellett tartani. Havonta egy hetet kellett pihentetni a dolgot, hogy magához térjen a szervezet. Injekciók és újabb injekciók követték egymást, mikor hosszabb időre nem függesztettük fel átömlesztést. Aztán rászoktam. Egyszerű mérgezés lép fel, amint a szervezettől idegen testnedv megtapad az érfalakon. Emiatt volt tanácsos időnként visszaáramoltatni a szervezet számára természetes vörös leveket.

Így aztán egyre rosszabbra fordultak dolgok.

Hogy illegális a nedvek átömlesztése, ez szerencsére egy cseppet sem zavart. Meg tudtam oldani, hogy a legkorszerűbb körülmények között lássanak el, és mindezt diszkrétan is kezeljék.

Apám nem foglalkozott ezzel. Davor: milyen szerencsétlen nevet is viselek. Azt hitte, mire átveszem vállalkozásait, eltűnök, olyannyira átlátszóvá teszi jelenlétünket, mint gazdasági és politikai befolyással bíró személyeket: Az új biznisz. Amit éveken át emlegetett, de nem tudtuk, miről beszél... az új biznisz.

*

– Érdekes, amit mesél. Valóban az. Nem gondoltam, hogy ilyen nehéz... Pihenjen, majd csak folytatja...

– Most innen a kórház folyosóján, egyszerű. Akár bolondnak is nézhet. Hetven évesnek nézek ki és beszélni is alig tudok, pedig alig vagyok még negyven. Amúgy ki maga? Meséljen most ön.

– Én? Parádicsomember.

– Fura neve van. Ön, hogy került ide?

– Egyszerű és hosszú történet.

– Éppen ellenkezője az enyémnek, ami bonyolult, de rövid.

– Pontosan. Sétáljunk le ide a lépcsők alá, ahol látni lehet a búra falát, egészen megható, ahogy játszik rajta az alkonyat fénye.

– Általában nem tudni, alkonyat van-e vagy pirkadat. Én a Hold korongjának fényéből jósolok.

– Valóban, talán lehetséges is, viszont én biztosan tudom, mikor van reggel és este. Ez lesz az én történetem.

Borda Réka

A hitetlenség megkísértése

Mint véletlen gyilkos a halottjához,
úgy félek hozzád érni. A köldököd a pulóver
alatt sandán néz rám azzal a barna színű,
rácós szembogarával. Most kéne nyelvünkkel
egymás járataiba nyúlnunk. Az a szép
szüzesség leszakadt rólunk rég,
elvetéltük és kimostuk lábaink közül.
Mégis félek levetkőzni a családneved,
mintha keresztkérdéssé válnék,
mialatt te annyit szólítanád istent,
hogy elhinné, létezik.

Közös déd

Hatvan évvel ezelőtt éltek a dédszüleid,
csirkét pucoltak és öblöset káromkodtak,
ha megint teherbe esett a nagyanyád.

Kifüstöltek magukból, mint darazsat a tető alól,
és nem építhetsz gyereket belém,
mert akkor felkáromkodna a gémes kútból dédapám.

Papp Sándor

Főzés

Mert először a sejtek lépnek
reakcióba. A térszerkezet felhasad,
s a forráshő kicsapta fehérje
áttör a pórusokon.
Majd a zsugorodó bőr szorításában
vergődő hús passzírozza át magát
az izomrostok csomóin. Véres
pattanásként átfakad a szöveten. Eloldva
a felhámtól a hegeket.
És marad az én kalcium-
fehér meztelensége.

Koordináta

Y vertikálisan – X horizontálisan.

Közös a nevező, mégis meghasad az irány a tengelyek börtönében. A változók rendszerének síksága. Egy sima – egy fordított arány.

Aztán a Z sodrása a hatírányú végtelenbe szédül. Előbb csak a *tériszony*. Majd a *hányinger*. És akkor újra az *origo*.

Halmi Tibor

Haiku-füzér „keletről”

(egy ismeretlen kismester munkái)

(1.) *A belső forma*

hallod egy bokor
vacog a hús budai
hegyek tövében

(2.) *Egy fotó valamikor '89-ből...*

októberi nap
csillan meg a tűzpiros
bicikli vázán

(3.) *Szindbád éjszakája (más nem is lehetne)*

éjjel a padon
egy törött hegedű a
holdról álmodik

(4.) *Szerelmes dal-töredék...*

két rozsdás állat
csüng egy kolbászból készült
kerítésen hej

(5.) *A világháború előérzete*

zebrák szőrén a
fekete csík megannyi
liget árnyéka

(6.) *A bakonyi indiánok titkos fotóalbumából (?)*

piros Ladában
ül egy indián férfi
régii szép fotó

(7.) *„Se isten, se istenek...”*

Nietzsche bajszán
a légy szarik igazán
csak az egésyre

(8.) *Talajmunka a második évezredben*

mond milyen színű
papírból hajtogatod
ma ki a tengert

(9.) *Bizonyos K.*

ágya alatt a
csend hátára fordított
bogár működik

(10.) *„...se isten, se istenek...”*

a közös szekrény
használati jogáról
önként lemondunk

Somoskői Beáta

Egy isten elmúlása

Itt. Minden. Ezentúl.

Ő

Kék árnyéka volt és szúrós
illata. Millió szemmel
követte saját világát.

Csendes is volt és fáradt.
Sebzett mellkasa fehérén
átszűrődött megannyi utca.

Mosolyogva görnyedezett
termete súlya alatt. Míg
levette örökbe kapott
maszkját.

Én

Rejtőző állatoktól örökölt
mozdulatok lánca. Érzéssé
válik: kéz alatt a szövet.

Nincs választás: hiány vagy
hatalom vagyok. Láttam
csillagot és magyarázatot.

Ő is ott volt, haldoklott. Nem
ellenkezhettem, hangja
nélkül éhesen ébredtem egy
égbolt mélyén.

Ő

Tenyérébe temetett mindent,
mit érintett. Arany volt, szén,
meg sár, mind rettegett.

Szívet lehelt és lemondást.
Teremtő megszállottság
csillogott nemtelen arcán.

Gyönyört kapott, sokasodott
igék általi magján. Átala
sem távolság, sem közelség
nem létezett.

Én

Az alakja képtelen. Nincs
leírt szabály, mely mesélne
Róla és Rólam.

Arcomba temetett tükör volt.
Én fogam, ajkam és nyelvem
közé fogtam jelenlétét.

Amikor belülről láthatom,
nincs maradása. Gyászolom
a kort, melyről nem
tudhatok.

Ő

Mezítláb lépked a harmatos
fűben és nesztelen rohan a
nyúlósan fekete éjszakában.

Egyedül. Megáll és másra
vágynak: érzékekre, illatokra.
Fáj, de nem tudja, miért.

Érzi, hamarosan mennie kell.
Utolsó napjait éli ezen a
földön, csukott szemmel
lélegzik.

Én

Ha a legelején érettem volna,
mit jelent élni. Elpazaroltam
az összes megváltásom.

Senki-földje az enyém. Ha
bántani akartam, nevettem, s
halk elégedettséggel keltem.

Még nem tudom, hogy sokat
jelentett számomra vagy
csupán eltítkolható emlék
marad.

Ő

Emlék: semmit nem jelentett.
Volt, van, lesz – az elmúlás
felszálló nélküli állomás.

Alkalommal újakezdi. Mind
egyedüli, fénytakarásban.
Aztán tudott Rólam.

A teremtett az alkotója ellen
lázadoz, de nem felejt.
Fogékony hívására.

Én

Hazudnék, ha arról szólnék,
ami megtörtént. Köztük az
ártatlanság gondolata.

Lüktető pulzus, hidegében
ázó test, végül a
visszakövethetetlen hasadás.

Csont, inak, és illúzió Róla.
Mostantól rengeteg dologról
nem beszélhetek.

Paczolay Péter

Alaptörvény a mérlegen

Mindig is meggyőződésem volt, hogy a jó alkotmánynak valójában a társadalom értékvilágát kell kifejeznie. Épp abban láttam egy új magyar alaptörvény elfogadásának nehézségét, hogy nem érzékeltem olyan értékközösséget a magyar társadalomban, amely az 1989/90. évben alkotott helyett új alkotmány után kiáltott volna. Társadalmunkban erős értékmegosztottság figyelhető meg. A társadalom pluralizmusa miatt ez érthető is, de bizonyos közös célokra mindenképpen szükség van egy sikeres új alkotmányhoz. A 2010 áprilisában hatalomra jutott parlamenti többség úgy ítélte meg, hogy megérett az idő Magyarország új alkotmányának megalkotására. Ezzel pont került a több mint két évtizede húzódo „kell-e új alkotmány”? vita végére. Magyarország eme új alaptörvényéről szól ez a kötet, ami nagyon fontos küldetés része. A mindenkori alkotmányról ugyanis, így most az Alaptörvényről is, beszélnünk kell, értékeiről és hibáiról egyaránt. Nem szabad „belefáradnunk” ebbe, hiszen az alkotmány a politikai közösség, a nemzet egészének „nagy közös ügye”. A kötet nagyon jó érzékkel tesz hozzá ehhez a diskurzushoz, hisz a hozzáértő interjúalanyok lényegi kérdésekre mély és őszinte válaszokat adnak. Ezeket a válaszokat pedig nem lehet félresöpörni – akkor sem, ha valaki nem ért egyet velünk.

A nyolc tudós alkotmányjogász őszintén szól az Alaptörvény legalább három deficitjéről: a megalkotáskor a kétharmad-

nál szélesebb társadalmi és tudományos konszenzus hiányáról, azután a szakmai hibákról, végül a mérvadó és politikailag elfogulatlan nemzetközi fórumok kritikájáról. Az Alaptörvény hiányosságait önmagukban sosem tartottam aggasztónak, mert úgy gondoltam, hogy úgyszólván az Alkotmánybíróság értelmezése mondja meg, hogy mi az alkotmány. „Az, hogy az alaptörvény miként fog a mindennapokban élni, elsősorban a bíróságok és az Alkotmánybíróság értelmezésén fog múlni, és végül úgyszólván az alkotmánybírák mondják meg, hogy mi a jog.” – hangoztattam 2011 szeptemberében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karán tartott könyvbemutatóon, épp Jakab András *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei* címmel megjelent kötetét méltatva. Ugyanott Tölgyessy Péter szintén azt fogalmazta meg, hogy „majd a jogalkalmazó fogja megmondani, hogy Magyarország mit jelent az új alkotmány, és nem a jogalkotó”. Nos, a jogalkotó, amely esetünkben alkotmánymódosító erővel rendelkezik, az új alkotmány értelmezésének jogát az elmúlt időszakban elvitatta az Alkotmánybíróságtól, és saját magának tartotta fenn, akár vagy épp az alkotmánybírói értelmezéssel szemben. Az Alaptörvény másfél év alatt megejtett ötszöri módosítása súlyosította az alkotmányszöveg ellentmondásait. Ugyanakkor az alkotmányértelmezés határait és ilyen körülmények közötti le-

hetőségeire nézve biztató, hogy a jelen kötetben az Alkotmánybíróság neve több mint 360 alkalommal szerepel, oldalanként legalább háromszor. A kérdések és a kifejtett válaszok gondolati eredőiben tehát az Alkotmánybíróságot találjuk!

Az Alaptörvény deficit-problémáinak orvoslását – miként minden alkotmánynál – csakis a jó alkotmánybíráskodástól várhatjuk. De milyen a jó alkotmánybíráskodás? „*We must never forget that it is a Constitution we are expounding*” – figyelmeztetett az amerikai Legfelsőbb Bíróság legendás elnöke, John Marshall, utalva az alkotmány különös természetére és méltóságára, alkalmazásának és értelmezésének felelősségére. A jogállami forradalom 1990-ben megindult alkotmánybíráskodása ilyen volt, ezért e tekintetben példa előttünk: egy hibákkal terhelt szövegből kibontotta a demokratikus jogállamiság és az alapjogi kultúra követelményrendszerét. Nincs tökéletes alkotmány. A 89-es magyar alkotmány megfogalmazásai sokszor rettentő rövidék voltak, és bőven akadtak kérdések, amire nem adtak egyértelmű választ. Az értelmezés feladatát ellátó Alkotmánybíróság még is húsz éven keresztül következetesen abból indult ki, hogy az alkotmány egységes egészet alkot, és értelmezéséből minden kérdésre levezethető a válasz, az alkotmányban nincs joghézag. Úgy gondoltam és gondolom, hogy az új alaptörvény esetében is ez az alkotmányt egyben látó és értelmező, az alkotmány mélyebb természetére és méltóságára fókuszáló szemlélet az alkotmánybíráskodás kulcsa. Az Alaptörvénnyel összefüggésben is az alkotmánybíráskodás feladata, hogy az „alkotmányi deficiteket” az alkotmányos stabilitás érdekében enyhítse. Továbbra is az Alkotmánybíróság feladatának kell lennie a társadalom és az állam berendezkedésének alapjait jelentő elvek viszonylagos szilárdságának biztosítása,

vagyis az, hogy ezek az elvek ne esetenként kerüljenek parlamenti eldöntésre.

Egy új alkotmány elfogadásához szükséges konszenzust utólag nehéz teremteni. Az Alkotmánybíróságnak azonban mindig úgy kell az alkotmányszöveghez nyúlnia, hogy az egész politikai közösség alkotmányát értelmezi. Az értelmezéseknek a valóban közös értékek és célok felé kell haladniuk. Az alkotmánybírák e törekvésével azonban szembe megy, ha az alkotmányt a napi politikai célok szolgálatába állítják. Az Alaptörvény szakmai kihívásai közül a szövegezésbeli hibák kigyomlálása viszonylag könnyen megoldható. Jóval nehezebb, ugyanakkor sokkal fontosabb feladat az alapjogok koherens rendszerének kiépítése, fenntartása. Az alkotmányértelmezéseknek sosem azért van esélyük „helyes” választ adni a felmerülő kérdésekre, mert az alkotmány hibátlan alkotás, hanem azért, mert megfelelően értelmezve koherens rendszerré állnak össze a következtetések. Ezt a koherenciát veszélyezteti, ha a törvényhozó az alkotmánybírói értelmezések tiszteletben tartása helyett azok „felülírását” teszi gyakorlattá. Ami a nemzetközi, főleg európai fogadtatás deficitjét illeti, csak egy testület, a Velencei Bizottság véleményére utalok. Ez a testület sem tévedhetetlen természetesen, de jellemzően nemzetközileg elismert szaktekintélyekből áll, akik véleményt és nem ítéletet fogalmaznak meg. Az új magyar alaptörvénnyel kapcsolatban a Velencei Bizottság értékelése vegyes volt, az új alkotmány megszületését támogatta és üdvözölte, ugyanakkor kritikai elemeket is megfogalmazott az alkotmányozás módját, tempóját, és bizonyos pontokon a tartalmát illetően is. Az Alaptörvény nemzetközi fogadtatása körüli viták beilleszkednek abba a szélesebb európai diskurzusba, ami a nemzeti alkotmányok identitása és az európai értékek

viszonyáról folyik, és amelyben számos alkotmánybíróság is megszólalt. Ennek kapcsán csak azt tudom itt is hangsúlyozni, hogy Magyarország az Európai Unió tagja, ezért az uniós alapszerződésekben is rögzített európai alkotmányos örökséghez kell illeszkednie. A demokratikus jogállam működését megteremtő 1989/90-es alkotmányunk vitathatatlanul hordozta ezt az örökséget, így természetes, hogy rendelkezései javarészt az új alaptörvényben is megtalálhatók, több esetben – például a hatalommegosztás rögzítésekor – az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezésével kiegészítve. Az európai alkotmányos örökségbe illeszkedő értelmezésekre, alapjogi tesztekre van szükség továbbra is, ezért a hazai alkotmányosság fejlődésében a folytonosságnak kell meghatározónak lennie. Megjegyzem, a nemzetközi vitákat megelőzendő az alkotmánybírák lehetősége, hogy a magyar jogrendszer keretein belül keressük a megoldásokat, és ne kerüljenek azok európai bírósági fórumok elé.

A fentiekben jelzésszerűen említett feladatok elvégzése az Alkotmánybíróság küldetése és felelőssége: ha nem eszerint jár el, akkor a deficitek megmaradnak, és az alkotmány stabilitása alapvetően megkérdőjeleződhet. Az Alaptörvény elemzése során a kötetben a tudós hozzáértők rámutatnak azokra a körülményekre, melyek idővel kritikus helyzetet teremthetnek az alkotmányos stabilitás szempontjából. Ezért az a politika is felelősséggel tartozik, amely nem hagyja kibontakozni az alkotmánybíráskodás stabilizáló, az egész politikai közösséget szolgáló funkcióját, és ezzel a saját alkotmányos berendezkedését ássa alá.

De nem kívánom tovább szaporítani a szót, hiszen ez az alkotmánybírósági határozatokban (és különvéleményekben) kell, hogy megnyilvánuljon. Amit jó szívvel javasolhatok: forgassa az olvasó e kötet lapjait, és azonosuljon azzal, ami az interjúalanyok esetében vitathatatlan: az alkotmány és az alkotmányosság tiszteletében.

(Mérlegen az Alaptörvény. Interjúkötet hazánk új alkotmányáról: Sólyom László, Kukorelli István, Trócsányi László, Herbert Küpper, Jakab András, Patyi András, Tordai Csaba, Tölgyessy Péter. Szerkesztette: Molnár Benedek, Németh Márton, Tóth Péter. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013. ISBN 978-963-258-210-8. A kötetre az előszó (7–9. o.) közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét. Köszönjük a kiadó engedélyét.)

Bolvári-Takács Gábor

Történetírás és szemléletformálás

Száz éve született Makkai László

Makkai László (1914. július 10. – 1989. december 1.) professzor, akadémikus, a hazai történettudomány kiemelkedő személyisége. Szülővárosában, a kolozsvári egyetemen szerzett történelem-magyar szakos oklevelet, Budapesten avatták bölcsészdoktorrá, további tanulmányait Genfben, Leidenben és Baselben folytatta. 1940-től a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet tanára, 1945-től Budapesten a Magyar Történettudományi Intézet, 1949-től 1985-ig az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, főmunkatársa, tanácsadója. 1982–87 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

Életútja több szálon kapcsolódott Sárospatakhoz. Kötődése úgyszólván családi indíttatású, hiszen édesapja, Makkai Sándor erdélyi református püspök, a híres író – aki utóbb egyetemi professzori pályáját Magyarországon teljesítette ki – rövid ideig a sárospataki teológián is tanított. Kapcsolata eredményeként fiát, Lászlót, néhány évig szintén a pataki kollégiumba járatta. Aztán 1950-ben az ifjú történészt a pataki teológia meghívta az egyháztörténeti tanszékére az akkor nyugalmába vonult Marton János professzor helyére. Makkai László az 1950–51-es tanévben tanított Sárospatakon, az akkori hallgatók visszaemlékezése szerint nagy érdeklődés övezte minden óráját. Új szempontból közelített a tárgyhoz, előadása érdekes volt, friss szellemiséget képviselt. Sajnos működése csak a tanév

végéig tartott, hiszen 1951-ben a Teológiai Akadémiát az állam bezáratta.

A 70-es évek végén bekapcsolódott a sárospataki iskolatörténeti kutatások összegzését célzó kollégiumtörténeti kiadvány szerkesztésébe. A 450. alapítási évfordulóra 1981-ben jelent meg a Sárospataki Református Kollégium című tanulmánykötet, amelyben Makkai írta meg az alapítás követő közel két évszázad történetét, a Rákóczi szabadságharcig. Ezek után szinte természetes, hogy az 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaságban vezető szerepet vállalt, és a választmány tagja lett.

Makkai László munkássága rendkívül szerteágazó. Az általa kutatott témákat csoportosítva öt kutatási területet különböztethetünk meg: Erdély története; a középkori Magyarország és Közép-Európa története; gazdaság- és technikatörténet; egyháztörténet; művelődéstörténet. A továbbiakban ezeket részletezzük.

Erdély történetével – származása miatt is – már fiatal korában behatóan foglalkozott. Erdély történetéről szóló kismonográfiáját 1944-ben, 31 éves korában publikálta. A munkásságát betetőző nagymonográfia 1526-ig terjedő részeinek megírása ugyancsak az ő nevéhez köthető. A magyar történettudományban mérföldkőnek számít a háromkötetes Erdély története című kiadvány, amely a 80-as évek első felének szenzációjává vált. A Köpeczi Béla által főszerkesztett kötet aligha jelenhetett

volna meg, ha Köpeczi akkor éppen nem művelődési miniszter. Ő hátrította el a román politikai körök részéről kifejtett nyomást, amely a kötet megjelentetésének leállítását célozta. 1987 októberében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem konferenciát rendezett az Erdély története kötetéről, amelyen a szerkesztők és szerzők mellett számos hozzászóló és kutató elmondhatta véleményét. A fürgén mozgó Makkai László a hozzá intézett kérdésekre válaszolva rendszeresen föl-fölszaladt a pulpitusra és a részletkérdéseket boncolgató hozzászólásokra is kapásból válaszolt, bámulatos forrásismerettel és memóriával. Az adatokat úgy kezelte, hogy a hozzászólók számára egyértelművé vált: e témakörnek Magyarországon akkor nem volt nála jobb ismerője. Amikor 1985-ben Makkai László végre elnyerte méltó elismerését, és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, székfoglaló előadásában Erdély X. századi politikatörténetének bemutatását választotta, kifejezve azokat a gyökereket, amelyeket történelmi pályájának kezdetén magáénak vallott.

A középkori Magyarország és Európa történetéről ugyancsak a 60-as évek közepétől jelentetett meg fontos publikációkat. A középkori egyetemes történet terén szerkesztőként is komoly munkát végzett, 1964-től húsz éven át szerkesztette a Világtörténet című folyóiratot. 1960-ban jelent meg az általa válogatott Árpád-kori és Anjou-kori levelek című kötet, 1968-ban a középkor történetéről összefoglaló kismonográfiát is publikált. Elméleti rendszerező igénnyel tette közzé a Feudalizmus és eredeti jellegzetességeik Európában című tanulmányát 1976-ban a Történelmi Szemlében. A középkori Magyarország történetével kapcsolatos érdeklődését jelzi, hogy kandidátusi értekezését még 1955-ben kuruc-kori témából írta, jöllehet

később a Rákóczi szabadságharc története nem tartozott kifejezett kutatási területei közé. Egyetemi hallgatók nemzedékei nőttek fel a Hankiss Elemérrel közösen írt, Anglia az újkor küszöbén című munkáján, amely 1965-ben látott napvilágot. A népszerű stílusban, mégis tudományos alapossággal megírt összefoglaló mű közérthetősége és szinte tankönyvként való használhatósága miatt is példaértékű. E kutatási témához tartozik közreműködése a tízkötetes Magyarország története című monográfiásorozat 1526 és 1686 közötti időszakot felölelő kötetében. Ebben ő volt a szerzője a Bocskai felkelésről, a 30 éves háborúról és a XVII. századi művelődéstörténetről szóló fejezeteknek.

Makkai munkásságának következő csoportját a gazdaság- és technikatörténettel kapcsolatos kutatásai jelentik. 1970-ben védte meg nagydoktori értekezését a középkor technikai fejlődéséről szóló munkájával, majd 1987-ben, az MTA rendes tagjává történt megválasztása alkalmából tartott székfoglaló előadásában, a malom, mint a középkor erő- és munkagépe történetét és szerepét vázolta fel a középkori Európában és Magyarországon. Gazdaságtörténeti munkái közül az 1954-ben megjelent I. Rákóczi György birtokának gazdasági iratai című gyűjteményével példát mutatott a korszerű forrásközlésnek.

Egyháztörténettel fiatal kora óta foglalkozott. Már említettük tanári munkásságát, amely bár rövid ideig tartott, nagy hatású volt Sárospatakon. Húsz évnek kellett eltelnie, míg ismét e szakterületen tevékenykedhetett, 1971-ben a Debreceni Református Teológiai Akadémia meghívta az egyháztörténeti tanszék vezetésére, s e megbízását haláláig ellátta. Ezzel párhuzamosan egyházi tisztségeket is vállalt: 1974-ben elnökké választotta őt az Országos Református Gyűjteményi

Tanács, és 1977-től a Confessio című folyóirat szerkesztőbizottságának ügyvezető elnöke lett. Debrecenben otthonosan berendezkedett. Nevéhez köthető a Közép-Kelet-Európai Reformáció Történetének Kutatóintézete megalapítása a kollégium keretein belül, amely bár státusszal rajta kívül eleinte nem rendelkezett, lehetővé tette, hogy a debreceni teológia egyháztörténeti kutatásai az európai tudományosság vérkeringésébe önálló intézeti szinten kapcsolódhassanak be. A sárospataki kollégiumtörténeti monográfia megírásában való részvétele után bekapcsolódott a debreceni kollégium történetéről szóló kötet létrehozásába is. Itt az 1660-tól 1703-ig terjedő időszakot, a kollégium felvirágzásának és Rákóczi szabadságharcot megelőző fénykorának időszakát írta meg. A történeti párhuzam a pataki kollégiummal nyilvánvaló. Egyetemi tanári működése szükségessé tette tankönyv megírását. 1991-ben új kiadásban látott napvilágot a Keresztény egyház története Magyarországon a XVII. századig című jegyzete.

Végül, de nem utolsó sorban emlékezzünk meg Makkai professzor művelődéstörténeti munkásságáról. Mint láttuk, rendkívül fogékony volt az elméleti megközelítések és a probléma rendszerező, szintetizáló összefoglalások iránt. A 60-as, 70-es években a magyar történettudományban komoly viták folytak a művelődéstörténet módszertani helyéről. A disputát 1967-ben Mátrai László indította a Századok című folyóiratban. Erre reagálva 1970-ben Pamlényi Ervin, Elekes Lajos és R. Várkonyi Ágnes tette közzé álláspontját. 1974-ben a Történelmi Szemlében folyt tovább a vita, amelynek alapját az akkor tervezett tízkötetes Magyarország története módszertani megalapozása szolgáltatta. Ekkor szólalt meg Hanák Péter, Kosáry Domokos és Niederhauser Emil, s ugyan-

ebben az évben Makkai László is közzétette tanulmányát A művelődéstörténet, mint értékrendszerek története címmel. Makkai megközelítése abban tért el a többiekétől, hogy ő nem ideológiai vagy kritikai alapon közelített a tárgy struktúrájához, hanem művelődéstörténeti ténynek tekintett minden olyan értéket, amely a történelem fejlődését előrevitte, illetve amely jellemzője volt a társadalom átalakulásának. A vita 1979-ben zárult, s az összefoglaló-értékelő tanulmányt a Történelmi Szemlében Köpeczi Béla jegyezte.

Polihisztor történész volt Makkai László. Nagy formátumú tudós, aki bár a klasszikus polgári történetírás talaján nevelkedett, munkáiban felhasználta a tudomány 20. századi eredményeit is. Kiváló forrásfeltáró és a forráskritikai érzékkel rendelkezett. Ezt olyan szintetizáló készség kiegészítette ki, amely lehetővé tette, hogy a feltárt és elemzett forrásokból helytálló következtetéseket vonjon le, s ezek között az összefüggéseket is megtalálja. Rendszerező elméje révén a történelem eseményeit és tanulságait nem csupán önmagukban tudta értelmezni, hanem képes volt azokat az emberi történelem fejlődésvonalába állítva ábrázolni. Tudományszervezői munkássága intézményeknek adott életet és új kutatási területek feltárását segítette elő. Egyetemi tanári, pedagógiai működése számtalan tanítvánnyal gazdagította a magyar történettudományt. Világi és egyházi vonalon egyaránt sokan köszönhetik neki a tudományos pályán történt elindításukat. Makkai László európai személyiség volt, s egy olyan korban képviselt európai eszméket, amikor a világot politikai tömbök és hatalmi harcok szabdalták. Életútja Kolozsvártól Budapestig terjedt, személyét büszkén vallhatja magáénak az egész Kárpát-medence magyarsága. Fontos feladatunk, hogy szellemiségének hatását ne engedjük kihunyni.

Lovas Anett Csilla

Saját hangok

Szerencsés helyzetben van a magyar szakos egyetemista, ha olyan évfolyamtársai vannak, akikkel kölcsönösen inspirálják egymást, akik egy-egy szemináriumon heves vitát folytatnak adott művek értelmezéséről, s akik akár tudományos vagy művészi szinten is foglalkoznak az irodalommal. Ilyen szerencsés hallgató voltam: társaimmal rengeteget beszélgettünk más szerzők műveiről, és adott esetben egymás írásait is véleményeztük. Recenziómmal ezt a hagyományt folytatom: Korpa Tamás és Áfra János évfolyamtársaim voltak, s örömmel szólok hozzá most mindkettejük kötetéhez.

Már első kötetük megjelenése előtt is világos volt, hogy mindketten sajátos költői nyelvet fognak teremteni, amely felhasználja a kortárs líra mintáit, ám emellett elkanyarodik a már ismert utaktól, és valami újszerűt hoz létre. A mintakövetés és az eredetiség igénye mindkét könyvben tetten érhető, de a két kötet más-más költőelődökkel hozható intertextuális kapcsolatba. Áfrát recenzensei számos kortárs szerzővel állítják párhuzamba, elsősorban a testről való beszéd szempontjából: a lehetséges elődök között Borbély Szilárd, Petri György, Szijj Ferenc és Krusovszky Dénes nevei szerepelnek a kritikákban. Számomra Varga Mátyás lírája is felmerült párhuzamként: az a fajta enigmatikusság, amely a testről való beszédet Áfránál jellemzi, a kortárs lírában talán Varga költészetére jellemző leginkább. Korpa Tamás

könyvét kritikusai másféle hagyomány(ok)ba vélik beilleszthetőnek: József Attila neve Korpa képalakítói módszerével, Piliinszky Jánosé a nyelvi világgal kapcsolatban merül fel, Térey Jánoshoz pedig többek közt tematikus párhuzamok (Drezda) kötik. Nem hermetikusan zárt lírai nyelvek tehát ezek, hanem dialógusba lépnek a 20. századi és a kortárs költészettel is.

A dialógushoz saját hangok is szükségesekek, s ez a hang mindkét kötetből kihallatszik – hol csendesebben, hol erőteljesebben. Áfra János egyszerre több hangot is beszéltet: kötetének (egyik) komoly leleménye, hogy a „lírai én”-t „lírai ő”-vé transzformálja, hiszen a versek központi hőse csak ritkán szólal meg a kötetben (akkor is mások által idézve), helyette különböző, hozzá közel vagy tőle távolabb álló emberek beszélnek róla, így újabb és újabb fénytörésben mutatva be a fiatalembert. Lázár Bence András ezt a különleges beszédmódot a glaukóma tüneteinek segítségével értelmezi, hiszen a beteg időnként villanásokat láthat, s a főszereplőt is ilyen villanásokon, „élet-fragmentumokon” keresztül láthatjuk. (*Lázár Bence András: A fény hiányába*, <http://tiszatajonline.hu/?p=42258>, a letöltés ideje: 2014. 03. 01.) A fragmentumok mégis kirajzolják a tragikusan rövid életút ívét: a betegségekkel és szegénységgel terhelt gyermekkort különös kamaszkor követi néhány szerelemmel, s a testi-lelki fájdalomakkal teli életet az öngyilkosság zárja le. „keressük

a megoldóképletet / hogy mi végre a születés / és a nemlét mihez vezet” (91. o.) A kötet végén megszólaló hang akár az olvasóé is lehetne, s nemcsak az élet nagy kérdéseire, hanem a kötetbe írt talányokra is keressük a megoldó képletet. A könyvet több okból is nehéz egyhuzamban elolvasni. A különböző szenvedések leírása megterheli a befogadót, ezért a folyamatos olvasás meg-megszakad a megrázóbb pontoknál. Másrészt a kötetben egy furcsa oszcilláció is tapasztalható: egyszerre próbál egy (viszonylag) egységes narratívát felépíteni, de a nyelvbe kódolt elidegenítő elemek egyszerre le is bontják ezt a narratívát. „ő már előre látja, / fejbe tapossák, vagy lelógatják, / de összes feje körül hártya” (63. o.) – ilyen és ehhez hasonló nehezen felfejthető mondattörédek akasztják meg a lineáris olvasást, és építik le az egységesnek tűnő narratívát. Szalay Dávid szerint ezért a kötet alapegysége nem a vers, hanem inkább a ciklus vagy maga a könyvegész, „az összeálló és egyben szét is hulló élet-történet, amely a Glaukóma műfaji behatárolhatóságát nehezíti meg, hiszen az verses monológokból összeálló regényként is olvasható.” (Szalay Dávid: *„hang a hályog túloldalán”*. Áfra János: *Glaukóma = Alföld, 2013. 6. szám, 125. o.*) A kötet regényként való olvasását a benne szereplő képek is erősítik. A fekete-fehér képsorozat egy csecsemő félprofiljával indul, és egy fiatalember félprofiljára jut el, ez a sor egyfajta fejlődésregény-jelleget ad a szövegeknek. Ebben a kötetben nemcsak a könyvborítón szereplő fotó mutatja a szerzőt, hanem a ciklusok közti arcképek is (különösen az utolsó három) Áfrára emlékeztetnek. Nagyon érdekes viszonyban áll egymással a szövegbeli „én” elrejtése, ki nem mondása és a képek által fejlődő „én” megmutatása. A szövegekből hiányzó „én” mintha a képek által mutatná meg magát: afféle „hoztam is, meg nem is”, itt

is vagyok meg nem is játék alakul ki az olvasó szeme előtt ebben a könyvben, s a szubjektum képre íródása az „énhiányos” szövegek mellett rendkívül izgalmas és újszerű.

Az én hiánya Korpa Tamás kötetét is jellemzi, de teljesen másképpen. A versekben kialakuló szubjektumszerkezetet már az első mű néhány részlete megelőlegezi: „a hosszú napszak végén rövid / bonyodalom: valaki tévedett” (8. o.); R. nem azé, aki fut” (8. o.); aki korábban végignézte, akit korábban / hallgatott, nincsen jelen itt” (9. o.) Grammatikailag általános alanyok szerepelnek a versmondatok nagy részében, de Korpa versei alapján akár a „bizonytalan alany” kategóriáját is megalkothatnánk: a versekben szereplő szubjektumokról semmit sem tudunk meg, az „általuk” használt nyelvről azonban annál többet. Ennek a kötetnek nem az én kimondása a célja, hanem maga a kimondás aktusa válik fontossá; a szokatlan, egymástól távol álló nyelvi elemek kimondása lényegesebb, mint a szövegkohézió megalkotása. E tekintetben csatlakozni tudok Nagy Csilla kritikus észrevételéhez, miszerint Korpa Tamás „nagyon sokat bíz a nyelvre: annak burjánzása vagy épp szikársága formálja a jelentést azáltal, hogy a logikai és narratív építmények helyébe lép. Ez egészen meglepő, figyelemreméltó, érzékeny megoldásokhoz vezethet, másrészt azt a veszélyt is magában hordja, hogy a metaforikusság, a tropológia átbillen, és nem megmutatja, hanem elfedi a látványt, azonosíthatatlanná, behelyettesíthetetlené téve ezáltal a viszonyokat.” (Nagy Csilla: *A helyettesítés poétikái = Műút, 2013. 41. szám, 75. o.*) A veszély mellett a meglepő megoldások jelenléte is érzékelhető. Az egyik meglepetés Korpa biójában várja az olvasót: „költő, kritikus, városlátogató”. A „városlátogató” cím a szerző városokhoz, terekhez való vonzal-

mát jelzi, s talán ebből a vonzalomból születik az a bonyolult és különleges térlíra, amely Korpa „saját hangjának” mondható. Verseiben „izabellsárga sörgyárról” (16. o.), „térritmusról és útvonalról” (24. o.), „bravúros, de türelmetlen tornacsarnokról” (58. o.) és más hasonló, rendhagyó költői jelzőkkel felruházott térszerkezetekről olvashatunk. A fülszövegben Oláh Szabolcs azt emeli ki, hogy „[a]z egymástól – időben és térben is távoli – nyelvi regiszterek élvezetes sokhangúságát” teremti meg a költő. Az élvezetes sokhangúság olyan kifejezéseket is eredményez, amelyek maradandóvá válhatnak az olvasó fejében. A kreatív képzőművészet (táskával benőtt hát, aprólékos szeretkezés a fénnel) vagy a versmondatok hangzóssága (amforák és metaforák) is emlékeztetéssé teheti Korpa líráját. De hogyan válnak ezek a szókapcsolatok szerves egységgé? Egyáltalán azzá válhatnak-e? A kötetnek talán nem is

az egységességre törekvés a célja, hanem egyfajta posztmodern szétírás, a nyelv széttartó működtetése. A kötet mégsem esik darabjaira: paradox módon épp ez a szétszedett nyelv tartja egyben, hiszen minden versben megtaláljuk a fentebb említett különös megoldásokat, s a nem mindennapi képzőművészetek ismétlődése teszi mégis együtt olvashatóvá a verseket. Nagy várakozással tekintek Áfra János és Korpa Tamás további munkái elé. Áfra esetében az érdekel, vajon újra egy regényyszerű verseskötettel áll-e az olvasók elé, vagy újabb, a Glaukómáétól eltérő hanggal/hangokkal folytatja az életművet? Korpa Tamásnál pedig arra vagyok kíváncsi, merre halad tovább ez a sajátos térpoétika, milyen utakat lehet még bejárni ezzel a nyelvvel? Akárhogyan is alakul a folytatás, bízom benne, hogy az ígéretes első kötetek sikeres, tartalmas költői pályákat készítenek elő.

(Áfra János: *Glaukóma*. JAK / PRAE.HU, Debrecen–Budapest, 2012. ISBN 978-615-5070-16-7; Korpa Tamás: *Egy híd térfogatáról*. Fiala Írók Szövetsége, Budapest, 2013. ISBN 978-963-7043-56-7)

Lukács Barbara

Látomás és újjászületés

Molnár Illés *Hüllők és izzók* című kötetének nyelvezete és lírafelfogása lényegesen eltér a mostanában népszerű kortárs költészetétől. Lemond a közéleti reflexivitásról és a személyes líráról, hogy e helyett a képiség, a nyelv, az emlékezés és az utazás kerüljön a középpontjába.

Molnár kötete az antimetaforikusság és alulretorizáltság által fémjelzett költői törekvésekkel megy szembe. Témáit és nyelvét tekintve elrugaszkodik a hétköznapoktól, visszacsatolva egy állandó érvényű hagyományhoz. A *Hüllők és izzók*ban felfedezhető látomásosság nem pusztán stilisztikai kérdés. Ez a vonás rokon Nemes Nagy Ágnes hermetikus jelhasználatával, amelyről Schein Gábor a következőt jegyzi meg. „A hermetizmus (...) a szubjektum megalkotását a nyelvre bízva, és produktív cselekvésre kényszeríti a befogadót, mert úgy kell olvasni ezeket a verseket, mintha az olvasó a költővel újrainná őket.” (Schein Gábor: *Nemes Nagy Ágnes költészete. Budapest, 1995. 42. o.*)

Krusovszky Dénes kritikája szerint „a lírai nyelv keletkezésének abszolutizmusa határozza meg a *Hüllők és izzók* líráját” (*Élet és Irodalom, 2013. 13. szám*). A gyakran középpontba állított nyelv mellett viszont az áramló emlékezés, felejtés, pusztulás és újjáalakulás szervezi ezt a lírát, melynek ugyan van hazai előképe (például Schein Gábor vagy Borbély Szilárd), világa mégis hangsúlyosan értelmezésre szorul, hiszen esztétikai élménye távoli.

A szerkezetileg három részre bontható *Hüllők és izzók* első egysége a huszonegy, többségében prózaversből álló *Vaktérkép*. A második és harmadik ciklus (*Hüllők* – 8 vers, *Izzók* – 16 vers) sem formavers.

A kötet témái a már említett nyelv és emlékezés köré fonódnak, kiegészülve olyan örökkön kínzó problémákkal, mint a felszín és mélység különbsége, valamint a megismerésre való igény szembeállítás az érzékeléssel. Emellett a (nyelvi) teremtésigény is hangsúlyt kap, mindezek pedig elképzelt, belső tájakra helyezik a lírai énnel együtt az olvasót. Ez utóbbi vonásban keresendő a kötet személyes vetülete, az első szám második személyhez intézett üzenetek felfoghatók egyfajta beavatás-ként is. Molnár abba a rendkívüli mentális világba vezeti be olvasóját, ahol kiemelt szerepet kap az álom, a felébredés és az átalakulás.

A felütésben megjelenő felejtés okozta pusztulás alaphangja áthatja a szöveget, a határátlépések pedig fontos tényezővé válnak. A négy őselem az emlékmunkára hangolódást segíti elő, főként a víz, mely folyó alakban képviseli az emlékezet sodrását. A természeti jelenségek pedig a mentális folyamatok, valamint a nyelvi túlbujánzás vagy pusztulás allegóriáivá válnak. A központi komponens azonban a nyelv lesz ebben a térben, amely hozzájuttatja beszélőjét az egyetlen általa teremthető (és nehezen bár, de részben megismerhető) világhoz. A másik világban

(„ringatag tükör homályában”) létező alteregó azonosul az épp álmodó énnel, ketjük egyesülésekor megkezdődik az utazás. *„Barlang mélyére szállsz, darabokra tört / agyagedények szilánkos szépsége hajt. / Csak ami megtört, annak van története, / amin túl vagy, arra emlékezhetsz, / léket vágva a hártás szárnyú, dermedő időn. / Mondhat-e bármit a korsó alakja a vízről. / Beszél-e neked a kút mélyéről, a patak / ritmusáról, a folyam erejéről, az eső/ erotikájáról.”* (Vaktérkép, 3.)

A folyó emlékezésbe beavató szerepe a következő versben is megjelenik. *„Ráhangyatkozol erre a folyóra, / a sodrás gyorsul, az áradat növekszik. / Vagy te leszel egyre kisebb: ami száraz, / leázik. Hirtenen azon kapod magad, / a folyót így hívod: zuhatag, pedig csak / függőlegessé lett pályája, lábra állt, / most lett önmaga.”* (Vaktérkép, 4.) A vízben való elmerülés az álom révületével egyszerre felébreszti a gondolkodó tudatot, eljuttatja a valódi mélységekbe. *„Nedves nyelve”* mindent elnémít, s az így keletkező csend kataritikussá teszi a valódira ismerést. Mindez persze a folyó függőlegessé válása után történik, azaz akkor, amikor megnyílik a fölfelé vezető, vertikális út.

A függőlegesség, a vertikális itt jelenik meg először, de aztán többször is előbukkan. Az utazás így válik spirituálissá, a horizontalitáson felülemelkedve, a magasabb szférákhoz közelítve. *„Hogyne lenne kiút a vertikum, / a hegy tetején álló fa, rajta lógó kopár szikla, / a gyökereken hintázó gömbölyded katedrális, / annak összes hajói, és nyikorgó parkettázata, / mondod magadnak, függő beszéd.”* (Vaktérkép, 12.)

Ha a kötetet spirituális utazásként vizsgáljuk, észre kell vennünk a beavatás szimbólumainak terheltségét. A tükör (amelyben elősejlik a Másik vagy a Másvilág) itt a valódi énbe, a felszín alatti mélységbe

való betekintéshez lesz elengedhetetlen eszköz. A beavatást követő átalakulásban is megőrződik a *Hüllők és izzók* kettős tematikája (a nyelv és a test párhuzama). Egy új, tiszta nyelv és eszközrendszer birtokbavételét követően a testen és a tudaton is átviláglik a transzformáció. A legteljesebb és legszebben végigvitt látomásos újjászületés az *Izzók*-ciklusban szerepel, fókuszba helyezve a fényt, a valódi látást és a legsűrűbb szint (*Megnyílik mindkét szemed*).

A nyelvi megismerés és teremtés a kötet szerint az egyetlen járható út, azonban ez is akadályokba ütközik, örök küzdelembe taszítva beszélőjét. Az ideát és odaát tett utazások nem minden esetben ragadhatók meg a nyelv eszközkészletével. A nyelvi megfelelők hiánya vagy a közölhetetlen információk feltorlódása során sziszifuszi munkává válik a beszéd, a kérdés és a megismerés is. A csend lesz a megoldás a nyelve miatt bukdácsoló (*„a nyelv a könnyökömmön jön ki” – Retinámon*), ám nyelvtől mégis elválaszthatatlan én számára. *„Csenddé dermedsz, akár egy járatlan út.”* A kihaltság csendje kerül itt szembe a szöveg teremtette épületekkel. *„Az épület szöveg, / a szöveg zene, a dal rezgés. A teremtés beszédaktus.”* (Vaktérkép, 6.) Az akaratlanul is működő nyelv mozgásba lendül, eszközzé válik a környező külső és a mélyen lapuló belső világ feltérképezésére. *„Fogaid közé szorítod lúdbőrös nyelved, / ezt a hólyagos töltőtollat, / és fogcsikorgatásod képzelt ritmusára / megírod egy vaktérkép szószedetét.”* (Vaktérkép, 9.)

A nyelvi egyértelműsége való igény szembeállítja a természet nyelvét az emberével, mely utóbbi folytonos kudarcokba fullad. *„Ujjbegyeiddel egy fa kérégt olvasod. / A növények nyelve nem nyálaz össze, / és sosem kívánja, hogy elvonatkoztass.”* (Vaktérkép, 10.)

Az idő okozta változásokat a test és a nyelv szimultán szenvedje el. „Lélegzetvételekkel és csenddel méred az időt, / mennyibe telik itt meghúznod magad, míg leázik minden felesleges / bőr az árkokban felgyülemlett nedveidtől.” (Vaktérkép, 14.) Erősz és erózió fáradhatatlan munkája, egymásba alakulása, rombolása-építése a megfigyelt lét és nyelviség mellett a természetet is eléri. A tektonikus lemezek egymásba csúszása, kemény sziklák kopása, a felgyülemlett üledék elhordása válik egyenlővé a léttel és a nyelvvel „Porzsák a ruhád, ágyad hamutál, / hosszú távon az ember kis helyen is elfér.” (Porzsák és hamutál) „Simára gyalul az idő.” (Kollízió)

A telő, de nem múló időt az emlékezet kopása teszi keserűvé. A jelen és a múlt átmentése csak belső terek teremtésével korrigálható, a képzeletbeli térképek ábrázolta folyók és utak, a mentális munka eredményezte épületek reménytelen, ám a felejtés ténye miatt bizonytalan eszközei a megőrzésnek. Gondolkodásunk ilyen módon való karbantartása a mnemotecnika tudományát hívja segítségül. Molnár a nyelvet térbelivé teszi, hogy beszélni tudjon a képekről. Quintilianus óta világos,

hogy „az emlékezetet a megjelölt helyek segítik a lélekben” (Quintilianus: Szónoklattan. Pozsony, 2008. 729. o.), a mnemotecnika lényege pedig az, hogy ideákat, gondolatokat, szavakat helyezünk el képekben, hogy később ezek segítségével előhívassuk őket. Ekkor ugyanis elég lesz a képet előhívni ahhoz, hogy eszünkbe jusson a képhez társított gondolat. A tekhné gyakorlása közben Molnár kognitív térképeket rajzol lírájával, elképzelt helyekhez erős képeket társít.

A kötet utolsó verse összegzi az eddig hangsúlyos motívumokat, a víz irányította sodródás („az élők az árral szemben úsznak”) a meder mélyére irányítja a tekintetet, ahol megtörténik a végső átalakulás, az erózióban megtestesülő feloldódás, hogy a jelentés végességére és a látás időbeliségére helyeződjön a hangsúly, amint törmelékkel lesznek egyenlővé a kút fenekén. „Halak nyelik le szemgolyód. / Aztán lerakják, mint az ikrát. / Fehérrel köpik be a folyót. / Várják kikelni a pupilla titkát. / A felszín tükre megvakult, / és lepattogott a meder zománca. / A jelentést megette a kútba hullt / törmelék örvénylő, rozsdá tánc.” (Festett a víz)

(Molnár Illés: Hüllők és izzók. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2013. ISBN 338-000-173009-8)

Ugrai János

Szemünk előtt gördülő történelem

Ikarus. E név sokat mond a számunkra. A magyar ipar egyik kiemelkedő, évtizedekig nemzetközi sikereket halmozó gyárának a neve máig büszkeséggel tölt el minket. Jóllehet a gyár és a legendás termékek lassan valóban történelemmé válnak. Hogy ez még nem következett be, hogy még szép számban futnak a hazai utakon Ikarusok, azzal már korántsem dicsekedhetünk: mivel a legfiatalabb darabok is több mint tízévesek, a hazai Ikarus-flotta túlélése leginkább közlekedési vállalataink és vállalkozásaink aggasztó anyagi állapotának köszönhető.

Ötven éve, 1964-ben döntött úgy az akkori szovjet blokk országait tömörítő Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST), hogy Kelet-Európában Magyarország szakosodik az autóbuszgyártásra. Ez alapvetően meghatározta az iparág további hazai fejlődését. S hogy valóban van mire büszkének lennünk, arra fényes bizonyíték *Az Ikarus évszázados története* című impozáns kötet. A Gerlei Tamás, Kukla László és Lovász György által összeállított, igényes kiállítású, gazdagon illusztrált vaskos könyv a gyár több mint százéves múltját követi nyomon. Oly módon, hogy a szerkesztők a műszaki kérdések iránt behatóan érdeklődő olvasók és a kevésbé hozzáértő, inkább csak a buszok külleméért lelkesedők, sőt az ipartörténet gazdasági és társadalmi vetületére kíváncsiak számára egyaránt bőséges municiót kínálnak.

Az Uhry Imre által egy budapest-belvárosi telken alapított, kocsikat gyártó kovácsműhely 1895-ben kezdte meg a működését. A fokozatosan gyarapodó, bővülő, újabb és újabb telephelyekkel kiegészülő üzem az I. világháborút követően kezdett tehergépkocsik karosszériájának és felépítményeinek gyártásába, majd a vasúti kocsik és az autóbuszok is megjelentek a termékkínálatban. Az Uhry-cég hamar híres lett arról, hogy a legkülönbözőbb egyedi igények elől sem zárkózik el. Mint később láthatjuk, a már nagyipari méretekben majdnem kizárólag buszokat gyártó „nagy” Ikarusnak is egyik legfontosabb ismertetőjegye volt ez a rugalmasság. További, később szintén védjegygyé lett tulajdonságok is feltűntek már az Uhry-korszakban: így például a '20-as évek végétől mind több nemzetközi együttműködésben készült autó és autóbusz hagyta el az üzemet – nemcsak Steyr, Gräf&Stift, hanem akár Chevrolet, Ford vagy Krupp alvázakra is épültek járművek. De e gyár megbízható buszait állították be a Budapest-Bécs távolságra; és az itt gyártott, finom vonalvezetésű autóbuszok nemzetközi kiállítások ünnepeit szereplőivé váltak. Ebben az időben egyébként a cég még a legkülönbözőbb kategóriájú járművek készítésébe is belevágott, így ellátták a postát csomagszállító kisteherautókkal, s mellettük mentőautókat, katonai járműveket, sőt egészen elegáns limuzinokat is készítettek. A II. világháborút követő államosítás nyomán keresztelték Ikarusszá a gyárat. Egy-

úttal megkezdődött a lassú, de egyértelmű profiltisztítás. Bár az '50-es években a nyersanyaghiány, illetve a hektikusan változó állami elvárások időnként még egészen képtelen helyzetbe sodorták a céget – volt idő, amikor a híres farmotoros buszokkal együtt babakocsikat is gyártottak Mátyásföldön –, egyre inkább buszgyártóvá vált a cég. Méghozzá idővel nemzetközi hírű, komoly piaci részesedésű vállalattá. A Rákosi-korszak éveiben Genfben állították ki a legújabb fejlesztést, a veterán találmások máig ismert szereplőjét, az Ikarus 30-at. Ezt a típust már szalagon állították elő, így a gyártás második évére több Ikarus 30-as készült, mint amennyi buszt az azt megelőző fél évszázadban felépítettek Budapesten. Százas nagyságrendben jutott a típusból Bulgáriába, Csehszlovákiába, az NDK-ba, Kínába – de török, brazil, egyiptomi, finn, görög, szíriai üzemeltetők is közvetlenül megismerhették a márkát. Az igazi mérföldkövet előbb az Ikarus 55-ös, majd az Ikarus 66-os buszok, a már említett „farosok” kifejlesztése jelentette. Az 1960–70-es években hazánkban, de különösen az NDK-ban mind gyakrabban feltűnő, s végül egyeduralmú busztípus szakított az orrmotoros, alváz-as építési technológiával – egyszerűsége mellett megőrizve ezzel az utastér befogadóképességét és komfortszintjét. A jellegzetes alakú, Németországban máig nagy becsben lévő farmotorosok számos műszaki fejlesztést is magukban rejtettek, a megnövelt hatékonyságú fékrendszerrel kezdve a motor újszerű hűtéséig bezárólag. Részt e siker nyomán következett be az áttörés: a KGST országai lemondtak hazánk javára a nagy darabszámú autóbuszgyártásról, cserébe viszont az eddigieknél szélesebb típuspalettát és korszerűbb műszaki színvonalat vártak el. Így született az az átfogó fejlesztési program, amelynek eredményeként a mátyásföldi üzem mellett im-

már Székesfehérváron is világszínvonalú gyártóbázis létesült. Különösen a fehérvári beruházásnak köszönhetően emelkedett az 1970-es évekre az Ikarus a világ legnagyobb buszgyártóinak sorába. Ugyancsak a termelés-szervezés terén számított fontos lépésnek a gépgyártásban és a kapcsolódó iparágakban érdekelt magyar cégekkel való szoros kooperáció kialakítása. Ily módon vált elérhetővé, hogy az Ikarus elképzeléseinek megfelelő alvázak, hajtásláncok, fék- és kormányrendszerek, karosszériák és karosszériaelemek álljanak rendelkezésre.

Az 1960-as évek fejlesztéseinek krónikájához tartozik még az Ikarus 180-as típus, amely az első valóban komoly, széles körben felhasználható csuklós busza volt a gyárnak. Világviszonylatban is élen járt a kezdeményezés a csuklós típus kifejlesztésére, de az első próbálkozások kudarcát követően sokáig abbamaradtak a próbálkozások. Aztán vásároltak egy Henschel típusú csuklóst, amelyet részletekbe menően feltérképeztek – fennállása során ez az egyetlen olyan akciója volt a gyárnak, amikor kifejezetten egy konkurens termék elemzéséből indultak ki a mérnökök. A termékfejlesztés újabb és újabb problémái különösen tanulságosak a korszak ipartörténete iránt érdeklődőknek: hiába született meg a 180-as, szinte az egész évtized az alapvető hiányosságok pótlásával, korrekciójával telt. A nehézségekre jellemző módon a már számos hazai és külföldi szakkiállításon beharangozott jármű csak 1968-ban vált szériaéretté.

Bár a megfelelő erőforrás hiánya miatt az Ikarus 180-as (és szólóváltozatai, az Ikarus 556-os és az Ikarus 557-es) sorozatgyártása túlságosan is elhúzódott, a '60-as évekre a gyár készen állt a nagy darabszámú termelésre. Ennek jegyében egy Ikarus 180-as volt az Ikarus történetének 50 ezredik busza. Mindennek hasznát aztán nem ezekkel –

az egyébként a Szovjetunióba, NDK-ba, Egyiptomba, Irakba és Tunéziába nagy számban eljutó – típusokkal fölőzték le igazán, hanem a nyomukban megjelenő 200-as típuscsaláddal. Azokról a „koc-ka” Ikarusokról van szó, amelyekkel még mindig gyakran lehet találkozni a hazai utakon. A budapesti helyi közlekedés gerincét adó szóló és csuklós (Ik-260, Ik-280), a falvakat évtizedekig kiszolgáló, s leginkább hazánkban elterjedt Ik-266-os, a távolsági forgalomban és az idegenforgalomban használt 250-es és 256-os típusok meghatározó emlékei mindannyiunknak. De az idősebbek emlékezhetnek még a jobbára távműködtetés nélküli ajtókkal szerelt 255-ösökre, vagy a főként téeszek által beszerzett kisebb befogadóképességű 211-esekre is. Ám téved, aki azt hiszi, a 200-as Ikarusok palettája „mindössze” ezekből a típusokból állt. A már említett rugalmassághoz méltó módon, a szintén jelzett, egyre szélesebb nemzetközi kapcsolathálót kiszolgálva a legkülönfélébb igényekre terveztek újabb és újabb változatokat. A 200-as típuscsalád újdonsága volt ugyanis a moduláris felépítés, amelynek köszönhetően viszonylag kis tervezési és átalakítási ráfordítással egységes arculatú, mégis különböző változatokat tudtak kifejleszteni. Közél félszáz típusig jutottak, jóllehet azok egy jelentős részéből csak egy-két példány készült. Így nem lett szériatermék a leghosszabb Ikarus, a duplacsuklós 293-as, amelynek egyetlen darabját sok-sok műszaki gond után végül Teheránba adták el, a tíz legyártott példányig jutó, szinte teljesen szimmetrikus reptéri busz (Ik-290), vagy épp a biztonsági fejlesztések egyik közbülső állomásaként egyetlen példányban elkészült, roppant attraktív 270-es.

A 200-as Ikarusok új piacokat is meghódítottak. Leginkább az Egyesült Államokat emelhetjük ki, ahol 1978-ban mutatkozott

be a gyár csuklós buszával (Ik-286). A siker jelentős volt, az USA – különböző kooperációk révén – gyorsan az egyik legjelentősebb külfelcává vált a mátyásfelöliszékesfehélvári gyárnak. Portland, Honolulu, Houston, San Francisco, Milwaukee, sőt a '80-as évektől a kanadai Toronto és Ottawa is szívesen állította csatasorba a megbízható csuklósokat. A könyvben gyönyörű fotók révén tudhatunk a trópusi kivitelű buszok megdöbentő sorsáról Dél-Jemenben, az itthon megszokott 266-osok pekingi vagy venezuelai karrierjéről, a jobbkormányosként megépített tanzániai vagy indonéziai csuklósokról és mozambiki szólóbuszokról, netán az Alpok svájci magaslatain szolgáló helyközi Ik-260-asról. A képek és a műszaki kommentárok közérthető módon tudósítják az olvasót arról, hogy nemcsak a 200-as család típusainak a száma hatalmas, hanem az egyes típusokon belüli altípusoké is. Ugyanazt a felépítményt megszámlálhatatlan módon variálták az összeszerelők: ha kellett, forgatható luxusfotellel, klímával, mosdóval felszerelt buszt készítettek már az 1970-es években. De ha a megrendelő úgy kívánta, már-már terepjáróhoz hasonlító megnövelt hátsó terepszöggel alakították ki a kocsitestet. A számtalan illusztráció arról győz meg minket, hogy ma már lehetetlen a teljesség igényével összegyűjteni az összes valaha alkalmazott típus-alszámot, s az általuk rejtett, kis mértékben eltérő műszaki tartalmat.

Megítélés kérdése és így vita tárgya lehet, de valószínűleg a 200-as Ikarusok óriási sikere jelentette a gyár történetének csúcspontját, s egyben végétét is. Az 1980-as években alapvetően két, egymástól mind jobban elkülönülő irányba vezetett ugyanis tovább az üzemek útja. A 300-as család a távolsági buszok piacán ért el eredményeket. Nem túlzás azt állítani, hogy a turista- és városközi buszok világá-

ban a legigényesebb piacokon is remekül helyt álló, korukat megelőző járműveket terveztek a magyar mérnökök, s építettek az összeszerelők. Ily módon tovább erősödött az Ikarus globális jelenléte: immár stabilan megvetette a lábát Angliában és Skandináviában is.

A 300-asokkal párhuzamosan fejlesztették ki a városi közlekedésre alkalmas 400-as típuscsaládot, amelyet eredetileg is egy közbülső állomásként képzeltek el a fejlesztőmérnökök: a hagyományos buszoknál valamivel már alacsonyabb, de a mai alacsonypadlós követelményeknek még nem megfelelő járgányok a tervek szerint egy rövid átmeneti fázisra kínáltak volna közlekedési eszközt. Ha kevésbé szigorúan vesszük, így is lett: a Budapest utcáin máig oly jól ismert 415-ös szóló- és 435-ös csuklós buszok mellett a gyár a '80-as években – ismét csak világviszonylatban is az élenjárók között – előrukkolt a teljesen alacsonypadlós változatokkal. Az alacsonypadlós csuklós Ikarus jó néhány évvel megelőzte korát. Nem véletlen, hogy az első megrendelő egy nyugat-német város, Wuppertal volt.

A még mindig tekintélyes szakmai eredményeket azonban ekkoriban már súlyos gondok fenyegették. Az új távolsági buszokra sem itthon, sem a hagyományos piacokon nem akadt fizetőképes kereslet, ezért a gyár nemcsak hogy megtartotta termékpalettáján a 200-as távolsági típusokat, de még erősítette is a gyártásukat. Ennek nyomán az immár három helyszínen termelő szervezet egyre inkább elszigetelődött egymástól. A legnagyobb élők munkát igénylő, egyedi kialakítású buszok építésére időközben megalakult Ikarus Egyedi Autóbuszgyár, a székesfehérvári és a budapesti üzem rossz magyar szokás szerint mind kevésbé volt hajlandó egymással kooperálni. Az egyre élesedő konkurenciaharc költséges párhuzamosságok

kialakulásához vezetett. A rendszerváltás körüli évek gazdasági nehézségei is nyomot hagytak a termelésen. Főként a 400-as család termékein ütköztek ki a megfelelő nyersanyag- és alkatrészhiány következményei. Ennek köszönhető, hogy máig megbízhatóbbak és költséghatékonyabban üzemeltethetők az elavult 200-as Ikarusok, mint a 10-15 évvel fiatalabb, korszerűbb társaik. A 300-as és 400-as család fejlesztésének nehézségeit tapasztalva a cég szinte beleragadt a zajos sikereket hozó 200-asok gyártásába. Jellemző, hogy a '90-es évek közepén kifejlesztett, egyébként kiváló műszaki jellemzőkkel bíró Classic-típuscsalád a laikus számára alig megkülönböztethető a 200-asoktól. Közel húsz év után tehát visszatértek a fejlesztők a hagyományos formavilághoz és megoldásokhoz. Ezzel együtt pedig eltávolodtak az alacsonypadlós megoldásoktól – és a nyugati igényszinttől.

A rendszerváltás megtépázta a cég kapcsolati bázisát: előbb az NDK-ból, valamint a korábban mindenféle átláthatatlan, jobbára veszteséges barterek révén fenntartott közel-keleti, afrikai piacokról szorult ki a vállalatcsoport. A 400-asok – a márkára korábban nem jellemző – minőségi hibái miatt megritkultak a nyugati megrendelések is. A hazai közlekedési társaságok pedig amíg tehették, az olcsóbban üzemeltethető 200-asokat szerezték be. Akár használtan is: az NDK-ból a '90-es évek első felében ezres nagyságrendben tértek vissza az ott gyorsan levetett buszok, ami újabb csapást mért a termelésre. A hosszú haláltusa döntő fordulatának az 1998-as orosz válság bizonyult: már legyártott, megrendelt buszokat fordítottak vissza a határon, és vezényeltek hazai Volán-társaságokhoz. Ezzel egyetlen esztendő alatt bezárult a kapu a szovjet utódállamok felé, jóllehet az azt megelőző három évtizedben nagyjából minden má-

sodik, összesen mintegy 150 ezer Ikarus ott talált gazdára.

Bár az Ikarus elviekben máig létezik, s néhány tucat, a külpiacokon eladhatatlan, újonnan épített busz jelenleg is az Ikarus márkanévet viseli, az új évezred egyelőre fekete esztendőket hozott a cégnek, cégcsoportnak. A legtovább versenyképes Egyedi Gyár 2007-ben épített utoljára buszt. Ezek kiváló minőségű, impozáns termékek voltak – nem véletlen, hogy a többségüket külföldön tudták értékesíteni. Ám az elhibázott privatizációs stratégia eredményeként az Ikarus nem a Volvóval lépett kooperációra, hanem az Irisbusszal. A Volvo a meghiúsult üzlet után a lengyelországi Wroclawban épített buszgyárat – és részben az onnan származó buszok váltják fel lassan a BKV Ikarusait. Ezzel szemben a győztes olasz–francia Irisbus a már korábban is az érdekltségébe tartozó csehországi üzemet részesítette előny-

ben, s a cégcsoporton belüli szakosodás jegyében az Ikarusnak mindössze a 10 méter alatti midibuszok gyártását adta feladatul. A megrendelések számával azonban a tulajdonos nem volt elégedett, s így 2007 végén a termelést beszüntette.

Uhry Imre, Cséfalvay István, Zerkovitz Béla, P. Horváth György, Finta László, Michelberger Pál, Oszetzky Károly, Varga Papp József, Toma Lajos, Fodor Lóránt, Kozák Péter – csak néhány név az Ikarus múltját övező kiváló szakemberek közül. Olyan szaktekintélyek ők, akik kiváló minőségben adták tovább generációról generációra azt a komplex tudást, amely évtizedeken át garantálta a sikert. A tanítványok egy jelentős része még mindig hazánkban él és dolgozik, ez azonban nem gátolta meg az utóbbi esztendő mélyrepülését. A gyönyörű, szinte hibátlan Ikarus-albumot lapozgatva újra meg újra felmerül a kérdés: miért hagytuk, hogy így legyen?

(Gerlei Tamás – Kukla László – Lovász György: Az Ikarus évszázados története. Maróti Könyvkereskedés és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2008. ISBN 978-963-9005-85-3. E közleménnyel szerkesztőségünk tiszteleg az idén április 11-én elhunyt Michelberger Pál (1930–2014) Széchenyi-díjas gépészmérnök, akadémikus, a Budapesti Műszaki Egyetem volt professzora és rektora előtt, aki 1957–95 között az Ikarus tervezőmérnöke, főstatikusa, főkonstruktor, műszaki tanácsadója, majd igazgatósági tagja volt.)

Számunk szerzői

Balázs Zoltán 1988-ban született Gyergyószentmiklóson. Költő, író.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Kulturális menedzser, történész, jogász, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Borda Réka 1992-ben született Szegeden. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem hallgatója, költő.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Nyelvész, a Nyugat-magyarországi Egyetem Berzsényi Dániel Pedagógusképző Karának főiskolai docense (Szombathely), lapunk szerkesztőségi tagja.

Éles Csaba CSc 1951-ben született Debrecenben. Művészettörténész, kritikus, esztéta, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának habilitált ny. egyetemi docense.

Fodor Csaba 1988-ban született Kemeccsén. Régizenesz, furulyatanár, a Miskolci Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Intézetének végzős egyetemi hallgatója.

Halmi Tibor 1987-ben született Cegléden. Költő, újságíró.

Kamarás István OJD, DSc 1941-ben született Munkácson. Író, szociológus.

Kerber Balázs 1990-ben született Budapesten. Költő, szerkesztő, a JAK tagja.

Kolozsi László 1970-ben született Szegeden. Újságíró, kritikus.

Laczkóné Pálfi Alojzia 1953-ban született Nagykőrösön. Pedagógus, a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar Művészeti Intézetének ny. főiskolai docense.

Lovas Anett Csilla 1987-ben született Sátoraljaújhelyben. Oktatásszervező, kritikus (Debrecen).

Lukács Barbara 1989-ben született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának mesterszakos hallgatója.

Molnár Illés 1981-ben született Szentesen. Költő, szerkesztő.

Paczolay Péter CSc 1956-ban született Budapesten. Jogász, politológus, az Alkotmánybíróság elnöke, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tsz. egyetemi tanára.

Papp Sándor 1986-ban született Debrecenben. Tanár, kritikus, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója, a KULTer.hu főmunkatársa.

Pusztay János CSc 1948-ban született Szombathelyen. Nyelvész, a Nyugat-magyarországi Egyetem Berzsényi Dániel Pedagógusképző Karának emeritus professzora (Szombathely), a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának egyetemi tanára.

Somoskői Beáta 1986-ban született Salgótarjánban. Költő.

Ugrai János PhD 1977-ben született Egerben. Neveléstörténész, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának habilitált egyetemi docense, a Tanárképző Intézet főigazgatója.

Vörös Nóra 1983-ban született Várpalotán. Újságíró, az ExperiDance Production pr-koordinátora (Budapest).

Nagyidai cigányok